
Alkalmazott Társadalomkutatás, 2.

„Szelídség és erő”

A Loss Sándor emlékére
2024. november 14-én
tartott konferencia előadásai

Miskolc
Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete
2025

Alkalmazott Társadalomkutatás

A Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének könyvei
– atk.uni-miskolc.hu –

2.

Szerkesztők:
Fazekas Csaba
Kotics József

Munkatársak:
Graholy Éva
Oláh Levente

A kötetet szerkesztette:
Fazekas Csaba

Lektorálta:
Papp Z. Attila

© Szerzők, 2025

Kiadó: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete
3515 Miskolc-Egyetemváros
atti.uni-miskolc.hu

ISSN 3058-0935
ISBN 978-963-358-382-1

Köszöntő

Horváth Zita

Személyesen nem ismertem igazán, köszöntünk egymásnak a bölcsészeknek otthont adó TÜKI folyosóján. A történelem szak a 4. emeleten volt, de mivel én többnyire gyalog jártam és nem lifttel, összefutottunk néha. Nem lehetett nem észrevenni, laza eleganciájával egyszerűen kilógott a sorból. Más szakon oktattunk, történelem szakon nem tanított, így tanárként sem volt módom megismerni. Mégis, amikor meghallottam a tragikus hírt, hogy meghalt, megrendültem, hetekig nem tértem magamhoz. Debrecen felé, ha nem az autópályán megyek, a tragédia helyszínén mindig eszembe jut.

Nagyon kevés időt adott neki az élet, mindössze 43 évet, ennek ellenére nyomot hagyott. Jogász diplomáját nálunk, a Miskolci Egyetemen szerezte, a szociológus diplomáját az ELTE-n.

Tanított egyetemünk Gazdaságtudományi Karán 1987 és 1990 között, majd 1990-től az Állam- és Jogtudományi Kar Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékén dolgozott. 1992-től haláláig meghívott oktatója volt a Szegedi Tudományegyetem (akkori nevén József Attila Tudományegyetem) Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcséleti és Jogszociológiai Tanszékének, ahol jogbölcséletet és jogszociológiát tanított. 1999-től a Debreceni Egyetem (akkori nevén Kossuth Lajos Tudományegyetem) Jog- és Államtudományi Intézetének Jogtörténeti és Jogbölcséleti Tanszékének oktatója volt, 2001-től főállása is itt volt. 1995-től Budapesten a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda külső munkatársaként is tevékenykedett, diszkriminációs ügyekben civil szervezeteknek nyújtott segítséget.

Mi Miskolcra ismertük, hisz haláláig tanított egyetemünk Bölcsészettudományi Karának szociológiai tanszékén, egy ideig vezetője is volt. Jogszociológiát, jogi antropológiát, politikai szociológiát, általános szociológiát, jogelméletet, államelméletet, összehasonlító jogot tanított. *A cigány közösségi jog* című PhD disszertációját 1999-ben védte meg, 2001-ben Bolyai János

Kutatási Ösztöndíjat nyert. Munkásságát Miskolc városa 2005-ben posztumusz Pro Urbe díjjal ismerte el.

Rövid életébe több külföldi tanulmányút is belefért, számos kutatási programban vett részt, eredményeit közel ötven publikáció őrzi. Emlékét pedig őrzi a hallgatók, akiket tanított, kollégák, akikkel dolgozott. Jelen konferencia is bizonyítja, hogy emléke elevenen él a miskolci szociológusok körében.

Köszönet a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetének, hogy Loss Sándor halálának 20. évfordulóján emlékkonferenciát szervezett.

Előszó

Fleck Zoltán

Emlékezni mindig fogunk, kell, hogy munkával emlékezzünk. Csak az a méltó, ha folytatjuk egy megszakadt életút lépéseit. Sokan sokfelé haladtunk azóta, de vissza-visszatérünk és erőt merítünk Loss Sanyival közös személyes vagy kollegiális emlékeinkből. Egy előszó kevesebb munka, mint egy tanulmány, érzelmileg azonban meglehetősen nehéz. Két okból, egyrészt a személy hiánya, másrészt a közös ügyekben elszenvedett vereségek miatt. Veszteségeinket enyhítendő, elhúzódoó gyász munkaként ebben az előszóban néhányval szembenézek és erre kérem az olvasókat is. Olvasás, emlékezés, vigasz.

Barátunk két évtizede bekövetkezett tragikus halálának évfordulóján még mindig érthetetlen a hiány. Vigaszhoz munkával juthatunk, az általa ránk hagyott feladatokkal kell bíbelődni.

E kötet szerzői és bizonyosan sok olvasó előtt is élesen jelenik meg Sanyi alakja, minden szempontból szabad lelkületének stílusjegyei és szelíd hangja. Első találkozásunk emléke úgy maradt meg bennem, ahogy ma is látom: gondolataihoz, meggyőződéséhez, témáihoz és elkötelezettségéhez illő alak. Koherens személyiség, semmi sallang, semmi abból a fennhéjásból és hatalmi gögből, ami a jogászokat gyakran jellemzi. Elsősorban szociológus, olyan társadalomtudós, akinek számított, hogy emberek életével, sorsával, szenvedéseivel foglalkozik. Tudta, hogy ezekkel foglalkozni kell, érdekelte a másik ember. Sőt magához közel levőnek érezte a leginkább kitaszítottakat is. Nem is lehetett így más választása szociológusként, mint a szegénység, cigányok, szegregáció és hasonló tematikák felvállalása. Vállalás, szemben a kor egyre halványodó emberi arcával. Jogászként pedig a jogvédői identitás és alig megbecsült, hálátlan munka. Kortársaink, a mi majdnem azonos generációnk számára a politikai rendszerváltás a pénz és hatalom bugyellárisait és bugyrait nyitotta meg. Ő azok közé tartozott, akik nem ezekben látott lehetőségeket, hanem az oktatás szabadságában, az értelmisé-

gi felelősség kibontakoztatásában, a jogot is úgy kell működtetni, hogy azoknak segítsen, akik leginkább rászorulnak.

Fokozott szeretettel gondolunk erre a szerepvállalásra most, hogy a mi majdnem azonos generációnk hatalmas urai háborút folytatnak minden olyan értékkel szemben, ami Loss Sándornak fontos volt. Úgy tűnik, ebben a helyzetben akkor vagyunk méltók arra, hogy emlékezzünk, ha felvesszük a fonalat, amely túl korán kiesett a kezéből. Én pontosan el tudom képzelni, hogy mit tenne, mivel foglalkozna ma. Sokan mások is el tudják képzelni, ezért szól e kötet is egyenlőtlenségekről, a szociológia hivatásáról és felelőségéről, a helyreállító vitaoldásról, hagyományról, hiedelmekről, rítusokról, cigány fiatalok helyzetéről, oktatásról, szegregációról, kisebbségekről és egyetemi oktatásról.

Ma még nagyobb a baj azokon a területeken, amibe sok energiát fektetett és szenvedélyesen érdekelte. És amiben maradandót alkotott. Minden évben újra és újra idézzük, tanítjuk, hivatkozunk a cigány-per tanulmányra. Amikor 2008 és 2009 között a szélsőjobboldali politikai beszéd és közhangulat embertelen, rasszista gyilkosságokhoz vezetett Sanyi már nem élt. Nem láthatta azt sem, milyen brutális módon igazolódik újra a cigány-per összes jellegadó eleme abban az eljárásban, ahol cigányok az áldozatok. Azt hiszem még kevésbé értené, mint mi, hogy miként lehetséges akkora cinizmus és kegyetlenség, hogy a leggyengébbek és segítők ellen fordul a hatalom. Nem értené, mert minden harc ellenére alapvetően optimista volt. Hitt a helyzet javíthatóságában és az érvek erejében. Jó érvei voltak. Mert ismerte azt a közeget, amiről beszélt, látta, hogy hogyan élnek, mit cselekednek, hogyan beszélnek és néha jobban tudta, mint ők, hogy mit is akarnak. Mint az őszinte terep kutatók, benne élt, jelen volt. Hogyan is lehetett volna másként a Romani kris jelenségéről írni? Csak olyanokról írt, amit megtapasztalt, mert azok közé a tudósok közé tartozott, akik elkötelezettek a hús-vér valóságnak. Sőt a valóságot változtatni sem restek. Erre használta jogászi tudását.

Azt hiszem ő sem gondolta, hogy a jogász a társadalom mérnöke. Ha valamilyen professzionális identitás jellemző arra a habitusra, ami olyan kedves volt nekünk, akik ismertük, akkor az az önzetlen segítőt. Nem láttam oktatni, de csak úgy tudom elképzelni, hogy a jogászok oktatásában is ilyen segítőt állítottunk munkálhatott: hozzásegíteni a leendő jogászokat ahhoz, hogy megőrizhessék emberi arcukat. Kissé szakszerűbben: a társadalmi felelős-

ségvállalás nehézségére és örömeire oktathatta azokat, akik tanulóként találkoztak vele. Milyen mérhetetlen szükség lenne erre! Akkoriban megosztotta hallgatóival kutatási élményeit, ezzel szemeket nyitott ki, bekényszerítette a valóságba a papírszagú falak közé szokott hallgatókat. Megmutatta, hogyan gondolkodik egy jogvédő, mi a feladata egy jogásznak az emberi szenvedéssel. Egy ország láthatta, ha akarta, Bódis Kriszta dokumentumfilmjét a cigány jogszokásról, aminek megszületésében szakértőként segített. Mennyi mindent tehet egy társadalomtudós!

Halála után nem sokkal, 2005-ben megjelent tisztelegő kötetben, amit a szerzők a legszeretettelőbbak egyikének szenteltek, arról írtam, hogy lehet-e bírósági döntéssel, jó gyakorlattal üdvös társadalmi célokat elérni. Szakirodalmi hivatkozásokkal igyekeztem alátámasztani, hogy aligha a jogi megoldások vezetnek jó eredményekhez, illetve bizonyosan elégtelenek önmagukban. Azzal érveltem, hogy politikai elkötelezettség, szakmai együttműködések, jó minőségű munka, mozgalmi nyomások, szervezeti erő és rengeteg kitartás szükséges és még akkor is felzabálhatja a kívánt eredmények jó részét néhány nem kalkulált mellékhatás, véletlen és kedvezőtlen fordulatok. A példa az amerikai Supreme Court antiszegregációs döntése volt, de persze hazabeszéltem. Ma már sokkal nyíltabban fogalmaznék, az lenne méltó Loss Sanyi barátomhoz. Ő sem kertelne. Egyetértene velem abban, hogy kedvező eredmények eléréséhez nehéz társadalmi kérdésekben a fentiekén kívül jó emberek is kellenek. Azt persze csak én mondom, hogy olyanok, mint ő.

Ma nagy kihívás érné szelídségét, minden oka meglenne arra, hogy nagyon dühös legyen a cigányok, az oktatás, az egyetem és általában az ország helyzete miatt. Minden, ami fontos volt neki, mára rosszabb lett. Két évtized alatt sok évtizedet zuhantunk vissza. Milyen nehéz lenne ezt nézni annak, aki hitt a fejlődésben. Pontosabban, bízott az emberi haladás jó irányában, olyan megcsúfolt és eltakarításra ítélt eszmékben, mint szabadság, egyenlőség, testvériség. Milyen nehéz nekünk most elkerülni a patetikus hangvételt. Milyen szomorú elképzelni, hogy milyen kurzusokat tarthatna ma azokon a károkon, amelyeket szeretett, milyen hallgatói fogadtatásban részesülne, hogyan tudna megszervezni ma egy kutatást, hol tudná kiadni a cigány szokásokról szóló újabb művét.

Ha nem érezném mindkettőnkhez mérten idegennek, azt mondanám harcostárs lenne ma, sok reménytelen küzdelemben.

Szólni kell még egy diszciplináris ügyről is. Néhányan, kevesen, öten-hatan csaknem egyidősek, magunkénak éreztük a jogszociológia megújításának feladatát. Botladozó lépéseket tettünk egy humanisztikus szemlélet felé, úgy képzeltük meg lehet védeni a jogelmélet ruhájába bújt ideológiai acsarkodóktól, a normatív szűrkeség szószólóitól és sok minden mástól. Remek feladat lett volna, amit közösen lehet elvégezni és nem túlzás az sem, hogy ebben a társaságban hallgatólagosan kineveztük rektornak, rektor spiritusznak. De ezt csak akkor láttuk világosan, amikor elment. Nélküle mintha ebben az ügyben is elveszett volna a lényeg. Ő volt közülünk legközelebb a jogszociológia tényleges hivatásához, amihez az elmúlt két évtizedben ki-ki egyéni utakon próbált közelíteni. Közösen többre jutottunk volna.

Amikor e kötet reménybeli olvasói elmélyednek majd a szerzők érveiben, amire minden okuk megvan azoknak, akik megőrizni szeretnék ama emberi arcot, lehetőleg vegyék elő Loss Sándor írásait. Miután túlesnek majd az intellektuális izgalmon és eltévedtek a lábjegyzetekben, hagyják magukat megérinteni más típusú élményektől, legyenek nyitottak a morális üzenetekre! Azt a szomorúságot és tehetetlen dühöt, ami a hiányból ered, enyhíthetné valamelyest, ha lennének olyanok, akik meghallják Loss Sándor korszerűtlen, de egyre aktuálisabb üzeneteit.

Az egyenlőség elérhetetlen közelsége

Csepeli György

Az embert akár Isten teremtő szándéka akár az evolúció tervezetlen következménye léptette fel a Föld színpadára, nem kétséges, hogy a DNS-be kódolt egyéni sorsok eleve egyenlőtlen esélyeket kínálnak az egyes emberek életében, ez a megállapítás azonban nincs ellentétben azzal a kétségbevonhatatlan ténnyel, miszerint a homo sapiens biológiailag egységes faj, melynek minden egyede minden más egyedével teljes értékű utódok nemzésére képes.

Az egyes egyének közötti egyenlőtlenségek ellenére azt mondhatjuk, hogy az emberi nem egyedeinek alapvető biológiai azonosságát akár az emberek közötti egyenlőség kiinduló állapotának is tekinthetjük, amit az emberi faj földi szétvándorlása következtében létrejött szemmel látható sokféleség tökéletesen elrejt. A sokféleség azonban még nem egyenlőtlenség, ugyanakkor kezdettől fogva azt látjuk, hogy a nyelvi, etnikai, vallási, kulturális különbségek bőven alapot szolgáltatnak az egyes csoportokat hierarchikusan szemlélő ideológiáknak, melyek szerint egyes csoportoknak a maguk felsőbbrendűsége tudatában joguk van más csoportok elnyomására.¹

A közösségi társadalmakban az egyenlőtlenség a saját csoport és a másik csoport közötti etnocentrikus szembenállás természetes velejárójaként jelentkezett, melynek ellentétéként a saját csoporton belül egyenlőség uralkodott. Mint Sumner írja: „A mi csoporton belül bajtársiasság és béke, illetve a külső csoportok ellenirányuló ellenségesség és háborúzás egymással összefüggő viszonyokat képeznek. A kívülállók ellen viselt háború kényszerhelyezte teremt békét belül, s háborúban a legkisebb belső ellentmondásnak is gyengítenie kell a mi-csoportot. A továbbiakban ezek a kényszerhelyzetek hozzák létre az államot és a törvényt a saját csoportban, abból a célból, hogy megelőzzék a belső összetűzéseket és hogy mindenkire rákényszerítsék a

¹ SIDANIUS-PRATO 1998.

fegyelmet. Így hat egymásra a háború és a béke, így fejlődik ki az egyik a csoportközi kapcsolatokból, és a másik a csoporton belüli kapcsolatokból. Minél közelebbiek a szomszédok, minél erősebbek, annál hevesebb a hadviselés közöttük, ennél fogva annál fokozottabb mindkettő szervezettsége és fegyelme. Ennek megfelelően termelődnek ki az érzések: hűség a csoporthoz, áldozatvállalás a csoportért, gyűlölet és megvetés a kívülállókkal szemben. A mi-csoport szellemei meglepődéssel szemlélik, hogy utódaik folytatják a harcot. Az erény az idegenek megöléséből, kirablásából és rabszolga sorba hajtásából áll.”²

A közösségi társadalmak lassú átalakulása során a közvetlen, egyenlőségen alapuló viszonyok strukturált, alá-fölé rendelésen alapuló, transzgenerációsan átörökített viszonyoknak adták át helyüket, aminek következtében az egyes társadalmakban ember és ember között szakadékok nyíltak, esélyt sem adva még a gondolatnak sem, hogy a férfiak és a nők, a szabad polgárok és a rabszolgák, a barbárok és a polisz polgárai egyenlőek lehetnek, hiszen mindnyájan emberek.

Az emberek közötti egyenlőség gondolata a frissen megszületett keresztény tanításban merült fel, amit a vallás terjesztésében kulcsszerepet játszó Szent Pál kezdettől fogva hangsúlyozott. Az apostol galatákhöz írt levelében mondja, hogy „nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindannyian egy személy vagytok Krisztus Jézusban”. (Gal. 1,29.) A levélből azonban az is kiderül, hogy az egyenlőség nem feltétel nélküli. Csak azokra vonatkozik, akik felveszik a keresztséget. Ily módon kimaradnak a zsidók és a pogányok, bár az apostol nyitva hagyja előtük a lehetőséget, hogy megkeresztelkedjenek.

A nyugati feudális társadalmakban, akár megkeresztelkedett valaki, akár nem, az emberek közötti faktuális egyenlőség elképzelhetetlen volt. A rendi korlátok születéstől fogva meghatározták az egyének életpályáit, bár egyedi esetekben, mint Bakócz Tamás példája bizonyítja, nem volt lehetetlen a rendi határok átlépése, a jobbágyi rendből a papi rendbe való bekerülés, és nemes is lehetett bárki, akit a király arra méltónak talált. Egészében véve azonban a feudális társadalmakat az emberek közötti kirívó egyenlőtlen-ségek jellemezték, melyeket mind az előnyös helyzetűek, mind a hátrányos

² SUMNER 1978. 31.

helyzetűek Isten akaratának tulajdonítva elfogadtak. Az idő múlásával azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyes feudális államokban az egyenlőtlenségek akadályozzák a kiváltságosak világából kimaradt többség érdekeit szolgáló belső és külső expanziót.

Ezt a problémát oldotta meg elméleti síkon a a felvilágosodás, melynek gondolkodói az egyenlőség keresztényi gondolatát tovább fejlesztve felvetették a minden embert egyetemesen megillető jogokat, melyek érvényesülésének előfeltétele, hogy ne az Isten kegyelméből uralkodó hatalom, hanem az állam polgárainak választott testülete alkossa meg a törvényeket, melyek előtt mindenki egyenlő. A felvilágosodás emancipációs programja gyakorlati síkon először a brit uralom ellen 1775-ben kitört és 1783-ban sikeresen lezárult amerikai forradalom és szabadságharc során valósult meg, amikor 1776. július 4-én a brit gyarmatosítók ellen felkelt 13 amerikai gyarmat képviselőiből alakult Második Kontinentális Kongresszus elfogadta a Függetlenségi Nyilatkozatot. A nyilatkozat veretes mondatatai szerint „magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre”. Teljesen hasonló nyomvonalat követett az 1789-en Párizsban kitört Nagy Francia Forradalom kezdeti eseményei sodrában létrejött Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely ugyanabban az évben, augusztus 29-én az egyenlőség keresztényi gondolatát az emberiség egészére kiterjesztve elfogadta az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, melynek első mondata szerint „Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak.”

Hannah Arendt a keresztény egyenlőség szekuláris változatának meghirdetését teljes joggal fordulópontként üdvözölte az emberiség történelmében, de Nietzsche nyomán arra is figyelmeztetett, hogy az egyenlőséget meghirdető, a forradalmak után létrejövő kapitalista társadalmakban az ember magára maradt az egyenlőség vérrrel megváltott jogával, mely Isten halálával többé már nem találhatott metafizikai támaszt.³

³ ARENDT 1992.

A kapitalizmus által keletkeztetett szembeszökő társadalmi egyenlőtlenségek Marx által proletároknak nevezett kárvallottjai komolyan vették a feudalizmust megdőntő polgári forradalom jelszavait, s a társadalomban megtermelt javak elosztásában faktuális egyenlőséget követeltek maguknak, aminek két, egyaránt utópikus változata ragadta meg képzeletüket. A szocialista változat a társadalom minden egyes tagjának egyenlőséget követelt a javakhoz való hozzáférésben, függetlenül attól, hogy ki mit teljesít, ki mire képes. A kommunista változat ennél a követelésnél radikálisabban azt követelte, hogy mindenki a szükségletei alapján részesüljön a megtermelt javakból.

E két, egyaránt egalitáriánus utópia káprázatában elhomályosult az egyenlőség harmadik, nem utópikus, lehetősége. Ez a meritokratikus felfogás, mely az esélyek egyenlőségét középpontba állítva mindenki számára kinyitja a pályát, ahol ki-ki teljesítményei alapján nyerhet és veszíthet, és lehet gazdag vagy szegény.⁴ A társadalmi igazságosság kiemelkedő teoretikusa, John Rawls azonban arra figyelmeztet, hogy a meritokratikus egyenlőség elve soha, sehol nem érvényesül automatikusan, az előnyös helyzetűek foggal-körömmel harcolnak az ellen, hogy a hátrányos helyzetűek esélyei kiegyenlítődjenek, de az már a mindenkori demokratikus hatalom feladata, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek befagyása ellen fellépve biztosítsa, hogy mindenkinek esélye legyen arra, hogy a teljesítményei alapján kiérdemelt javakat megkapja.⁵

E három egymással ütköző egyenlőség felfogás mögött ott sejlik a törvény előtti egyenlőség elve, mely a modern társadalom alapja. Ha ez az elv sérül, azzal felfeslik társadalmi együttélés szövete. A huszadik századi magyar történelem bizonyítja, hogy ha bárki, bármilyen ideológia alapján kategorizálva elveszti a törvény előtti egyenlőség jogát, akkor a társadalomban lehetővé válik az abnormalitást normalizáló legális diszkrimináció, ami mindenkit bizonytalanságban tart, mivel senki sem tudhatja, hogy mikor kerül rá a sor. A holokausztra torkolló zsidótörvényeket követte a svábok kitelepítése, utánuk jöttek az osztályidegenek, a kuláknak nyilvánítottak majd az „ellenforradalmárok”.

⁴ ÖRKÉNY 1997.

⁵ RAWLS 1997.

Loss bebizonyította, hogy a bár a büntető törvénykönyv paragrafusai színvakok, a büntető eljárás rendelkezéseinek résztvevő, a rendőrök, a bírák, az ügyészek, a kirendelt ügyvédek korántsem azok. A törvény igazságos, de végrehajtása már igazságtalan. Az etnikai diszkrimináció jelen van a vizsgálati szakaszban, a tárgyalóteremben, s következményei megjelennek az ítélelthozatalban is. Loss jogszociológiai vizsgálódásaiban zseniális ötvözte a kulturális antropológia és a szociálpszichológia elméletét és módszertanát, amiről a tanítványaival együtt végzett, torzóban maradt perkulturáa kutatás tanúskodik.

Loss Sándor tragikusan korán félbeszakadt munkássága a törvény előtti egyenlőség érvényesülésének finomszerkezetének feltárására irányult, azzal a nem kimondott, de tudott szándékkal, hogy a magyar társadalom súlyos árat fizetett a törvény előtti egyenlőség elvének múltban történt sorozatos megsértése miatt. Loss Sándor mélyen hitt Hannah Arendt igazságában, miszerint az embereknek joguk van arra, hogy jogaik legyenek. Kutatásainak máig érvényes hozadéka, hogy a törvény előtti kodifikált egyenlőség joga a Rawls által megkövetelt igazságosságnak csak szükséges, de nem elégséges feltétele.

Nem felejthetjük el Loss Sándort, akinek ránk maradt szavaiban mintha Periklész két és fél ezer év előtt mondott beszédének visszhangját hallanánk: „Olyan alkotmánnyal élünk ugyanis, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük közügyeinket, és mindennapi tevékenységeink során nem válunk gyanakvókká egymással szemben, nem haragudva meg szomszédunkra, ha egyszer a maga kedve szerint cselekszik, és nem vetve rá szemrehányó tekintetet, ami, bár nem büntetés, mégis rosszul esik neki. Ilyen nyíltszívűek vagyunk a magunk közötti érintkezésben, azt azonban, amit az állam parancsolt, elsősorban tiszteletből, nem merjük áthágni, engedelmeskedve azoknak, akik éppen az élén állnak, és a törvényeknek, különösképpen

azoknak, amelyek az igazságtalansággal sújtottakat védik, és azoknak, amelyek bár íratlanok, megsértésüket mindenki gyalázatnak tekinti.”⁶

Bibliográfia

ARENDT 1992

Hannah ARENDT: *A totalitarianizmus gyökerei*. Ford.: Braun Róbert – Erős Ferenc – Berényi Gábor – Seres Iván. Budapest, Európa Kiadó, 1992.

ÖRKÉNY 1997

ÖRKÉNY Antal: *Hétköznapi igazsága*. Budapest, Új Mandátum, 1997.

RAWLS 1997

John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*. Ford.: Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.

SIDANIUS–PRATO 1998

Jim SIDANIUS – Felicia PRATTO: Az elnyomás elkerülhetetlensége és a szociális dominancia dinamikája. In: *Történelmi és politikai pszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Hunyady György. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 130–164.

SUMNER 1978

William Graham SUMNER: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Ford.: Félix Pál. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.

THUKÜDIDÉSZ 1964

THUKÜDIDÉSZ: Periklész beszéde a háború elő évében elesett athéniek temetésén. Ford.: Szilágyi János György. In: *Lakoma. A görög–latin próza mesterei*. Szerk.: Simon Róbert. Budapest, Európa Kiadó, 1964, 17–20.

VINNAI 2005

VINNAI Edina: A cigányasszony esete a papokkal-avagy a perkkultúra kutatás a feljegyzések tükrében. In: *Amabilissimus. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor emlékkönyv*. Szerk.: Szabadfalvi József. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 329–340.

⁶ THUKÜDIDÉSZ 1964.

„Vak dióként dióban zárva lenni” – Avagy merre tovább szociológia?¹

Szabó-Tóth Kinga

Bevezetés

A szociológia kialakulását az az igény tette lehetővé és facilitálta, hogy az ipari társadalom egyre növekvő társadalmi problémáira reagálni képes tudomány jöjjön létre. Talán igaz az a kijelentés is, hogy létrehozásának szándéka mögött nem csak a társadalmi problémák felmérése, hanem azok megoldásának irányába való előremutató javaslatok kidolgozása is állt.²

A szociológia mindig is küzdött egyfajta kettős szerepvállalással, amely röviden úgy foglalható össze, hogy amennyiben tudományként akarja magát meghatározni, megalapozott, értékmentes, sajátos elméleteket és módszereket felmutató területté kell válnia, ugyanakkor – mivel öröksége is ez irányban hajtotta –, valahogyan nyitottnak kell maradnia arra a társadalmi közege, amelyben tevékenykedik és valamiféle felelősséggel is tartozik a társadalmi nyilvánosság felé.³ A 21. század elején Michael Burawoy több cikke, illetve az Amerikai Szociológiai Társaságban tartott elnöki székfoglaló beszéde, valamint 2021-ben megjelent könyve ismét előhívta azokat a vitákat, amelyek a szociológiát, mint válságba került tudományt írták le. A viták fókuszában azok a kérdések álltak, melyek a szociológia elefántcsonttoronyba vonulását, a „nagy” társadalmi kérdésekre való reagálási képességének, az erre való akaratnak az elvesztését, a nyilvánosság számára, mint érdektelen tudományként való megjelenését vetítették előre, illetve, a másik oldalról pedig egyfajta tudománytalan „popszociológia” előre törését, az értékmen-

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

² Erről bővebben: SZABÓ-TÓTH 2022/a; SZABÓ-TÓTH 2022/b.

³ HUSZÁR 2006, 159.

tesség helyett túlságosan is elfogult, ideológiailag terhelt politikai döntések meghozatalát támogató, alkalmazott jellegének relevanciáját kérdőjelezték meg.

A tanulmányban – a teljesség igénye nélkül – a Burawoy által felvetett új közszociológiai programmal és annak (elsősorban hazai) visszhangjával foglalkozom, illetve felvázolom azt a fajta alkalmazott szociológiát, amely a felsőoktatási intézmények társadalmi felelősségvállalása, az úgynevezett „harmadik missziós” szerepköre bázisán jött/jöhet létre és helyenként – itthon is és a világon is – a szociológia 21. századi életképes modelljének tűnik. Ha a bevezetőben röviden össze akarnám mondandómat foglalni, a Burawoy-i programot részben bíráló, részben azt kiegészítő Hadas Miklóssal egyetértve, az általa felvázoltak mentén érvelek amellet, hogy a szociológiának fontos szerepe kell, hogy legyen a 21. században, de ahhoz érdemes megújulnia néhány tekintetben.⁴

Szociológia, alkalmazott szociológia, alkalmazott társadalomtudományok

Ehelyütt nem foglalkozom terjedelmi okokból azzal a hosszú történettel, amely a szociológia és alkalmazott szociológia mögött áll, de mégsem lenne teljes az írás, ha néhány kiragadott példával szemléltetésre ne kerülne.

A szociológia története során sokszor felmerült a kérdés, hogy vajon min legyen a fő hangsúly: a szociológia professzionalizálódása alapvetően azzal a követelménnyel jár, hogy alakítsa ki saját elméleti és módszertani repertoárját, és – ahogyan a bevezetőben már említettem – tartson kellő távolságot attól, hogy az aktuális kérdések megoldásában vállaljon szerepet. A másik fő irány éppen ezzel ellentétesen azzal jár, hogy a szociológia legyen alkalmazott jellegű, sőt, akár filantróp szemléletű: érezzen egyet a mindenkori kiszolgáltattott csoporttal/csoportokkal és rezonáljon annak problémáira, sőt: szolgáljon megoldási javaslatokkal is egy-egy kihívás kezelésére. Abban is igazán különbözőek az álláspontok, hogy mit jelent maga a *rezonálás*: elegendő-e, ha a szociológia alkalmazott jelleggel leírja ezeket a társadalmi problémákat és felmutatja a lehetséges irányokat, vagy pedig maga is járuljon hozzá a problémák megoldásához, akár olyannyira, hogy a szocioló-

⁴ HADAS 2006, 229.

gus maga is társadalmi mozgalmak résztvevőjévé válik (lásd az akcionalista szociológiát vagy a szociológiai intervencionalizmust). Ugyancsak érdekes kérdéseket vet fel az utóbbi: ha ugyanis a szociológus maga is aktív szerepet vállal akár helyi ügyek megoldásában, akkor ez valójában szociológusi szerepköre vagy, már mint magánember teheti ezt csak meg, hiszen ez az aktus önmagában a tudós szerepétől való eltávolodással jár/hat.

Burawoy több munkájában adott hangot annak az aggodalmának, hogy a szociológia túlságosan eltávolodik a valós társadalmi problémák megoldásától és ezáltal teljesen érdektelenné válik a köz számára.⁵ Ennek megváltoztatására állt elő közszociológiai programjával, amelyre később még kitérünk.

Huszár Ákossal egyetértve írjuk, hogy az 1960-as években a szociológia nagyfokú érzékenységet mutatott a társadalmi problémák iránt és egyfajta mintát adott az értelmiségi közbeszéd számára.⁶ A rendszerváltást követően azonban – talán szükségszerűen is az intézményhálózat bővülésével és a nemzetközi tudományos közegbe való beágyazódásra való törekvéssel párhuzamosan – a szociológia elvesztette kapcsolódását a mindennapi problémákhoz. Így a szociológia egyre inkább magába zárult: a szűk szakmai csoporton kívül nem maradt közönsége. Véleményem szerint ehhez hozzájárult az is, hogy a szociológusok egy jelentős része az objektivitás mögé bújva egy sajátos eufémizmussal tekintett bizonyos társadalmi problémákra, azaz a szociológus valóságképe és a közember valóságképe sem találkozott egymással még azokban az esetekben sem, amikor a kutató éppen egy fontos társadalmi problémát vizsgált, így a szociológia elvesztette hitelességét – ezt a meglátásomat azonban ehelyütt most nem kívánom kifejteni részletesebben. A másik, ami ezzel összefügg, hogy ennek a két világnak a találkozását az is megnehezítette, hogy a társadalom érzékenyítése sem történt meg bizonyos társadalmi csoportok szenvedései, élethelyzete iránt – de ez meg összefügg azzal, hogy ezekben az években háttérbe szorult, mint írtam, a társadalmi nyilvánossággal való összekapcsolódása például akár tudományos ismeretterjesztő előadásokon, vagy vitaestek szervezésén keresztül.

⁵ BURAWOY 2004; BURAWOY 2006; BURAWOY 2021.

⁶ HUSZÁR 2006, 160.

A hazai szociológiában a rendszerváltástól kezdődően a fenti folyamatokkal párhuzamosan erősödtek fel azok a hangok, amelyek a magyarországi szociológia térvesztésével, válságtüneteivel foglalkoztak.⁷

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy hányféle szociológia is van? Ezzel kapcsolatosan is számos elképzelés, modell lát(ott) napvilágot.

Lester F. Ward az Amerikai Szociológiai Társaság elnökeként különítette el elsőként a szociológiát az alkalmazott szociológiától, magát az utóbbi kifejezést valójában először ő használta.⁸ Úgy vélekedett, hogy a szociológia elsőbbséget élvez az alkalmazott szociológiával szemben. Feladatának azt szánta, hogy a társadalmi törvényszerűségeket, működési módokat tanulmányozza és csak másodsorban azt, hogy megmondja: milyen irányba és hogyan fejleszhető a társadalom. Meglátása szerint az alkalmazott szociológia egyfajta evolúciós fejlődést követően alakult ki az eredeti, a „tisztá” szociológiából.⁹

Howard Freeman és Peter Rossi úgy vélték, hogy az alkalmazott szociológia egyre nagyobb teret nyer a felsőoktatásban is, mivel forrást kell behozni. Az akadémiai és alkalmazott szociológiát hat szempontból határolták le egymástól:

1. A mérce: az alkalmazott szociológia mércéje a hatékonyság, az akadémiai tudományos folyóiratokban való megjelenés;
2. A téma: az alkalmazott szociológia azzal foglalkozik, amire projekt van, amivel megbízzák – szemben a másikkal;
3. Időkeret: az alkalmazott szociológia állandó időpréssben van a projektek szabta időkeret miatt;
4. Az érvényesség: az alkalmazott szociológiát a külső érvényesség, a másikat a belső hajtja;
5. Vezérelvek: az alkalmazott szociológia a megrendelőhöz igazodik, az akadémiai pedig az elméletekhez való hozzájáruláshoz;
6. A munka sikeressége: az alkalmazott szociológia esetén abban mérhető, hogy mennyiben tudja a döntéshozókat befolyásolni az, amit lét-

⁷ CSEPELI-WESSELY 1992; CSEPELI-ÖRKÉNY-SCEPPELE 1998; KUCZI 1991; NÉMEDI 2000.

⁸ LARSON 1995, 13.

⁹ WARD 2018, 34.

rehoz, a másik esetén a tudós közösségbe való beágyazottság, a reputáció.¹⁰

Burawoyt 2004-ben választották az Amerikai Szociológiai Társaság elnökének és elnöki beszédében, majd 2021-ben megjelent könyvében is kifejtette, hogy a szociológiának szerinte négy típusa van: professzionális, policy-orientált (közpolitikai), kritikai és közsociológia.¹¹

1. sz. táblázat: A szociológia típusai¹²

		Kinek ad át tudást?	
		akadémiai közösség	akadémián túli közösség
Milyen célokat szolgál a tudás?	intézményesített tudás	professzionális szociológia	policy orientált szociológia
	reflexív tudás	kritikai szociológia	közsociológia

Mint ahogyan látható, az akadémiai/tudományos élet szereplőhez/nek szól a professzionális és kritikai szociológia, míg a szélesebb értelemben vett nyilvánossághoz a másik kettő. „A közsociológia feladata, hogy a láthatatlant láthatóvá, a magánjellegűt közérdekűvé tegye, s hogy ezeket az organikus kapcsolatokat a szociológiai élet részeként fogadtassa el” – véli.¹³ Huszár Ákos ezzel kapcsolatosan kiemeli, hogy a Burawoy-féle modellben a közsociológiának egyfajta mediációs szerepe van: egyrészt aktuális társadalmi problémákra reagálva, azokra megoldást kínál, ugyanakkor ezen tevékenysége által megtermékenyítően hat az akadémikus szociológiára azzal, hogy felfrissíti.¹⁴

Valójában a közsociológia fogalma Mills-től eredeztethető, aki úgy vélte, hogy a szociológia, mint tudomány feladata magánproblémák közproblémákká emelése.¹⁵ Erre Burawoy is utal 2021-es könyve előszavában, ami-

¹⁰ FREEMAN–ROSSI 1984, 571.

¹¹ BURAWOY 2021, 36.

¹² Forrás: BURAWOY 2021, 36.

¹³ BURAWOY 2006, 40.

¹⁴ HUSZÁR 2006, 160.

¹⁵ NÉMEDI 2006, 97.

kor így ír: „Az 1960-as években a szociológia túl sokat ígért – olyan kérdéseket a fókuszába állítva, mint a társadalmi igazságosság, egyenlőtlenség, társadalmi mozgalmak és társadalmi változás. A szociológiában rejlő lehetőségeket C. Wright Mills amerikai szociológus elhíresült definíciója szépen összefoglalta, amikor a szociológiát, mint olyat határozta meg, amelyben az »egyéni problémák« »köz« problémákká, közügyekké válnak. Ezt azonban sokkal könnyebb mondani, mint megvalósítani.”

Az egyes típusokhoz eltérő legitimációs alapokat is társít. A professzionális szociológia legitimációja a tudományos normákban rejlik, a kritikai szociológiáé abban, hogy mennyire tud morális víziókat nyújtani, a közpolitikaié a hatékonyságában, amellyel egy adott társadalmi kihívást megold, a közszociológiáé pedig azon áll, hogy mennyire releváns a nyilvánosság számára, az, amit csinál. A négy típus a felelősségre vonhatóság, az elszámoltathatóság kérdésében is különbözik egymástól. A professzionális szociológia a tudós közösségnek, a kritikai a kritikai értelmiségi körnek, a közpolitikai szociológia a megrendelőknek, a közszociológia pedig annak a közönségnek tartozik felelősséggel, amit megcélöz. Mint ahogyan Hadas rámutat (2006), a szerző nem magyarázza túl a fogalmi kereteket és arra sem igazán ad értelmezést, hogy mit ért például elszámoltathatóságon.

A professzionális szociológia fókuszában a tudomány művelése feltételeinek védelmezése áll, a kritikai szociológiáéban a viták létrehozása a tudományos közösségen belül, a közpolitikai szociológiában a politikai/társadalompolitikai beavatkozások megtervezése és ajánlása áll, a közszociológiáéban pedig a politikai élet, mint demokratikus párbeszéd fenntartása.

„Akármelyik fenti négy típusba is tartozik valamely szociológus, abban mindegyik, mint közös értékben osztozik, hogy elkötelezettséget mutat a polgári társadalom és az azt támogató nyílt közbeszéd iránt” – írja.¹⁶

Illetve fontos kiemelni, hogy úgy látja: „A modell háttérben az az alapvetés áll, hogy mind a négy típusra szükség van egy eleven diszciplína fennmaradásához. Mind szerves egységet alkot és mind hozzájárul az egész virágzásához, ugyanakkor az egyes szegmensek túlbujánzása patológiás formát öltve veszélyeztetheti az egész integritását. Ez akkor következik be, ami-

¹⁶ BURAWOY 2021, 42.

kor a professzionális szociológia önmagába záródik, amikor a közpolitikait az ügyfelek rabul ejtik, amikor a kritikai szociológia dogmatikus lesz, vagy amikor a közszociológia holmi populáris, l’art pour l’art tevékenységgé silányul.”¹⁷

Sokféle közszociológia létezik szerinte, de kettőt érdemes kiemelni. A tradicionális közszociológia esetében arról van szó, hogy maga a szociológus nem feltétlenül jelenik meg a nyilvános vitákban, bár mondanivalója a nyilvánosság számára is szól. Közönsége nem szerveződik meg, ilyen értelemben véve láthatatlan. Ezzel szemben az organikus közszociológus helyi közösségbe ágyazottan fejt ki a tevékenységét, tartja Burawoy, azaz itt megjelenik a mozgalmár szerepkör, a civil társadalomba való szervezült, cselekvő beágyazottság.

Hadas Miklós 2006-ban megjelent írásában, melyben a Burawoy-féle új közszociológiai paradigmát elemzi, az alábbi ábrán foglalja össze a közszociológus lehetséges szerepeit egy háromdimenziós térben elhelyezve.

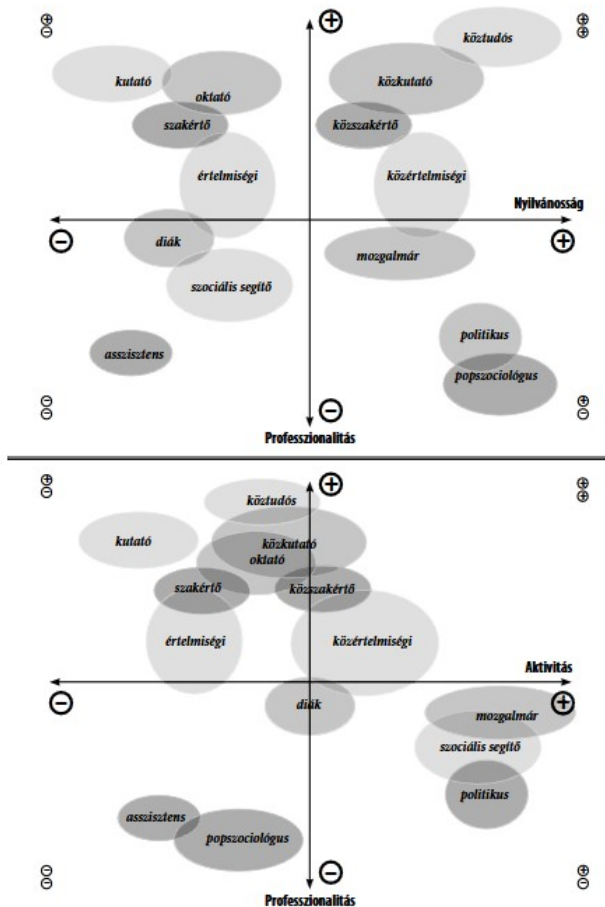
A háromdimenziós tér elemei: professzionalitás, a nyilvánossághoz való viszony, valamint a cselekvés-irányultság jellege (aktivitás). Ugyanakkor Hadas szerint valójában nem a közszociológus kiváltsága részt venni a közszférában zajló vitákban, hanem magának a szociológiának a feladata ez, csakúgy, mint az, hogy közösségi értékeket teremtsen. Úgy véli, hogy a közszociológia és a más szociológia/szociológiák közötti határok átjárhatóak és ez nem is újkeletű jelenség. Ennek egyik bizonyítékaként azt hozza fel, hogy az ISA „kutatóbizottságai közül kilencnek az alapító statútumában található valamilyen közpolitikai, közcélú, illetve a szociológia társadalmi felelősségével kapcsolatos célkitűzés.”¹⁸ Úgy véli, hogy: „Annak érdekében, hogy a szociológia teljesítse közszociológiai feladatait, kívánatos, hogy a szociológus minél több (határesetben mindhárom) dimenzióban expanzív stratégiát folytasson, vagyis lehetőleg magas tudományos presztízssre, jelentős nyilvánosságbeli súlyra, valamint aktív cselekvésirányultságra kell törekednie. Talán a legfontosabb feladata valamennyi szociológusnak, illetve társadalomtudósnak, hogy igyekezzék olyan műveket alkotni, amelyek köztudóssá tehetik őt. Természetesen (tíz)ezernyi professzionális kutatóból és szakértő-

¹⁷ BURAWOY 2021, 38–39.

¹⁸ HADAS 2006, 240.

ből csak keveseknek van esélyük arra, hogy köztudóssá válhassanak. Ám eme törekvés beteljesületlenül is jelentős hozammal kecsegtethet a szociológus és a szociológia számára.”¹⁹

1. sz. ábra: A közszociológus lehetséges szerepei²⁰

Fontos program Hadas szerint, hogy a szociológus törekedjen arra, hogy közszociológussá váljon, ezen belül „arra is törekednie kell, hogy tudá-

¹⁹ HADAS 2006, 241.

²⁰ Forrás: HADAS 2006, 238.

sát és kutatási eredményeit minél nagyobb és vegyesebb összetételű publikumhoz is eljuttassa, illetve a tágabb nyilvánossági szférák közegében is hitelesen és meggyőzően képviselje”.²¹

Az oktatás, mint írja, kiváló terep az efféle szociológusi szerep megvalósítására, nem elsősorban ez elitképzésben, hanem az alapképzésben, sőt „szociológia alapjai” jellegű kurzusok oktatásában más hallgatók számára (azért is, hogy ő is gazdagodjon általa: a hipotéziseit is átgondolhatja ezeken keresztül). Fontos lenne középiskolákban is terjeszteni a szociológiai tudást, olyan programsorozat formájában akár, amely közérthető formában beszél fontos társadalmi kérdésekről. Fontos lenne társadalmi problémák tekintetében ismeretterjesztő kiadványok készítése (például drogfogyasztás, családon belüli erőszak stb.) és általában is fontos feladat a tudományos ismeretterjesztő tevékenység folytatása. Úgy véli, hogy az is egyfajta mércéje a szakmai kiválóságnak, hogy a magát tudósnek tartó ember képes úgy megfogalmazni mondanivalóját, hogy az a laikusok számára is érthető legyen.

Ezek mellett a szociológus feladata a közszférában zajló vitákba való aktív bekapcsolódás, akár úgy is, hogy kiáll az elnyomottak érdekében és ha valamilyen igazságtalanságot tár fel, akkor azt a minél nagyobb nyilvánosság számára is elérhetővé tegye.

Amennyiben aktív szerepet vállal közügyeket érintő társadalmi mozgalmakban, „aktív szerepet vállaló társadalomtudósként arra kell törekednie, bármennyire is nehéz ez, hogy világosan elválassa állampolgári énjét és közszociológusi mivoltát, máskülönben nem csupán saját maga, hanem szakmája nem teljesen makulátlan legitimitását is kockára teheti.”²²

²¹ HADAS 2006, 242.

²² HADAS 2006, 244.

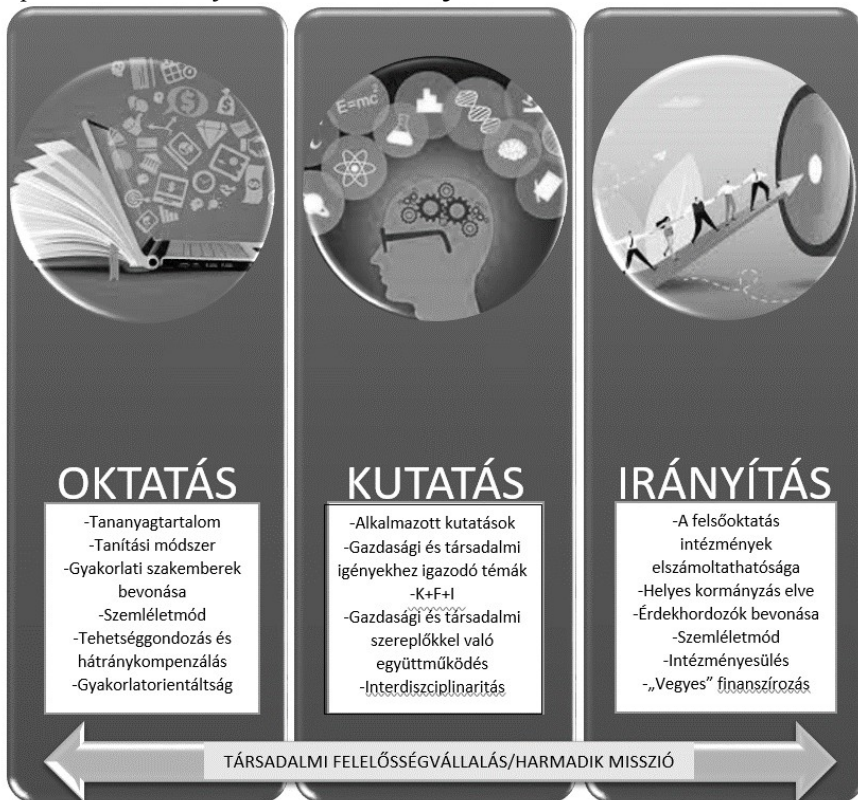
Közszociológia és közpolitikai szociológia, avagy a felsőoktatási intézmények társadalmi felelősségvállalása – az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete (ATTI) szociológiai programja

A 21. században a felsőoktatási intézmények új kihívással szembesültek. Kissé leegyszerűsítve ez az alábbiakban ragadható meg: távolságot tartsanak-e attól a közösségtől, helytől, régiótól és annak kihívásaitól, amelyben mozognak vagy pedig vállaljanak-e némi szerepet annak formálásában, a kihívásokra való reagálásban. Hasonló dilemma ez, mint ahogyan a szociológia tudománya kapcsán fentebb felvázoltam. Az utóbbi években így egyre nagyobb a szakirodalma a felsőoktatási intézmények társadalmi felelősségvállalásának, vagy másképpen, a „harmadik missziós” tevékenységének (az első két hagyományos tevékenység, az oktatás és kutatás mellett).

A felsőoktatási intézmények harmadik missziós tevékenységére az alábbi definíciót adhatjuk (az intézmények társadalmi szerepvállalását / felelősségvállalást ezzel szinonimaként kezelve): A harmadik missziós tevékenység foglalja össze a felsőoktatási intézmények és környezetük kapcsolódásait, a társadalmi és gazdasági környezetükre gyakorolt tevékenységeket és hatásait (akár annak formálásán, alakításán keresztül is) és jelent minden, a nem akadémiai világban található partnerrel fenntartott intézményesített kapcsolatot a fentarthatóság, a környezetvédelem, valamint a jó kormányzás, a diverzitás, a társadalmi igazságosság, a felelős állampolgári lét és esélyegyenlőség szempontjának figyelembe vételével, az egyes érdekhordozók minél szélesebb körű becsatornázásán keresztül, az elszámoltathatóság és felelős gazdálkodás elveinek szem előtt tartásával.

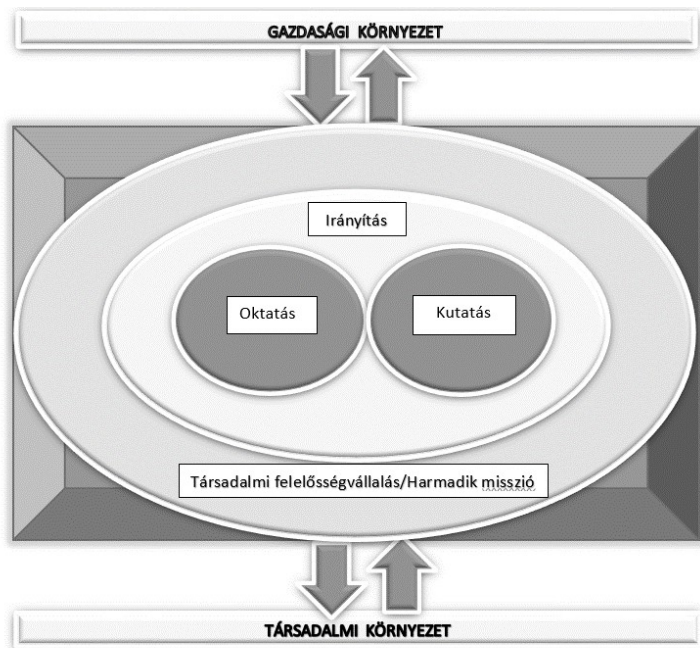
A fenti definíció szemléltetésére két modellt is készítettem, amelyek jól mutatják ezt a fajta harmadik missziós szerepkört. A modellekben bemutatásra kerül, hogy az oktatási és kutatási pillér mellett az intézmények irányításában, vezetésében hogyan juthatnak érvényre a harmadik missziós szerepkör elvei.

2. sz. ábra. A társadalmi felelősségvállalás/harmadik missziós tevékenység, mint alapérték modellezése felsőoktatási intézmények vonatkozásában²³

²³ Forrás: saját szerkesztés.

3. sz. ábra. A harmadik missziós felsőoktatási intézmények és környezetük kapcsolata²⁴

A harmadik missziós szerepkör kiváló lehetőséget ad az alkalmazott társadalomtudományok, az alkalmazott szociológia számára. Mivel a tanulmány a Loss Sándor emlékkonferencia írásos változata, engedje meg az Olvasó, hogy Loss Sándor szellemi örökségét most megidézve az általa vezetett egykori Szociológia Tanszék, immár Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete keretében működő közösségének ilyen irányú tevékenységeit vázoljam fel – méltóan megemlékezve egyúttal a Szociológia Tanszék egykori vezetőjére is.

Intézetünk már Loss Sándor életében is igyekezett a regionális társadalmi kihívásokra reagálni. Egyfajta tudáscentrum jellegből fakadó erőteljes társadalmi szerepvállalás jellemezte, a korszerű tudás minél szélesebb rétegekhez való eljuttatása, a felsőoktatás szolgáltató funkcióinak szem előtt

²⁴ Forrás: saját szerkesztés.

tartása és a folyamatos megújulás, az innovatív szemléletmód terjesztése révén.

A Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete küldetésnyilatkozatában szerepel, hogy a régióban egy olyan szellemi műhely kíván legyen, amely a helyi értékekre építve, a világra nyitottan párbeszédet kezdeményez, fontos társadalmi, közéleti kérdéseket tart napirenden, közös megoldásokat talál. Ebből a küldetésnyilatkozatból is látható, hogy a szociológusi szerepkört a Hadas-féle értelemben képzeljük el: túllépve az akadémiai-tudományos szférán a nyilvánosság felé is nagyfokú nyitottságot mutatunk. Oktatóink egy része magánemberként különféle civil szervezetek, mozgalmak tagja, tanoda-programokat, felzárkóztató programokat visznek hátrányos helyzetű csoportok, települések számára. Egyik oktatónk alapítója volt az első miskolci közösségi alapítványnak. Igyekszünk ezekben a tevékenységekben elsősorban, mint magánember megjelenni annak érdekében, hogy kutatói, tudós szerepük ne hiteltelenedjék el.

Mint a fenti első modellből kiderül, a társadalmi felelősségvállalás három területen is megmutatkozhat: az oktatás, a kutatás és az irányítás területein. A következő táblázatban példákkal illusztráljuk, hogy az Intézetben ezek hogyan, miként valósulnak meg a gyakorlatban.

2. táblázat. Az ATTI-ban megvalósuló harmadik missziós szerepkör az alkalmazott szociológia bázisán

OKTATÁS	KUTATÁS	IRÁNYÍTÁS
<ul style="list-style-type: none"> - A tananyagtartalom amellett, hogy a minőségbiztosítás miatt megfelel egyfajta sztenderdeknek, rugalmasan alakítható a hallgatói igények figyelembevételével. - A tananyag tartalmában az egyes tárgyak esetében törekszünk arra, hogy az elméleti tudást példákkal illusztrálva a valósághoz cöve- 	<ul style="list-style-type: none"> - Az alapkutatások és teljességgel elméleti kutatások mellett nagy hangsúlyt helyezünk az alkalmazott kutatásokra. - Számos hazai és nemzetközi pályázatban, projektben vettünk részt, amelyek maguk is társadalmi innovációs jellegűek. - Ezek közül kiemeljük a Creative Region pályázatot, amely felsőoktatási kiválósági pályázat és melyet 2017 	<ul style="list-style-type: none"> - Tanulószervezetként határozzuk meg magunkat, amelynek egyik eleme az értékmegőrzés mellett a reziliens hozzáállás, a folyamatos megújulás. - Rendszerezsek a megbeszélések, értekezletek, amelyek során megosztjuk egymással tapasztalatainkat az oktatás és más egyéb vonatkozásában.

<p>keljük.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Olyan szabadon választható tantárgyak hirdetése, amelyeknek sok esetben az érzékenyítés, a felelős és cselekvő állampolgárrá válás elősegítése a célja. - Gyakorlati szakemberek bevonása, nyitottság civil szervezetek felé. - Ehhez kapcsolódóan jó kapcsolatot ápolunk, sőt közös kurzusokat indítunk számos szervezettel, például Autonómia Alapítvány, Wallenberg Egyesület. - Mentori rendszerrel segítjük a valamilyen szempontból hátrányos helyzetű, vagy speciális szükségletű hallgatókat. - Fontosnak tartjuk a tehetséggondozást is. - Kapcsolatot ápolunk középiskolákkal és előadásokat, workshopokat tartunk társadalmi kérdésekről. - Szabadegyetemi előadás-sorozatot szervezünk minden évben a belvárosban, ami nem csak szabadon választható tárgy egyetemistáknak, hanem minden városi polgár számára szabadon látogatható. 	<p>óta folyamatosan valósítunk meg. Ennek keretében már közel 40 hátrányos helyzetű települést mértünk fel. A felmérésen túl mobiltelefonos applikációt fejlesztettünk (Borsod App és Abaúji Mutató), amelyek segítségével ezeket a településeket „feltettük a térképre”, azaz a feltárt közösségi, kulturális és egyéb értékeket az egyes települések esetében egy-egy applikáción tettük elérhetővé, túraútvonalak ajánlásával annak érdekében, hogy az idegenforgalom növekedjék, a helyi értékeket a helyben élők is megismerjék, a helyhez való kötődésük erősödjön.</p> <p>- Ezek mellett az utóbbi 20 évben számos olyan nemzetközi pályázatban is részt vettünk, amelyek egy-egy fontos társadalmi kérdés megoldását is megcélozták. Ilyen volt például az a HUSK keretében megvalósuló kutatás és fejlesztés, amely a Kassai Önkormányzati Régióban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mérte fel a szociális és gyermekjóléti intézményeket és helyezte el egy digitális térképre.</p> <p>- Ehhez hasonlóan vettünk részt egy olyan kutatásban, amely az egyházak társa-</p>	<p>- Támogatjuk az egyéni teljesítmény is és azt, hogy mindenki fejlődjön az általa választott területen/területeken.</p>
---	---	---

<p>(Például családi témák, erőszak a családban stb.)</p> <ul style="list-style-type: none">– Közéleti Akadémiákat szervezünk, szintén a fenti célokkal. Volt olyan év, hogy ifjúsági közéleti akadémiát szervezünk, melyben kifejezetten a fiatalok helyzetével, problémáival foglalkoztunk.– Politikai és közéleti kérdésekre is reagálunk, hiszen politikatudomány alap- és mesterszakunk is van. Ennek kapcsán a választások előtt és után kerekasztal beszélgetéseket szervezünk az aktuális folyamatok elemzésére.– Oktatóink a különféle médiumokban is igyekeznek megnyilvánulni társadalmi, közéleti kérdésekben.– Hallgatóink járnak terepgyakorlatra, szakmai gyakorlatra, részt vesznek önkéntes munkában.– Bizonyos kurzusok (például: Projektmunka) esetében kifejezetten olyan miniprojekteket terveznek és valósítanak meg a hallgatók, amelyek segítik a társadalmi	<p>dalmi szerepvállalását térképezte fel a régióban.</p> <ul style="list-style-type: none">– Jelenleg is zajlik egy olyan nemzetközi projektünk, amely az ukrainai menekültekkel foglalkozik, őket kutatja 4 európai városban. Nem csak kutatásról van szó, hanem ennek keretében családi délutánt szerveztünk menekült családoknak egyetemisták bevonásával.– Fontos téma a környezetvédelem, mely ügy képviselőjébe is bekapcsolódunk. 10 éve van környezetszociológiai kurzusunk, ahol többek között az energiaszegénységgel is foglalkozunk.– Számos esetben veszünk, vettünk részt interdiszciplináris kutatásokban. Az egyik ilyen volt egy településen bevezetni kívánt biomassza erőmű társadalmi kommunikációja, illetve hatásvizsgálata.	
---	--	--

<p>integrációt.</p> <p>– Magánemberként podcast-okat viszünk általunk fontosnak tartott társadalmi kérdések napirenden tartására.</p> <p>– Oktatási módszereinket folyamatosan egyeztetjük, átbeszéljük a kollégákkal a jó és rossz gyakorlatokat. Folyamatosan a tudásmegosztás közöttünk.</p>		
---	--	--

Bibliográfia

BURAWOY 2004

Michael BURAWOY: For public sociology. American Sociological Association 2004 Presidential Address. *American Sociological Review*, 70/1, 2004, 4–28.

BURAWOY 2006

Michael BURAWOY: Közérdekű szociológiát! Ford.: Kiss Zsuzsanna. *Replika*, 54–55, 2006, 35–66.

BURAWOY 2021

Michael BURAWOY: *Public Sociology: Between Utopia and Anti-Utopia*. Cambridge, Polity Press, 2021.

CSEPELI–WESSELY 1992

CSEPELI György – WESSELY Anna: A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika* 3(1–2), 1992, 1–7.

CSEPELI–ÖRKÉNY–SCHEPPELE 1998

CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – Kim Lane SCHEPPELE: Kelet és nyugat között. A kelet-európai társadalomtudomány szerzett immunhiányos betegségének tünetei. *Replika*, 33–34, 1998, 35–48.

FREEMAN–ROSSI 1984

Howard E. FREEMAN – Peter H. ROSSI: Furthering the Applied Side of Sociology. *American Sociological Review*, 49/4, 1984, 571–580.

HADAS 2006

HADAS Miklós: Sok húhó semmiért: Burawoy esete a szociológiával. *Replika*, 56–57, 2006, 229–244.

HUSZÁR 2006

HUSZÁR Ákos: A tudomány: köztudomány. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programja kapcsán. *Replika*, 61, 2006, 159–168.

KUCZI 1991

KUCZI Tibor: „Magánnyelv” – szociológia – közbeszéd. *Replika*, 2/2–3, 1991, 68–80.

LARSON 1995

Calvin J. LARSON: Theory and Applied Sociology. *Journal of Applied Sociology*, 12/2, 1995, 13–29.

NÉMEDI 2000

NÉMEDI Dénes: A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 10/2, 2000, 3–16.

NÉMEDI 2006

NÉMEDI Dénes: A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. *Replika*, 54–55, 2006, 97–103.

SZABÓ-TÓTH 2022/a

SZABÓ-TÓTH Kinga: Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás. Úton az elkötelezett, szolgáltató, negyedik generációs egyetem felé. In: *Útkereső. Kutatások az Észak-Magyarországi régió felemelkedésért*. Szerk.: K. Nagy Emese – Szabó-Tóth Kinga. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2022, 162–179.

SZABÓ-TÓTH 2022/b

SZABÓ-TÓTH Kinga: Harmadik misszió és negyedik generáció? Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás. *Szellem és Tudomány*, 13/1, 2022, 215–226.

WARD 2018

Lester F. WARD: *Dynamic Sociology. or Applied Social Science: As Based Upon Statical Sociology and the Less Complex Sciences*. Legare Street Press, 2018.

Indiából hozott jogszokás, közösségi válasz az elkülönítésre, hatékony konfliktuskezelési eljárás? (Egy autonóm közösségi bíraskodási rendszer hagyományai és a modern kor kihívásai)

Kotics József

Bevezetés

A Romani Kris – amelyet a szakirodalomban gyakran Cigánybíróság (Gypsy court), néven is említenek – a vlach (oláh) cigány csoportok körében kialakult autonóm konfliktus-kezelő intézmény.¹ Az állami igazságszolgáltatástól teljesen független, íratlan jogon alapuló rendszer ma is élő gyakorlat a Kárpát-medencében, Délkelet-Európában, illetve a transznacionális diaszpórákban.² Ez a szokásjogi intézmény nemcsak alternatív vitarendezési fórumként működik, hanem egyben normateremtő és identitásmegerősítő mechanizmusként is. A Kris bírái tekintélyelvű, de konszenzusra építő döntéseket hoznak, amelyek a kizárólag közösségi elismerésen alapulnak. A Kris egyszerre utal a peres eljárás folyamatára és a csak romák körében ismert szokásjog egészére, illetve arra az autonóm bíraskodási rendszerre, amely a közösségben kialakult.³ A Kris intézménye még ma is sok roma csoport életében központi szerepet játszik, különösen Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa egyes roma (elsősorban oláh-cigány, más néven vlach roma) közösségeiben.⁴ A romák teljesen egyedi közösségi bíraskodási rendszerének antropológiai

¹ Míután azokban a lokális közösségekben, ahol ismert a jogszokás értelemszerűen nem teszik az etnikumra utaló roma jelzőt a Kris megnevezés elé, így a továbbiakban a szakirodalom jelentős részétől eltérően alkalmazom a lokális roma csoportok által használt émikus megnevezést.

² MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 68.

³ GAMELLA–MUNTEAN 2024.

⁴ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 68.

vizsgálata a korai megközelítésekben nem kap kitüntetett szerepet, ugyanakkor a jogszokás szívós fennmaradása ráirányította a kutatók figyelmét a jelenségre. Az első átfogó tudományos összegzést a Romani Kris-ről Elena Marushiakova és Vesselin Popov készítették el 2007-ben. Ebben a komplex szemléletű írásban gazdag összehasonlító anyagot gyűjtöttek össze számos közép- és kelet-európai roma csoportról. Munkájuk rendszerezte a Kris különböző típusait és határozottan cáfolt számos korábbi tudományos elképzelést ezzel a „népi” jogi intézménnyel kapcsolatban.⁵

A későbbi vizsgálatok elsődlegesen a resztoratív igazságszolgáltatás koncepciója és a jogpluralizmus elméleti megközelítései alapján értelmezték a kizárólag oláh cigányok körében elterjedt jogszokást.⁶

A Kris eredete és történeti háttere

A Kris eredetét a kutatók a roma közösségek sajátos történeti folyamataival, tapasztalataival hozzák összefüggésbe. A korai történeti források csak szóróványosan említik a roma közösségen belüli önálló bíraskodás jelenségét. A mai kutatások a Kris eredetét egyöntetűen a román fejedelemségekben (Havasalföld, Moldova) élő rabszolgasorban tartott cigány közösségekhez kötik. A 14. századtól dokumentált jogszokások a belső normák, családi kapcsolatok és a közösségi hierarchia alapján működtek. Ennek oka Marushiakova-Popov szerint az volt, hogy a rabszolgaság 1856-os eltörléséig a cigány csoportoknak önálló vitarendezési mechanizmusokat kellett kialakítaniuk, mivel jogi státuszuk nem tette lehetővé az állami jogorvoslatot.⁷ A Kris funkciója ekkor kettős volt: közösségi kontroll gyakorlása és identitásőrzés az elnyomás közepette. Különösen az oláh cigány/vlach roma csoportok körében terjedt el ez az intézmény, amelyek a 19. század közepéig a mai Románia területén rabszolgasorban éltek. A Kris mint formális közösségi bíróság feltehetően a roma rabszolgaság 1850-es években történt felszabadítása után erősödött meg, amikor e csoportok nagy része vándorlásnak indult és szét-szóródott Kelet-Európában.⁸ A Kris a rabszolgaság felszabadítása (1856) után kezdett el megerősödni, amikor ezek a közösségek szétszóródtak Kö-

⁵ MARUSHIAKOVA-POPOV 2007.

⁶ BRAITHWAITE 2002; WEYRAUCH-BELL 1993; LEE 2001; ACTON 2003.

⁷ MARUSHIAKOVA-POPOV 2007, 70.

⁸ MARUSHIAKOVA-POPOV 2007, 69.

zép- és Kelet-Európában. Ekkor szükségessé vált ezekben a közösségekben egy belső rendfenntartó, konfliktuskezelő intézmény kialakítása⁹ A Kris eredeti formája a vlach roma közösségekből indult ki, ahol a patriarchális struktúra és a közösségi normák szorosán összefonódtak. A Kris nemcsak bírói fórumként működött, hanem a közösség „erkölcsi tükreként” is, amely megerősítette a roma identitást és a csoporthoz tartozás érzését.¹⁰ A történeti források szerint a Kris intézménye már a 19. század végén ismert volt a Balkánon és Közép-Európában is, bár formái és gyakorlatai régióként változtak.¹¹ Erdős Kamill felhívta a figyelmet arra, hogy a külföldi cigánykutatók munkáiban a Krisre sokáig csak rövid utalások történtek, részletes vizsgálat nélkül.¹² Az első részletes leírások a 20. század első felében jelentek meg: Marushiakova és Popov idézik egy román etnográfus egy 1930-as évekbeli eset kapcsán azt említette, hogy a „cigányok törvénye” önállóan működött, és az államhatalom csak akkor avatkozott be, ha a romáknak konfliktusuk a környező lakossággal keletkezett, a belső problémáikat maguk oldhatták meg, saját törvényeik szerint.¹³

A Kris eredetét illetően több tudományos felfogás is uralkodik: egyesek szerint a roma közösség ősi, Indiából hozott jogi hagyományainak folytatása, míg mások szerint a Kris inkább a vlach roma közösségek sajátos válasza volt a vándorló életmódból és a többségi társadalomtól való elkülönülésből fakadó kihívásokra.¹⁴ Abban azonban konszenzus rajzolódik ki, hogy a Kris a vlach roma (oláh cigány) kultúra integráns részévé vált a 19. század végétől kezdve, és a 20. században több hullámban terjedt el a vlach közösségek migrációjával együtt Kelet-, Közép- és Nyugat-Európában, valamint Észak-Amerikában.¹⁵ A Kris intézménye is diffúz módon terjedt: alkalmazkodott az új társadalmi és jogi környezethez, miközben megőrizte alapvető sajátosságait (bírói konszenzus, marime-szankciók, közösségi bocsánatkérés). A 20.

⁹ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 150.

¹⁰ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 70.

¹¹ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 152.

¹² ERDŐS 1959, 203.

¹³ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 67–68.

¹⁴ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 72.

¹⁵ LOSS 2005; Lőrincz–Loss 2002.

század közepére már Magyarországon, Szlovákiában, Csehországban, Szerbiában és Bulgáriában is dokumentálták a Kris működését.¹⁶

Magyarország a Kris intézményének története szintén az oláh cigány közösségek megjelenésével függ össze. Az 1850-es évektől kezdve jelentek meg nagyobb számban oláh (vlach) cigány csoportok Magyarország területén, akik – a feltételezések szerint, de nem bizonyíthatóan – magukkal hozták korábban kialakult szokásjogi normáikat és eljárásaikat. Erdős Kamill az 1950-es években elsőként írt részletesen a Békés megyei oláh cigányok közösségi igazságszolgáltatásáról.¹⁷ Munkájában leírta a Kris menetét és szabályait, bár elsősorban deskriptív jelleggel, a jelenség okainak mélyebb vizsgálata nélkül.¹⁸ Az 1960-as, 1970-es években a szocialista rendszer hatásai miatt a kutatók azt feltételezték, hogy a Kris hagyománya – amely kimutathatóan a romák körében nem is volt elterjedt – elsorvadt Magyarországon. A néprajzkutatók és az ekkor induló antropológiai kutatások egyáltalán nem fordítottak figyelmet a jogszokás feltárására. Azt feltételezték, hogy ez az intézmény csak a „néprajzi jelenidőben” (a 19. század végén és a 20. század elején) működött, de a modernizáció hatására teljesen megszűnt. A korai, (19. század végi) néprajzkutatók bár végeztek a cigányok körében terepmunkát, az nem terjedt ki a jogszokások vizsgálatára, az érdeklődés elsődlegesen az igen egzotikusnak tekintett cigány folklór hagyományok megmentésre irányult. Igazából Erdős Kamill Békés megyei terepmunkája előtt magyar kutatók nem írták le a Kris-nek vagy Cigánybírósnak nevezett konfliktuskezelést szolgáló intézmény működését. A néprajzkutatók és antropológusok által képviselt vélekedést cáfolva, Loss Sándor arra utal, hogy a Kris a kutatói tekintet elől rejtve, de informálisan tovább élt néhány zárt oláh cigány közösségben. Ezt támasztotta alá Loss Sándor 2001-ben végzett terepkutatása is, amely kimutatta, hogy a Kris a 21. század elején is élő jogintézmény Békés megye bizonyos oláh cigány csoportjainál. Loss eredményei rációltak arra a nézetre, hogy a Kris Magyarországon csak „legenda” lenne – terepmunkája során elsőként dokumentálta a Kris részletes működését a dél-békési masari

¹⁶ RÓNAI 2013, 8.

¹⁷ ERDŐS 1959.

¹⁸ LOSS 2005, 161.

cigány közösségekben.¹⁹ Sem a néprajzi sem az antropológia kutatás azóta sem talált olyan oláh cigány közösségeket, ahol ma is gyakorolt lenne a Kris.

Földrajzi elterjedés és szokásváltozatok

A Kris intézménye nem minden roma csoportnál található meg, azonban bizonyos csoportoknál – elsősorban az oláh/vlach ág csoportjai között – szinte általános volt. Marushiakova és Popov kutatásai alapján a Kris Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában számos helyen működött a 20. században, különböző elnevezésekkel és kisebb-nagyobb eltérésekkel.²⁰ A legismertebb a Kris (vagy Kris romani) elnevezés, amelyet főként a vlach dialektusú cigány közösségek használnak. Ugyanakkor Bulgária török nyelvű muszlim cigányai között létezett például a mešere nevű tanács, amely hasonló funkciót töltött be (egy közösségi vének tanácsa döntött a vitákban) – bár Marushiakova és Popov szerint a mešere inkább informális egyeztető fórum volt, és nem érte el a Kris formalizáltságát és tekintélyét.²¹ Oroszország és Ukrajna területén a nagy létszámú vlach (kelderás és lovári) közösségek tartottak fenn Kris-típusú bíróságokat, míg a nem vlach roma csoportok – például az oroszországi cigányok vagy a lengyelországi Bergitka (hegyi) romák – körében ilyen intézmény nem alakult ki, vitás ügyeiket jellemzően a családok közötti alkukkal vagy a közösség informális tekintéllyel bíró személyeinek közvetítésével rendezték.²²

Ahogy már volt szó róla romániai vlach/oláh cigány csoportok migrációja révén jutott el a jogszokás Európába és onnan a tengerentúlra. Ezek a közösségek magukkal vitték a Kris hagyományát, és az új környezetben is gyakorolták. Így Észak-Amerikában is dokumentálták a Kris működését: az Amerikába került oláhcigányok körében „Gypsy court” néven ismerték, és több olyan esetről is beszámoltak, amikor a közösség idősei ültek össze ítélezni belső vitákban.²³ Egyes amerikai városokban, ahol jelentős oláhcigány közösség telepedett le – például New York, Chicago, vagy Kanadában Toronto –, a Kris alkalmi jelleggel, összehívásos alapon működött, hasonlóan az

¹⁹ LOSS 2005, 160.

²⁰ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 67–68.

²¹ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 79.

²² Uo.

²³ RÓNAI 2013, 1–2.

európai gyakorlathoz.²⁴ Egy 2010-es évekbeli elemzés szerint az amerikai roma közösségekben a Kris döntéseit ugyanúgy kötelezőnek ismerték el, mint Európában. Abban is teljes egyezés mutatkozik, hogy a legsúlyosabb szankció itt is a kiközösítés lehetősége volt, amit azonban rendkívül ritkán alkalmaztak ténylegesen. Nyugat-Európában – Spanyolországban, Franciaországban, Németországban vagy az Egyesült Királyságban – a lokális roma/cigány csoportok eltérő történelmi háttérrel rendelkeznek, és jellemzően nem volt része hagyományrendszerüknek a Kris intézménye. A spanyolországi gitanók vagy a brit romák teljesen eltérő konfliktuskezelő szokásokat alakítottak ki. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az ezekbe az országokba bevándorló oláh-cigány csoportok a 20–21. században hagyományukat magukkal víve meghonosították a Kris intézményét az új hazájukban is, azonban ez más autochton roma csoportok körében nem terjed el.²⁵ Gamella és Muntean részletesen tanulmányozták egy Erdélyből és Bánátból származó oláh-cigány csoport nyugat-európai diaszpórájának konfliktusmegoldó eljárásait. Kutatásuk 16 országra kiterjedően, 76 belső konfliktus vizsgálata alapján mutatta be, hogy a diaszpórában a viták többségét ma is Kris útján rendezik az ott élő romák.²⁶ A Gamella és Muntean szerzőpáros által vizsgált 2001–2022 közötti időszakban a dokumentált esetek 74%-ában formális Kris ülést tartottak, és ezen 56 Kris közül 50 esetben valamilyen pénzbeli vagy egyéb jóvátételt is megállapítottak.²⁷ Ez egyértelműen azt jelzi, hogy a Kris – annak ellenére, hogy a roma közösségek már nem tradicionális körülmények között, hanem országhatárokon átívelő diaszpóráként élnek – továbbra is működő és hatékony intézmény maradt. A transznacionális roma hálózatokban a Kris sokszor országokon átívelően zajlik: egy Németországban történt konfliktus Krisét megtarthatják Spanyolországban, egy ottani találkozó alkalmával, ha éppen ott jön össze a közösség több tekintélyes tagja. A modern kommunikációs eszközök (mobiltelefon, Facebook, WhatsApp stb.) megkönnyítik a Kris megszervezését: a diaszpóra tagjai gyorsan

²⁴ RÓNAI 2013, 11.

²⁵ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 175.

²⁶ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 176.

²⁷ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 162.

értésítik egymást a konfliktusokról, a „digitális térben” egyeztetnek a bírák személyéről és a találkozó helyéről.²⁸

A Kris funkciói és működése

A Kris elsődleges szerepe a közösségen belüli konfliktus megoldása. A roma közösségen belüli viták békés rendezését szolgálja, kizárólag a közösség normái és értékei alapján. A Kris leggyakrabban családok vagy egyének közti konfliktusokat tárgyal.²⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a Kris hatásköre kizárólag a közösség belügyeire terjed ki: a romák egymás közötti ügyeiben illetékes ítélni, míg a nem romákkal (gádzsókkal) való konfliktusok a Kris előtt egyáltalán nem jelennek meg. Ez összhangban áll azzal a roma felfogással, hogy a közösség tagjainak egymás között kell fenntartaniuk a rendet és igazságot, és lehetőség szerint el kell kerülniük a külső (állami) hatóságok bevonását.³⁰ Ahogy Loss Sándor megjegyzi, a romák nem szívesen viszik kisebb belső ügyeiket a többségi bíróság elé, mert el akarják kerülni, hogy bárkit közülük börtönbe zárjanak vagy állami büntetések sújtsanak – másrészt a pereskedés költséges és lassú, míg a Kris viszonylag gyors, igazságos és „olcsó” megoldást kínál.³¹ A Kris döntései tipikusan a jóvátétel és kompromisszum elvét tükrözik: az okozott kár megtérítését, bocsánatkérést, vagy más, a felek által elfogadható rendezést írnak elő. A döntéseket mindig igyekeznek úgy alakítani, hogy mindkét fél számára elfogadható kompromisszum szülessen, amelyet aztán a közösség egésze támogat.³² A konszenzuskeresés a Kris legfontosabb vezérelve: Marushiakova és Popov hangsúlyozzák, hogy a „konszenzus fogalma” ad igazi legitimitást a Kris ítéleteinek, és miután annak célja a vitázó felek kibékítése egy hosszasan érlelt közös álláspont kialakításával.³³ E konszenzus nélkül a Kris intézménye nem is létezhetne – hiszen nincs más végrehajtó mechanizmus a döntések kikényszerítésére, mint maga a közösség egyhangú egyetértése. Így a Kris valójában nem pusztán jogi fórum, hanem a közösségi közmegegyezés kialakításának eszköze, amely

²⁸ GAMELLA–MUNTEAN 2024; CHEREJI–SANDU 2018, 10.

²⁹ LOSS 2005, 160.

³⁰ LOSS 2005, 164.

³¹ LOSS 2005, 161.

³² GAMELLA–MUNTEAN 2024, 191.

³³ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 181.

a tagjai között keletkezett konfliktus rendezése mellett a közösség megbomlott harmóniáját is hivatott volt helyreállítani.³⁴

A Kris eljárásának menete

A Kris működése jól körülhatárolt szakaszokból áll. Fontos kiemelni, hogy a terepkutatások azt találták, hogy nem minden vita jut el a Kris formális összehívásáig; sőt, a lokális közösségben általában törekednek arra, hogy a konfliktust még a Kris előtt, informális úton rendezzék, mivel a Kris „nagyon komoly következményekkel járó” fórum.³⁵ A konfliktusmegoldás lépcsőfokai egy tipikus oláhigány közösségben a következők:

Közvetlen egyezkedés (informális megegyezés): Első lépésként a vitában álló felek maguk próbálják rendezni a problémát, külső beavatkozás nélkül.³⁶ Gyakori példa, hogy egy üzleti vita (például hibás áru eladása) esetén a vevő visszamegy az eladóhoz és megpróbálnak kiegyezni – például az adásvétel visszafordításával, árleszállítással vagy kártérítéssel. Ha sikerül közvetlenül megegyezni, a konfliktus lezárul, és nincs szükség további fórumra. A roma közösségekben nagy értéke van az ilyen „peren kívüli” megegyezésnek, mert gyors és diszkrét megoldást nyújt.³⁷

Tanácskozás vének közreműködésével (divano): Ha a felek között közvetlenül nem születik egyezés, a következő lépés a divano (vagy egyes csoportokban svato) összehívása.³⁸ A divano szó szerint beszélgetést, tanácskozást jelent. Ilyenkor már bevonhatók a közösség tekintélyes idősei, azonban a divano még mindig informális: nem hivatalos bírósági ülés, hanem egy mediációs találkozó. A vének tanácsot adnak, javaslatokat tesznek a megoldásra, de ekkor még nincs formális ítélet. A cél, hogy a felek az idősek segítségével jussanak kompromisszumra. A divano nagyon gyakori jelenség, és sok vitát ezen a szinten sikerül lezárni, így nem kell Krist tartani, ami mindkét fél számára előnyös.³⁹ A divano alkalmával rendszerint körbeállva, kötet-

³⁴ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 191.

³⁵ LOSS 2005, 160.

³⁶ LOSS 2005, 160.

³⁷ LOSS 2005, 160.

³⁸ LOSS 2005, 161; LEE 2001, 221.

³⁹ LOSS 2005, 161.

lenebb formában zajlik a megbeszélés, de már ilyenkor is a roma nyelv egy választékos, ünnepélyes formáját használják, jelezve az ügy komolyságát.⁴⁰

Formális Kris (bírói tanács összehívása): Ha a divano sem vezet eredményre – azaz a felek továbbra sem tudnak megegyezni –, akkor kerül sor a Kris formális összehívására.⁴¹

A Kris-tárgyalás strukturált, de íratlan protokollon alapul.⁴² Az alábbi fő szakaszok különíthetők el:

1. Ügyindítás – szóbeli panasz vagy „felhívás” egyik fél vagy közvetítő által.
2. Behívás – a felek megidézése, gyakran családi garancia mellett, hogy megjelennek.
3. Bizonyítás – tanúk meghallgatása, eskü (gyakran „lóra eskü”), esetenként videós vagy digitális bizonyítékok (például WhatsApp-üzenet).
4. Ítélelhozatal – a bírák külön tanácskoznak, majd a döntést szóban, nyilvánosan kihirdetik.
5. Költségviselés – általában a vesztes fél fizeti a bírák tiszteletdíját, étkezési költségeit, a tolmácsolást.

A Kris megszervezésekor a szokásjog szerint mindkét fél választhat bírákat: tipikusan megkérdezik egymástól, „Te kit akarsz [bírónak]?”, és megneveznek egy-egy nagy tekintélyű embert, akit felkérnek bíróként való részvételre. Gyakran 2–4 bíró kerül ki ily módon (oldalanként 1–2 fő), és hozzájuk csatlakozhat még további semleges vagy mindkét fél által elfogadott tekintély (a bírák száma általában 2 és 8 között változik az ügy súlyától és a közösségi szokástól függően).⁴³ A bírók mindig idősebb, köztisztviselőben álló férfiak; a nők a hagyomány szerint ki vannak zárva a bíráskodásból – még a 21. században is rendkívül ritka, hogy nő akár tanúként is részt vegyen, bíróként pedig példa nélküli. A Kris bíráinak tekintélyét nem választás vagy jogi végzettség alapozza meg, hanem a közösség által elismert személyes tulajdonságok: életkor, gazdasági státusz, családi háttér, reputáció és hálózati centrali-

⁴⁰ LOSS 2005, 160.

⁴¹ LOSS 2005, 161.

⁴² LOSS 2005, 160; MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 76.

⁴³ LOSS 2005, 163.

tás.⁴⁴ A Kris bírái hagyományosan férfiak, de az elmúlt években az informális női tanácsadók szerepe is egyre hangsúlyosabbá vált.⁴⁵

A kiválasztott bírának jogukban áll a felkérést indokolt esetben visszautasítani – például, ha úgy érzik, nem elég jártasak az adott típusú ügyben, vagy ha valamelyik féllel rokonok, üzleti kapcsolatban állnak, vagy haragban vannak.

Az ítélet kihirdetése után a feleknek kötelező azt elfogadniuk. Ennek jeléül a Kris végén újabb esküt tesznek: megesküsznek, hogy a döntést elfogadják, az ügyet lezártnak tekintik, többé nem emlegetik fel, és továbbra is barátok, üzlettársak maradnak. Gyakran a felek kezét fognak, megölelik egymást, ezzel is megerősítve a kibékülést. Az ítéletben kiszabott kártérítést vagy büntetést általában azonnal, még a helyszínen teljesítik – például, ha pénzbüntetésről van szó, ott helyben átadják a pénzt. Ezt követően rendszerint ünnepi lakomára kerül sor: a vesztes fél kötelessége megvendégelni a jelenlevőket, ezzel is jelezve, hogy nem haragszik a döntés miatt. Ilyenkor sört, pálinkát fogyasztanak, az asszonyok pedig levágnak néhány csirkét és ételt készítenek belőle – a közös evés-ivás szimbolikusan is helyreállítja a közösségi harmóniát.⁴⁶ Gyakran megfigyelhető, hogy a korábban perben álló felek barátsága helyreáll vagy még erősebb lesz: „a leggyakrabban a korábban szemben álló felek közt megmarad a barátság, később is kötnek egymással üzletet, akár még aznap este” – írja Loss Sándor.⁴⁷ A Kris ítéleteinek végrehajtása sajátos módon történik: nincsen formális hatóság vagy rendőrség, amely a határozatok betartását ellenőrizné. Ehelyett a közösség egésze vállal felelősséget az ítélet érvényesítéséért.⁴⁸ Mindenki ismeri a döntést, és a közösségi normák gondoskodnak róla, hogy azt senki ne merje nyíltan megszegni. A legsúlyosabb szankció, ami a szabályszegőt fenyegeti, a kiközösítés. Ez azt jelenti, hogy az illetőt – legalábbis ideiglenesen – tisztátalannak nyilvánítják, és senki nem érintkezhet vele: nem ülhet le vele enni, nem látogathatja meg, nem köthet vele üzletet. A lokális roma közösségi gondolkodásban ez a státusz a szociális halál megfelelője: „egy cigánynak az, ha kitzaszt-

⁴⁴ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 156.

⁴⁵ ERRC 1999, 13.

⁴⁶ LOSS 2005, 162.

⁴⁷ LOSS 2005, 162.

⁴⁸ LOSS 2005, 160.

ják a közösségből vagy a tágabb rokoni köréből, felér a halállal”. Rendkívül ritka, hogy idáig fajuljon a helyzet – a kutatások szerint a modern roma közösségekben teljes kiközösítésre alig akad példa. A kiközösítés inkább fenyegető lehetőség, mely a közösségi nyomás fő forrását adja: azt mindenki el akarja kerülni, mert senki sem akar a perifériára szorulni. Ha valaki nem tenne eleget az ítéletben kiszabottaknak, a többiek egyszerűen nem állnak vele többé szóba és „nem mennek vele üzletbe”, ami az önellátásra és kereskedelemre épülő életmód miatt súlyos egzisztenciális következmény.⁴⁹ Így a közösség informális kontrollmechanizmusa biztosítja, hogy a Kris döntéseit betartsák, végrehajtásukhoz nincs szükség külső kényszerre. A Kris működésének éppen az a lényege, hogy a konfliktusokat fokozatosan, a lehető leginkább konszenzuális módon rendezze. A folyamat a közvetlen egyezkedéstől a vének tanácsán át vezet a formális Krisig, amely azonban már szimbolikus és ceremoniális eszközökkel is él (eskü), hogy a felek számára egyértelművé tegye: a közösség színe előtt mondanak ítéletet, amelynek erkölcsi súlya van. A Kris olyan, „az egész közösség lelkiismeretét megszólító” intézmény, amelynek ítéleteit azért fogadják el, mert a közösségi egyetértés áll mögöttük.⁵⁰

A Kris nemcsak eljárásjogi, hanem anyagi jogi normákkal is rendelkezik, amelyek a közösség életének alapvető területeire terjednek ki: családjog, vagyoni jog, személyiségi jog és marime, azaz tisztasági szabályok. A normák forrása nem a törvénykönyv, hanem a közösségi precedens, a bírák emlékezete és a „helyes viselkedés” kollektív fogalma. Írott szabályzat nem létezik, de a szankciók gyakran meglepően konzisztens mintázatot követnek.

Változások és mai szerepek a Kris rendszerében

Napjainkban a jelentős társadalmi változások következtében a Kris sem maradt meg korábbi formájában, több jelentős vonatkozásban alkalmazkodásra kényszerülnek a közösségi ítélkezést máig fenntartó roma közösségek. Az alábbiakban a főbb változási trendeket foglaljuk össze és jellemezzük.

1. *A Kris formalizáltságának változása:* A 19–20. század fordulóján leírt Kris-ek még viszonylag kötetlenebb keretek között zajlottak, nem volt

⁴⁹ LOSS 2005, 162.

⁵⁰ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 191.

mindig rögzített számú bíró, és a szertartásosság foka közösségenként változott. A 20. század második felére a Kris erősen formalizált eljárás-sá vált a vlach roma közösségekben: kialakultak a bevett formulák (eskü formulák, felszólítások), rögzült a bírák kiválasztásának rendje és a nők kizárása, valamint a nyelvhasználat ceremoniális jellege.⁵¹ Ugyanakkor a 21. században bizonyos rugalmasodás figyelhető meg: bár továbbra is szabály, hogy nők nem lehetnek bírák, előfordul ma már, hogy egy-egy fontos ügy alkalmával nők is jelen lehetnek hallgatóként, vagy női tanúkat is meghallgatnak (ami korábban teljes tabu volt).⁵² A főbíró szerepe is tudatosabban körvonalazódott: a főbíró „csak első az egyenlők között”, mégis az ő tekintélye adja meg az ülés keretét. Ma már bevett, hogy mindig a legidősebb bíró tölti be ezt a szerepet.⁵³

2. *A vallási hatások és az eskü szerepe:* A Kris hagyományos menetében az eskünek kiemelt szerepe volt. Az utóbbi évtizedekben azonban új vallási irányzatok jelentek meg a roma közösségekben, amelyek hatással vannak erre a szokásra. A volt szocialista országbeli roma közösségekben sokan csatlakoztak az evangéliumi pünkösdi egyházakhoz az 1990-es évektől kezdve. E hívők számára a vallási dogmák tiltják az eskütételt (a Bibliából ismert „Ne esküdj!” parancsra hivatkozva). Marushiakova és Popov feljegyezték, hogy az ilyen megtért cigányok esetében a Kris kénytelen volt alkalmazkodni: az eskü helyett más megerősítő nyilatkozatokat vezettek be, vagy az eskü szövegét „keresztényibb” formára alakították (például nem átkozódással, hanem Istenre való hivatkozással). Ez a változás még folyamatban van, és közösségenként eltérő – van, ahol a megtért romák egyszerűen nem vesznek részt a Krisben, máshol részt vesznek, de nem esküvel, hanem „becsületszavukkal” erősítik meg állításaikat.⁵⁴

3. *A szankciók változásai:* A Kris hagyományos szankciói között egykor állítólag létezett testi fenyítés vagy akár halálos ítélet is.⁵⁵ Marushiakova és Popov viszont hangsúlyozzák, hogy a 20. századi roma Kris-ekben

⁵¹ LOSS 2005, 163.

⁵² GAMELLA–MUNTEAN 2024, 156.

⁵³ LOSS 2005, 163.

⁵⁴ MARUSHIAKOVA–POPOV 2007, 32.

⁵⁵ ERDŐS 1959, 203.

már nem fordulnak elő fizikai megtorlások vagy halálbüntetés, legfeljebb anyagi és nem anyagi büntetések (pénzbírság, kártérítés, ideiglenes kiközösítés).⁵⁶ A modern Kris-ben a leggyakoribb szankció a pénzbeli jóvátétel, gyakran többszörös kártérítés formájában – például a kár duplájának, négyszeresének megfizetése, attól függően, mekkora sérelmet kell kompenzálni.⁵⁷ A pénzbírságon túl erkölcsi jóvátétel is része lehet az ítéletnek (nyilvános bocsánatkérés, békülés gesztusai). Ahogy a roma közösségek anyagi helyzete változott, a bírságok összege is változó: Gamella és Muntean adatai szerint a 2000-es években Nyugat-Európában egy Kris által megítélt átlagos kártérítés 17 ezer euró volt, de nem egy esetben 30–35 ezer eurós összegek is előfordultak.⁵⁸ Ez mutatja, hogy a diaszpórában a közösségek jelentős anyagi erővel is bírnak, és a Kris döntéseit komolyan teljesítik akkor is, ha nagy összegekről van szó (az említett kutatásban az 54 dokumentált kártérítés összesen 938.250 euróra rúgott).⁵⁹ A közösségi kiközösítés (marime) ma is létező fenyegetés, de tényleges végrehajtása – például valakit végleg kizárni – továbbra is rendkívül ritka, a Kris inkább a reintegrációra törekszik az ítélet utáni békülési rítusokkal.⁶⁰

4. *A Kris transznacionalizálódása:* Az elmúlt évtizedek migrációs folyamatai a Kris-et is új kihívások elé állították. A közösségek szétszóródása miatt a Kris szervezése ma már gyakran nem lokális, hanem transznacionális jellegű. Gamella és Muntean hangsúlyozzák, hogy a modern kommunikációs eszközök (mobiltelefon, internet) integrálása révén a Kris a „beágyazott jogi pluralizmus és hálózati kormányzás” egy formájává vált a diaszpórában.⁶¹ A közösség tagjai a fizikai távolság ellenére is fenntartják a saját jogrendjüket: csoportjaik Facebook- vagy WhatsApp-csoportokban vitatják meg a problémákat, egyeztetik a tállalkozókat, sőt bizonyos előzetes vitákat már az online térben folytatnak le. Ugyanakkor a végső döntés meghozatalához továbbra is igyekeznek

⁵⁶ LOSS 2005, 163.

⁵⁷ LOSS 2005, 162.

⁵⁸ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 174.

⁵⁹ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 174.

⁶⁰ LOSS 2005, 162.

⁶¹ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 159.

személyes találkoztót szervezni. A transznacionális Kris-ek érdekes vonása, hogy gyakran országoktól függetlenül elismerik egymás döntéseit: például ha egy családot kiközösítenek a franciaországi roma közösségből, akkor a spanyolországi rokon közösségek is tudomásul veszik ezt, és hasonlóképp kerülnek az illetőt. Így a Kris ítéletei határokon átívelő érvénnyel bírnak a roma hálózatokon belül.⁶²

5. *A Kris és a többségi társadalom viszonya*: Ma már egyre több szó esik a Kris és az állami jogrendszerek kapcsolatáról. A Kris hivatalosan sehol sincs államilag elismerve, de bizonyos országokban a hatóságok informálisan tudnak a létezéséről. Például Magyarországon a 2000-es években roma jogvédők és értelmiségiek körében felmerült, hogy a Kris mint „cigány népszokásjog” a kulturális autonómia részeként figyelembe vehető lenne. Loss Sándor is megjegyzi, hogy a roma közösségek jogi ügyeinek kutatása hozzájárulhat a többségi bírói gyakorlat megértéséhez, hiszen feltűnő, hogy a romák alulreprezentáltak a polgári perekben – részben épp azért, mert belső fórumon rendezik azokat.⁶³ Egyes országokban (például az Egyesült Királyságban) a szociális szolgálatok és rendőrség is találkoztak olyan esetekkel, ahol a roma családok a saját bíróságukra hivatkoztak. Tamanaha jogszociológus találóan írja: a Kris egy „az állami jogrendszeren kívül hatékonyan működő szokásjogi rendszer”, amely a jogi pluralizmus egy példája.⁶⁴ A mai politikai-társadalmi diskurzusban a Kris olykor komoly vitákat vált ki: támogatói kulturális értéként és a közösségi önrendelkezés eszközeként tekintenek rá, kritikusai viszont attól tartanak, hogy bizonyos Kris-döntések ütközhetnek az állami joggal vagy az egyéni jogokkal. A gyakorlatban ugyanakkor a Kris igyekszik összehangolódni az állami jogrenddel annyiban, hogy ha egy ügyet a hatóság már elbírált (például bűncselekmény miatt az elkövetőt elítélték), akkor a roma közösség nem tart külön Kris-t ugyanazon ügyben – „ha az illetőt már korábban letartóztatták és elítélték, a közösség megelégszik ezzel a büntetéssel, és nem ci-

⁶² GAMELLA–MUNTEAN 2024, 149.

⁶³ LOSS 2005, 161.

⁶⁴ Idézi: GAMELLA–MUNTEAN 2024, 148.

tálja a felet a tanácskozás elé, miután letöltötte büntetését”.⁶⁵ Tehát a Kris respektálja az állami ítéletet, elkerülve a kettős büntetést.

A Kris és a helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolata

A helyreállító igazságszolgáltatás olyan megközelítés a büntető igazságszolgáltatásban, amely a hagyományos büntető szemlélettel szemben a sértett fél jóvátételére, a konfliktusban érintettek párbeszédére és a közösségi megbékélésre helyezi a hangsúlyt.⁶⁶ A resztoratív eljárások lényege, hogy a bűncselekmény (vagy konfliktus) által érintett felek – az áldozat, az elkövető és esetleg a közösség képviselői – önkéntesen részt vesznek egy közvetlen dialógusban, ahol közösen keresnek megoldást a sérelem jóvátételére.⁶⁷ Az ilyen eljárások tipikus példái a mediáció (közvetítés), melyekben egy semleges közvetítő segíti a kommunikációt. A resztoratív szemlélet célja az, hogy helyreállítsa a megbomlott társadalmi békét: egyrészt helyrehozza az áldozat sérelmét, másrészt reintegrálja az elkövetőt a közösségbe azáltal, hogy felelősséget vállal tettéért és jóváteszi azt.⁶⁸ A resztoratív igazságszolgáltatás hívei szerint ez a megközelítés demokratikusabb és emberközelibb, mint a hagyományos büntetőjogi eljárás, mert bevonja a közösséget és nem csak a tette, hanem a személyek közti viszony helyreállítására fókuszál.⁶⁹ Ha összevetjük a helyreállító igazságszolgáltatás elveit a Kris gyakorlatával, számos párhuzamot fedezhetünk fel, de fontos különbségeket is találunk.

A Kris gyors, olcsó és hatékony konfliktuskezelést tesz lehetővé, nagyobb bizalommal, mint az állami igazságszolgáltatás. Egyes esetekben a családon belüli, illetve szomszédosági konfliktusokat is képes „békében” lezárni, a peres eljárás költségei és időigénye nélkül.⁷⁰ A közösség saját finanszírozású, önkéntes részvételű bíraskodása alternatívát kínál a jogállami kereteken kívül.

A Kris tulajdonképpen több vonásában resztoratív jellegű. Egyrészt a Kris célja sem a megtorlás, hanem a közösségi béke helyreállítása – ez meg-

⁶⁵ LOSS 2005, 166.

⁶⁶ CZENCZER–HOLLÓSVÖLGYI 2022, 117; SZEKERES 2021,

⁶⁷ CZENCZER–HOLLÓSVÖLGYI 2022, 119.

⁶⁸ CZENCZER–HOLLÓSVÖLGYI 2022, 124.

⁶⁹ RÓNAI 2013, 17.

⁷⁰ CHEREJI 2018, 45.

egyezik a helyreállító szemlélet központi gondolatával.⁷¹ A Kris során a konfliktus dialógus útján való kezelése zajlik: a felek személyesen elmondhatják a nézőpontjukat, meghallgatják egymást, és a bírók mediációs szerepben is vannak, hiszen kompromisszumot próbálnak kialakítani.⁷² A Kris ítéletei rendszerint tartalmazzák jóvátételi elemet (pénzbeli vagy egyéb kárpótlás, bocsánatkérés), ami a resztoratív megoldásoknak ugyancsak jellemzője.⁷³ Továbbá a Kris kifejezett célja a közösségi harmónia fenntartása: az ítélet elfogadása után a békés együttélés a norma, amelyet esküvel és közös lakomával erősítenek meg.⁷⁴ Ez nagyon közel áll a resztoratív igazságszolgáltatás azon célkitűzéséhez, hogy „a felek jó barátságban, partnerségben maradjanak” a folyamat végén.⁷⁵ A Kris eszköztárában megjelenik a megszegyenítés is, de a célja a reintegratív megszegyenítés: az elkövetőt nem örökre rekesztik ki, hanem miután vállalta a felelősséget és teljesítette a büntetést, visszafogadják a közösségbe (erre szolgál a közös ünneplés).⁷⁶ John Braithwaite resztoratív elmélete ugyanerre a jelenségre utal, miszerint a bűnöst a közösség megfeddi, de aztán visszafogadja.⁷⁷

A Kris és a modern resztoratív eljárások között található néhány fontos különbség is. Az egyik, hogy a Kris nem önkéntes részvételű – a roma közösség normái szerint a vitában álló felek kötelesek alávetni magukat a közösségi bíróság elé citálásnak, nem utasíthatják azt vissza. Ezzel szemben a helyreállító eljárások lényege az önkéntesség: csak akkor kerül rájuk sor, ha mind az áldozat, mind az elkövető beleegyezik.⁷⁸ A másik különbség a semlegesség kérdése. A resztoratív mediációban van egy semleges facilitátor, míg a Kris bírái a közösség tagjai, akik bár igyekeznek pártatlanok maradni, mégis a közösség normáit belülről képviselik. A Kris így inkább egy hagyományos ítélkező tanács, semmint mediáció. A döntést nem maguk a felek hozzák meg közösen, hanem a bírók mondják ki – tehát a Kris végül is íté-

⁷¹ GAMELLA–MUNTEAN 2024, 148.

⁷² GAMELLA–MUNTEAN 2024, 152.

⁷³ LOSS 2005, 161.

⁷⁴ LOSS 2005, 162.

⁷⁵ LOSS 2005, 162.

⁷⁶ LOSS 2005, 163.

⁷⁷ BRAITHWAITE 2002.

⁷⁸ CZENCZER–HOLLÓSVÖLGYI 2022, 122.

lehozatal, míg a resztoratív egyeztetéseken konszenzusos megállapodás születik a felek között (minden esetben facilitátor segítségével). További különbség, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás általában az állami jogrendszer alternatív vagy kiegészítő része, és csak meghatározott (jellemzően nem túl súlyos) ügytípusokban alkalmazzák, míg a Kris a roma közösség önálló jogrendszerének központi intézménye, amely a közösség minden belső ügyét lefedi, a súlyos konfliktusokat is beleértve.⁷⁹ A Kris tehát teljes joghatóságot formál a közösségen belül, és döntéseit nem bírálhatja felül egy magasabb fórum, míg a resztoratív egyeztetések felett ott áll az állami bíróság, amely jóváhagyja vagy adott esetben felülírhatja azokat. Érdemes kitérni arra is, hogy a Kris büntetési között szereplő kiközösítés (bár ritkán alkalmazott) egyfajta kirekesztő szankció, amely összeegyeztethetetlen a resztoratív elvvel. A helyreállító megközelítés mindenképp a közösségbe való visszavezetést célozza, sosem a végleges kizárást. A Kris-ben azonban végső lehetőségként ott a kitagadás fenyegetése, ami a resztoratív szemlélet szerint kerülendő, mert hosszú távon növeli a kirekesztett személy devianciájának esélyét. A Kris e tekintetben tehát keményebb eszközt is a kezében tart, még ha nem is szívesen él vele. A Kris sok szempontból a resztoratív igazságszolgáltatás hagyományos formájaként értelmezhető. Egy olyan közösségi bírósági forma, amely a helyreállító elvek számos elemét évszázadok óta alkalmazza: hangsúlyozza a személyes megjelenést és párbeszédet, a közösség bevonását, a jóvátételt és a megbékélést. Ugyanakkor különbözik is a modern (állami keretek között működő) resztoratív programoktól abban, hogy nem választható alternatíva, hanem kötelező erejű belső norma, és hogy a közösség hagyományos tekintélyes szereplői döntenek benne, nem pedig egy semleges facilitátor segíti a feleket közös megegyezésre jutásban. A Kris tehát egyszerre tekinthető a helyreállító szemlélet előfutárának – hiszen évszázados példát nyújt az igen hatékony közösségi alapú konfliktuskezelésre –, ugyanakkor egyedi, sajátos intézmény, amelyet a roma kultúra és társadalomszerkezet formált. A helyreállító igazságszolgáltatás nemzetközi térhódítása mindenesetre egyes vélekedések szerint erősíti a Kris létjogosultságát is: igazoltnak tekinve azt, hogy a roma közösségek által hagyományosan gyakorolt módszerek sok esetben hatékonyabbak a konfliktusok humá-

⁷⁹ RÓNAI 2013, 19.

nus rendezésében, mint a büntető hatósági beavatkozás. Nem véletlen, hogy vannak, akik a Kris-t a „tradicionális mediáció” példajaként hozzák fel és egyes elveit (például sértetti jóvátétel, közösségi bevonás) a modern igazságszolgáltatásban is alkalmazni javasolják. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a Kris intézménye egyáltalán nem idealizálható eljárás: erős normatartó erejét és közösségmegtartó szerepét ma is el tudja látni ugyan, de napjaink jogi és esélyegyenlőségi elvárásainak több vonatkozásban ellentmond. A 21. században a Kris intézménye transznacionálissá vált: az egykori regionális fórumok most már akár kontinenseken átívelő konfliktusokat is képesek kezelni, digitális platformokon keresztül. Ezzel együtt azonban kihívások is megjelentek, különösen a következők: a nemek közötti egyenlőtlenség az ítélethozatalban, a marime fogalmának modern környezetben való alkalmazhatósága, a jogállami elvekkel való kollízió (például emberi jogi aggályok), és a közösségi szankciók jogi el nem ismerése.

Bibliográfia

ACTON 2003

Thomas A. ACTON: A three-cornered choice: Structural consequences of value priorities in Gypsy law as a model for more general understanding of variations in the administration of justice. *The American Journal of Comparative Law*, 51/3, 2003, 639–658. DOI: 10.2307/3649121

BRAITHWAITE 2002

John BRAITHWAITE: *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

CHEREJI 2018

Christian-Radu CHEREJI: *The Kris Procedures*. Cluj-Napoca, Babes-Bolyai University Press, 2018.

CHEREJI-SANDU 2018

Christian-Radu CHEREJI – Ciprian SANDU: Romania: The Kris procedures. A brief incursion in the Roma community-based dispute management mechanism. *Conflict Studies Quarterly*, 24, 2018, 3–11. DOI: 10.24193/cs.q.24.1

CZENCZER-HOLLÓSVÖLGYI 2022

CZENCZER Orsolya – HOLLÓSVÖLGYI Máté: Gondolatok a magyar helyreállító igazságszolgáltatásban rejlő lehetőségekről. *Magyar Rendészet*, 22/3, 2022, 117–129. DOI: 10.32577/mr.2022.3.7

ERDŐS 1959

ERDŐS Kamill: Cigány törvénytörvény (Kris). *Néprajzi Közlemények*, 4/1–2, 1959, 111–120.

ERRC 1999

European Roma Rights Centre: Domestic Violence and Romani Courts. Budapest, ERRC, 1999.

GAMELLA–MUNTEAN 2024

Juan F. GAMELLA – Vasile M. MUNTEAN: Kris in a Roma diaspora: New insights on transnational conflict resolution. *Romani Studies*, 34/2, 2024, 147–203. DOI: 10.3828/rost.2024.10

LEE 2001

Ronald LEE: The Rom–Vlach Gypsies and the Kris-Romani. In: *Gypsy law: Romani legal traditions and culture*. Ed.: Walter O. Weyrauch. Berkeley, University of California Press, 2001, 188–230.

LOSS 2005

LOSS Sándor: A Kris a dél-békési oláh cigányoknál: Elmélet és gyakorlat. *Fundamentum*, 9/1, 2005, 159–166.

LŐRINCZ–LOSS 2002

LŐRINCZ Veronika – LOSS Sándor: Kris a dél-békési oláh cigányoknál. *Beszélő*, 7/9–10, 2002, 146–152. Online: <http://beszelo.c3.hu/02/0910/17loss.htm> (Letöltés: 2024.12.15.)

MARUSHIAKOVA–POPOV 2007

Elena MARUSHIAKOVA – Vesselin POPOV: The Gypsy Court in Eastern Europe. *Romani Studies*, 17/1, 2007, 67–101. DOI: 10.3828/rs.2007.3

RÓNAI 2013

Orsolya RÓNAI: Kris in the United States. *Journal of Comparative Legal Cultures*, 5/1, 2013, 5–22.

SZEKERES 2021

SZEKERES Diána: Kris és a roma kultúra tradicionális konfliktusmegoldása. In: *Büntetőjogi Tanulmányok, XIII*. Szerk.: Jungi Eszter. Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, 2021, 159–180.

WEYRAUCH–BELL 1993

Walter O. WEYRAUCH – Maureen BELL: Autonomous lawmaking: The case of the Gypsies. *Yale Law Journal*, 103/2, 1993, 323–399.

Cigány hiedelmek, mágikus gyakorlatok

Havasi Virág

Bevezetés

A kultúra mibenlétének gazdag irodalma van, és a kultúrának számtalan definíciója, melyek többnyire tartalmazzák a hiedelmeket és szokásokat.¹ Amikor a cigányság kultúrájáról beszélünk, különösen nehéz dolgunk van. A vonatkozó írások sok esetben egyes csoportok bemutatására vállalkoznak, mivel a szokások rendkívüli változatosságot mutatnak. A változatosság mellett változékonyság is tetten érhető, aminek oka, hogy a cigányok az évszázadok alatt rugalmasan hasznosítottak sok mindent (szavak, tárgyak, kulturális javak, vallási szertartások), és adtak fel bármikor dolgokat, miközben megmaradtak jellegzetesen cigánynak.² Barnóczki Anita emiatt az átmenetiség kultúrájaként határozza meg a cigányság kultúráját és ebből a szempontból értelmezi vallásosságukat és normarendszerüket. Alkalmazkodásukban mindent átmenetivé tesznek, sőt, éppen az átmenetiségben őrzik identitásukat.³

Angus Fraser a cigányok szokásait elemezve azt állapította meg, hogy ha eltekintünk azoktól, melyek a nem cigányok körében is elterjedtek, két jelenséget azonosíthatunk, melyek kifejezetten a cigányság sajátjai: a szellemtől való félelmet és a tisztasági szabályokat.⁴ Az általunk vizsgált közösségekből, mint látni fogjuk, ez utóbbiak már kikoptak.

A cigány csoportok szokásrendszerének sokfélesége mögött vannak állandó mintázatok, tendenciák, melyek megragadhatók. Ezeket az állandó mintázatokat foglalja össze például Karsai Ervin a *Cigány nyelv és kultúra I.*

¹ Lásd erről: SPENCER-OATEY 2012.

² BARNÓCZKI 2013, 4.

³ BARNÓCZKI 2013, 4–5.

⁴ FRASER 2006, 219.

című könyvében, melyben akkor jelzi külön, hogy egy szokás mely csoportra jellemző, ha az csak az adott csoportnál található meg.⁵

A cigányság kultúrájának elemzése elválaszthatatlan vallásosságuk elemzésétől. Liégeois szerint a vallás, a társadalmi és a kulturális gyakorlatok között nincs elválasztó vonal, a cigányság esetében „A szakrális mindig áthatja a hétköznapokat és a hétköznapok kimondva vagy kimondatlanul, mindig utalnak a szakrálisra.”⁶ A cigányok vallásosságáról egyrészt elmondható, hogy beilleszthető az átmenetiség kultúrájának keretrendszerébe, mivel vallásukban mindig igazodtak ahhoz a népcsoporthoz, amely mellett vagy amellyel együtt éltek, ugyanakkor az új vallást sajátosan élték meg. Egyes megfigyelők ezt vallástalanságnak tekintették, véleményünk szerint kompromisszum a saját, nagy erővel bíró, ősi hiedelmek és a keresztény–iszlám vallások között. Ezt a kompromisszumot fejezi ki, ahogy a cigányok vallásosságában keverednek a keresztény tanítások a babonákkal, mágikus elemekkel. Hiedelemviláguk gazdag, az álomfejtés, kártyavetés, tenyérjósítás, ráolvasás, bájolás és átok jól ismert elemeik kultúrájuknak.⁷ Annak oka, hogy a babonás–mágikus elemek ilyen erővel élnek tovább a cigány kultúrában, talán részben épp abban keresendő, hogy nehezen–lassan integrálódtak–integrálódnak a cigányok a nyugati (ideértve a muszlim) társadalmakba. Sokáig maguknak a történelmi egyházaknak a hozzáállása is ellentmondásos volt az Európában vándorló cigány törzsekhez, többnyire távolságtartás jellemezte azokat, olykor pedig akadályozták a cigányok vallásgyakorlását, miközben elítélték őket, mint nem vallásos embereket. Ez a helyzet a 19. századtól kezdett megváltozni,⁸ és a 20. századtól megindult a kifejezetten cigánymissziós tevékenység is. A cigánymisszióba bevont cigányok körében megfigyelhető, hogy csökkennek a mágikus gyakorlatok, a „bálványimádás” visszaszorul, de ezek az elemek nem tűnnek el teljesen, miképp látni fogjuk, még esetükben sem.

A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, romungrók lakta falvakban, kisvárosokban milyen hiedelmek és mágikus gyakorlatok maradtak fenn, illetve hogyan alakul (át) a cigányok vallásosságá-

⁵ KARSAI 1994, 1–207.

⁶ BEREK 2011, 8.

⁷ NÁDAY 2000; DIÓSI 1988; KARSAI 1994; JUHÁSZ 2000.

⁸ FRASER 2006.

ga. Az adatok forrásai alapvetően interjúk (részben egy 2018-as, cigánypasztorációs kutatás során készültek, részben 2024-ben, kifejezetten a hagyományok továbbélését vizsgálva), de felhasználtunk informális beszélgetésekből származó példákat, illetve szakdolgozónk által végzett kutatás eredményeit is. Egy konkrét csoportról (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, falusi-kisvárosi romungró közösségek, egy-két oláh cigány taggal) fogalmazunk meg érvényes állításokat, de megpróbáljuk azokat általános tendenciákhoz, jellemzőkhöz viszonyítani.

Négy témakört dolgozunk fel: a születés, a halál, a varázslás témáit és mindezek kapcsolatát a vallásosság alakulásával.

Az átmenetekhez számtalan szokás-hiedelem-ünnep kötődik a hagyományos társadalmakban, mind az évkör mentén haladva, mind pedig az egyéni életút folyamán. Az egyéni életfordulók közt kiemelkedik a születés és halál időszaka. Jane Dick Zatta a kettő között párhuzamosságokat, hasonlóságokat lát: mindkét esetben a lét és nemlét közti különbség testesül meg, a két szakasz közötti átmenetben az egyén sérülékeny, segítséget igényel, miképp a közösség is.⁹

Születés

A születéssel és a csecsemőkkel kapcsolatban gazdag a cigány hagyományrendszer. Az Erdős Kamill és Karsai Ervin által bemutatott hiedelmek és mágikus gyakorlatok négy fő csoportra oszthatók.¹⁰

- A gyermek külső jegyeivel kapcsolatos hiedelmek: testi hiba oka, hogy az anyja megcsodált valamit vagy valakit; ha az anyának gyomorégése van a terhesség alatt, akkor a gyermek hajjal születik; a foggal született gyermek táltos; szőrös lesz a gyerek, ha az anyja szőrös állatot megrúgott.
- A gyermekágy időszakában az anya magatartásának szabályozása: férfi nem láthatja hat hétig, férjével három napig nem alszik.
- A csecsemők látogatásának szabályai: bizonyos nőtípusok nem, vagy csak ellenintézkedések megtétele mellett tehetnek látogatást (menst-

⁹ ZATTA 2002, 33.

¹⁰ ERDŐS, 1989/b; KARSAI 1994, 51–59.

ruáló nő, olyan asszony, akinek több ura volt, szoptató nő – a szoptató nő hagyjon ott valamit magából, például haját, anyatejet).

– A gyermek sírásának, nyugtalanságának magyarázatai és ellenszerei: megnézték a gyermeket vagy benne van még az ördög, melyek ellen védelmet nyújt például kagyló vagy piros szalag kötése a gyerek csuklójára, illetve a keresztelés.

Az említetteket kiegészítik egyéb hiedelmek, bajt elhárító praktikák, ilyenek például a gyermek boszorkányok általi kicserélése vagy hogy az újhoid ránéz a gyerekre. Az előbbi ellenszere, hogy az anya ne aludjon el a gyermek mellett vagy vegye bal kezébe.¹¹

Ugyanezek a csomópontok és konkrét hiedelmek–szokások megtalálhatók a vizsgált borsodi közösségekben, leszámítva a gyermekágyi látogatási tilalmakat–korlátozásokat és a gyermek boszorkány általi kicserélését. A foggal született gyermekre vonatkozó hiedelem pedig a 80-as–90-es évekig tartotta magát olyan módosulással, hogy az az illető hamar meg fog halni. Ez utóbbi talán modernizálása a táltos elképzelésnek, arról ugyanis azt tartották, hogy hét éves korában eltűnik. A halott pedig tulajdonképp eltűnik az adott közösségből.

A gyermek párnája alá annak megkereszteléséig a vizsgált közösségekben Mária képét rakják, továbbá: „Ne felejtjük a piros cérnát a babáknak, nyolc hónapos – egyéves korukig rajta kell lenni a bal karján. Megvédi a rontásoktól, gonoszoktól.” (Interjúrészlet.)

A szemmel verés – gyermek megnézése kapcsán mesélték interjúalanyaink, hogy a szép gyermekeket szokták megnézni (megcsodálni), amitől azok nyugtalanná válnak.

„Ha te bejössz és sokáig nézed, akkor is meg kell köpködni háromszor a szemét, és megnyugszik. Különben nyugtalan lesz.” (Interjúrészlet.) „Vót (kutyafej), Pistikémet is abba fürdettük meg. Vót kutyafej, keresetlen kutyafejet kellett keresni, szalonnát Szendrőben vennem kellett olyat, hogy méretlen szalonnát. Egy ottani orosz asszony fürdette meg, mert igen szép vót Pisti és megnézték, csak nyígott a kezembe.” (Interjúrészlet.)

A keresztelőről Karsai Ervin elmondja, hogyha nyugtalan a gyermek, sokat sír, sürgősen meg kell keresztelni. A keresztszülőség jogokkal és köte-

¹¹ uo.

lességekkel jár. Ha valami történik a szülőkkal, a keresztszülőknek kell felnevelni. A kereszteléskor összejön a család, a haragosok is kibékülnek. A keresztmama értékes ajándékot ad (lányoknak ékszer, fiúknak kis csikót, ruhát).¹² Jane Dick Zatta olaszországi cigányok bemutatása kapcsán megemlíti, hogy tekintélyes gádzsók közt keresnek keresztszülőt, egyrészt a védelem miatt, amit ő nyújtani tud, másrészt, mert vele nem olyan könnyen vesznek össze.¹³

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok elmondása szerint régebben itt is voltak, akik tekintélyes magyar embert kértek fel keresztszülőnek, mely gyakorlat kikopott mára. Érdekes újítás viszont, hogy olykor nem egy párt kérnek fel keresztszülőnek, hanem négy embert, mivel nehéz eldönteni, kik legyenek a keresztszülők. Ez egy kitüntetés, és régebben gyakran megharagudtak, akiket mellőztek.

A Karsai Ervin által említettek közül itt nem él a szabály, hogy a keresztelőn a haragosok kibékülnek, és nincs a keresztszülőknél felnevelési kötelezettsége a szülők halála esetén. Viszont a gyermeket egész életében támogatja a keresztszülő pár, például beszáll a keresztelő, majd később a ballagás költségeibe.

A keresztelő nagy ünnep Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is: „Pici lagzi. A keresztszülők veszik meg a kereszttruhát. Meg állják 30-40%-ban a rendezvényt. Meg kell hívni mindenkit, aki rokon.” (Interjúrészlet.)

A keresztelő oka itt is a gyermek nyűgössége az ördög miatt: „3-4 hónapon belül meg kell keresztelni. Mert kísérti az ördög, nem tud aludni. Akkor jön a szenes víz. Ezt a parasztok is csinálták. Pohár vízbe elégett gyufaszálakat kell tenni, hármat, ha lesüllyed, meg van nézve a gyerek. Be kell kenni szemét és szája körül, és akkor meg fog nyugodni.” (Interjúrészlet.)

Halál

Mivel a tradicionális magyar paraszti gyász kultúra rítusai (többek között a virrasztás, a siratás) elsorvadtak, a cigányság körében viszont a mai napig sokoldalú, élő hagyományrendszer szabályozza a halál körüli és az ezt követő

¹² KARSAI 1994, 55.

¹³ ZATTA 2002, 131.

időszakot, így azok a cigány kultúra sajátosságává váltak.¹⁴ Természetesen találhatók különbségek különböző cigány népcsoportok gyakorlatában és idővel is bekövetkeztek változások.

Erdős Kamill nyolc szokás- és hiedelemcsoportot különített el a cigányok körében a halálhoz kötődően: a halottjólást, a halál elkövetkezését, a koporsóbatételt, a virrasztást, a temetőbe menetelt, a pomāna-t, a gyász-megszakítást, a halott-tisztelet formáit és mulo kultuszt.¹⁵ Ezek közül a borsodi romungro cigányoknál nincs pomana, noha a temetés után van tor, illetve a mulo kultusz eltérően jelentkezik.

A halálesetet követően az első szakasz a *virrasztás*. Ehhez a előkészítik a házat, mely a szakirodalom szerint az alábbiak szerint történik: a falakat lemosják, a helyiségek berendezését kihordják a szabadba, a tükröket pedig letakarják.¹⁶ A borsodiak elmondása szerint nem lehet a falakat lemosni, a bútorokat pedig nem kell kivinni, mert már van elég hely, hogy nem putriban lanknak. Ráadásul a férfi virrasztók kinn vannak az udvaron, ahol tüzet raknak. A tükröket és egyéb tükröződő felületet (televízió, hangszerek stb.) viszont itt is letakarják.

A virrasztáshoz a halottat hidegágyra tették, szalmára, majd ajtóra, asztalra, lábbal az ajtó felé, „kifelé” a helységből. Michael Sinclair Stewart arról számol be, hogy a holttest körül gyertyákat gyújtanak, hogy a lélek ne térhessen vissza a testbe. A cigányság hite szerint ugyanis a halott lelke, a mulo a halál beállta után hat hétig még ezen a világon kóborol, a temetésig a holttest körül tartózkodik.¹⁷ Ma már a halott nincs a háznál a virrasztás idején.

A virrasztás egy bensőséges, visszafogott megemlékezés, a rokonok és ismerősök néhai szerettük számára kedves témákról beszélgetnek, olyan dalokat, tréfákat adnak elő, amelyek az elhunytak kedvesek voltak.¹⁸ Borsodi adatközlőink hasonló eseményt írnak le:

„Mindenkinek el kellett menni, aki rokon volt. Vinni kellett ételt, italt, van, aki fát. Be kellett szállni. Alkoholt is. Megérkeztünk, mindenki evett-ivott, jókat beszéltek a halotról, történeteket, poénokat. Ezt sose értettem,

¹⁴ VINCZE-PILLING 2015, 1.

¹⁵ ERDŐS 1989/c.

¹⁶ VINCZE-PILLING 2015, 2-3.

¹⁷ STEWART 1994, II, 14-15.

¹⁸ VINCZE-PILLING 2015, 3.

gondolom elvenni a rossz gondolatokat. Voltak halottas énekek, amikor vitték ki a halottat a házból.” (Interjúrészlet.)

Kőszegi Edit és Szuhay Péter kiemeli az ital és énekek szerepét a virrasztáson és temetésen: „A cigányok énekei profán dalok és nem egyházi énekek. Úgy tartják, hogy saját énekeikkel és az ivással tudják legjobban kifejezni a fájdalmukat. Az itálnak a virrasztásban játszott szerepét abban is látják, hogy hozzásegít ahhoz, hogy a „népek” minél tovább együtt maradjanak. Akár a virrasztáson, akár a temetésen, engedélyezett – s ha talán nem is előírt, de megbocsátással kezelt –, ha valaki részegre issza magát. A részegség a komoly fájdalommal egyenértékű. A fájdalom kifejezése pedig erősíti az érzelmeket, így végső soron a fájdalom kifejezése magát a fájdalmat hivatott enyhíteni.”¹⁹ A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tapasztalatok ugyanezt támasztják alá.

A virrasztás régebben a halál napjától a temetésig tartott. Volt olyan adatközlőnk, aki azt mondta, hogy régebben három napig tartott a virrasztás, de ma már van, hogy csak egy napos vagy meg sem tartják. Ez utóbbi oka, hogy nem akarják megvendégelni a virrasztókat, vagy pedig szándékosan el akarják hagyni a szokásokat.

Szabó kiskunhalasi megfigyelései szerint a virrasztás általában késő éjszakáig vagy hajnalig tart, illetlen dolog éjfél előtt távozni a halottas házból.²⁰ A borsodiaknál van, aki arról számol be, hogy 2–3 órát alszanak naponta a virrasztás idején, illetve van, aki szerint folyamatos a virrasztás, váltják egymást az emberek.

Borsodi interjúalanyunk a virrasztásokat érintő változások kapcsán elmondta, hogy kevesebben vannak a mai virrasztásokon, de ez a kevesebb azt jelenti, hogy vagy negyvenen. Korábban gyalog is eljöttek más falvakból az emberek egy-egy virrasztásra. Ezen kívül: „tűnnek el az énekesek, például most kilencven évesen Zoli bácsi, aki vezette a kórust. A fiának megvannak a zenék, de behoznak oláh cigány zenét, mióta van internet, amihez nincs is közünk. És nem is virrasztó énekek, hanem hallgatók mennek [...] A virrasztó arról szólt, hogy engedjük el a halottat, vigyük a temetőbe. Koporsóba

¹⁹ KŐSZEGI-SZUHAY 2002.

²⁰ SZABÓ 2009, idézi: VINCZE-PILLING 2015, 4.

zárlak – ezt amikor ráteszik a tetejét és viszik ki. Ahelyett hallgatót nem énekelhetsz.” (Interjúrészet.)

A halottas háznál számtalan tabu lép életbe, Stewart felsorolja, hogy tilos aludni, fészülködni, mosni, mosogatni, varrni, főzni, nemi életet élni, tükörbe nézni,²¹ Szapu Magda említi ezeken kívül, hogy tilos visszaköszönni, az „Isten” szóval köszönni, veszekedni, haragot tartani, az ablakon benézni, tükörbe nézni, esküdni, italt visszautasítani vagy meghagyni, háromszor egymás után tüzet adni.²² A borsodiak megerősítették ezeket a tabukat, kivéve az isten szóval köszönést, amit azonban egyébként sem használnak. Elmondásuk szerint ez mind természetes, ha „egy halott van a házban, nem ez az elsődleges, nincs eszében senkinek, hogy ilyen dolgokat helyezzen előtérbe”. (Interjúrészet.)

A temetés a halott házhoz vitelével kezdődik, ahol csatlakozik a menethez a pap és a zenekar. A temetőbe tartó menet során elhangzanak a halott kedves dallamai, dalai. Ekkor még énekelnek, de a temetőben már többnyire nem. Újabban egyre gyakoribb, hogy elektronikai eszközökről játszanak zenét.²³ Borsodi interjúalanyunk elmondása szerint énekelnek a temetőben is, a dalok egy része hallgató, egy része az elhunyt kedves dalai, illetve kifejezetten temetéshez kapcsolódó egyházi énekek. „Mindig olyan énekek, amik előhózzák a lelki gyengeséget, de segít, hogy kisírd magad, elengedd a holtat. Tudod vannak olyanok, akik általában meg is mondják »Ezzel temesetek, ezzel vigyetek ki a temetőbe.«” (Interjúrészet.)

A letelepedett életmód előtt a pap gyakran jelen sem volt a cigány temetéseken.²⁴ Jelenleg szerepe a gyász- és emlékmisében, a halott temetőbe kísérésében, illetve a temetésen van. Ez az egyik alkalom, amikor a cigány ember egyáltalán találkozik a pappal – tipikus esetben.

A pap a gyászbeszéd végén a temetés szervezőjétől előzetesen átvett lista alapján az elhunytat elbúcsúztatja hozzátartozóitól, illetve ez kiterjedhet barátokra, szomszédokra, munkatársakra.

²¹ STEWART 2001, 295–316.

²² SZAPU 1984, 29–62.

²³ VINCZE–PILLING 2015, 12.

²⁴ ROSTÁS–FARKAS–KARSAI 1992.

„A virrasztás alatt mindig a legokosabbnak kellett megírnia a búcsúztatót. Az adta a papnak [...] Régen nem tudtak jól írni, néha kihagytak embereket és akit kihagytak, megsértődtek. Cirkusz volt.” (Interjúrészlet.)

A cigányok az emberi civilizáció kezdetéig visszamenő gyakorlattal *sírmellékleteket*, azaz a halottal együtt eltemetett tárgyakat helyeznek a sírba. Ennek oka, hogy biztosítani akarják, hogy az elhunyt túlvilági létezésének idejére mindent megkapjon temetésekor, ami az életben fontos volt számára, vagy hagyományos kelléke a cigány örömmek, ünneplésnek. Pénz kerül a halott markába, szemhéjaira, zsebébe, illetve egyszerűen a koporsóba. Alkohol a koporsóba, fejfához szokás rakni, illetve a sír földjét megöntözni. Későbbi gyászeseeményekkor, vagy akár egyszerű italozáskor is gyakran öntenek a földre egy-egy korty italt, hogy a halott is ihasson. Dohányt, pipát, kalapot, botot is szokás a sírba tenni,²⁵ illetve kedves tárgyakat. Élelem együtt temetéséről a Vincze–Pilling szerzőpáros nem talált adatot, de megemlítik, hogy a halott a tiszteletére elfogyasztott étel, a neki szentelt pomanai és évfordulói teríték által mégis részesül túlvilági táplálékban.²⁶

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok minden olyan tárgyat a halottal temetnek, ami neki kedves volt, zenésszel a hangszerét. Ezen kívül tesznek ki vizet, sós kenyeret a halottnak, mert „van, aki éhesen megy a másvilágra”, és később is ünnepek alkalmával a temetőben bort lötyyintenek a sírra, meggyújtott cigarettát helyeznek a sírhalomra és ételt tesznek ki. Ezek okát inkább szimbolikusnak érzik: „sajnáljuk, hogy a halott nincs jelen, ezért megosztjuk a földdel, amivel egyesült”, van, aki nem gondol bele a cselekvés okába, hanem azért csinálja, „mert ez a szokás”. Érdekes eset volt, mikor a cigányok panaszkodtak a papnak az egyik településen, hogy nem jól temette el a halottat, mert eltűnt az étel, amit kitétek. Valójában kóbor kutyák lakmároztak a temetőben, viszont az eset rámutat, hogy ma már nem azért teszik ki az ételt, hogy a halott egyen belőle, hanem mert a hagyomány ezt diktálja.

Kétféle *gyászidőszak* van, a korai hathetes gyász, és az egyéves gyász időszakai. Manapság előfordul, hogy valaki egész életében gyászol. A hathe-

²⁵ Lásd: STEWART 1994, I; STEWART 2001; SZAPU 1984; KŐSZEGI-SZUHAY 2002; VINCZE-PILLING 2015; KARSAI 1994.

²⁶ VINCZE-PILLING 2015, 6.

tes gyász forrását van, aki a cigányság ortodox környezetben töltött évszázadaiban látja.²⁷ A fekete szín viselése és a mulatozás (italozás, zenehallgatás) tilalma a két legfontosabb szabály a gyászydőszakban. Stewart kiegészíti ezeket az éneklés, borotválkozás, hajvágás tilalmaival. A hozzátartozók a hatodik héten misét mondhatnak az elhunyt lelki üdvéért, és a mulo viszszejárájának megszüntetésére, illetve sor kerül a pomanara, ami egy szűkebb családi körű, tor-jellegű esemény, lélekváltság. Ezen jut teríték és étel az elhunytak is. A gyászszokásokat a gyászolók meghosszabbíthatják három vagy hat hónapig, illetve egy évig. Általában az idősebbek hordanak gyászruhát hosszabb ideig, illetve a közelebbi hozzátartozót gyászolják tovább. Jellemzően a közelebbi hozzátartozót gyászolják hosszabb ideig.²⁸ Borsodban: „Nem lehet zenét hallgatni. A feleségnek egy évig fekete ruha, gyerekeknek, menyeknek fél év. Zenehallgatási tilalom hat hónap.” (Interjúrészlet.)

A Vincze–Pilling szerzőpáros kutatásában a siratás szokására vonatkozó kérdést interjúalanyaik félreértették, és azt nem egy konkrét rituáléval, hanem a veszteség érzésének természetes megnyilvánulásaival, azonosították (zokogás, ájulás).²⁹ A halotról „rosszat mondani” szinte mindenhol tilos. Szintén általános a tükörbe nézés tilalma, a tükör és tévéképernyő letakarása. Ennek magyarázatát sokan nem tudták megadni, volt, aki olyat mondott, hogy elveszti az illető a lelkét.³⁰ A borsodi magyarázat, hogy meglátnák a halottat a tükörben.

Vincze Zoltán és Pilling János megállapítják, hogy az oláh cigányok körében erősebb a hagyományok megtartása, néhány hagyomány már csak az ő körükben él, például a virrasztás időszakában a helyben történő disznóvágás, a gyász időszakában a borotválkozás és a fésülködés tilalma. Kizárólag oláh cigányok említették, hogy a gyászév végén a halott kedvenc ételét megfőzik és azt alamizsnaként szétosztják, illetve, hogy a gyászydőszak végén elégetik a gyászruhát a sírnál. Az oláh cigányokra ezen kívül új szokások kialakítása is jellemzőbb: így a kripta- és mauzóleum temetkezés terjedő szokása.³¹

²⁷ VINCZE–PILLING 2015, 6.

²⁸ VINCZE–PILLING 2015, 6

²⁹ VINCZE–PILLING 2015, 10–11.

³⁰ VINCZE–PILLING 2015, 17–19.

³¹ VINCZE–PILLING 2015, 20.

Mivel a halál veszedelmes terep – írja Michael Sinclair Stewart – a cigányok rituális beszédfordulataikban gyakran alkalmazzák, szenvedélyes es-
küikben idézik.³² Mi is tapasztaltuk, ha olyasmit mondtunk, amit nem akar-
tak elhinni, kérdezték: „Ki halljon meg?” Ha erre a válasz én, anyám vagy a
gyermekeim, akkor nagyon megnyugodtak. Szintén alkalmazzák a „Halljak
meg!” (...ha nem igaz) beszédfordulatot.

A *halottak napja* fontos, meghitt ünnep a cigányok számára. Feketébe
öltöznek, kimennek a temetőbe, visznek virágot, italt, és otthon is gyertyát
gyújtanak, énekelnek, isznak.³³

A halottak *szellemekké* válnak a cigány hiedelmek szerint. A szellemek-
ben való hit általános jellemzője a cigány kultúráknak és nagyon erősen
tartja magát.

A mulo Erdős Kamill fordításában „élőholttest”, amely azonos a léle-
kel, lehet jó vagy rossz, látható és láthatatlan, visszatérését nem lehet meg-
akadályozni, és ugyanolyan külseje van, mint a meghalt személynek. Ettől
eltérő a vöd'i, a lélek, mely a test alaktalan, illékony mása, és inkább kísér-
tethitre utal. Wislocki 19. századi kutatásai nyomán vámpírszerű alaknak
tartotta a mulot.³⁴

Karsai Ervin szellemekről és földöntúli lényekről ír, melyek fajtái rossz
és jószellemek, éjfélben járó szellem (éjfélkor kísért vagy kakasszóig), halál
szelleme (jöttét a halálmadár hangja jelzi), démonok (nőalakban jönnek,
utasokat el akarják téríteni útjukról), kísértetek (fehér lepelben láthatók, régi
épületekben, kastélyokban). A boszorkányok az ördög szövetségesei, rontó-
pusztító, természetfeletti hatalmuk van. Férfi is lehet boszorkány és egyes
boszorkányok jók, a tündérekkel együtt a gonosz varázslatot oszlatják el. A
tündérek és angyalok láthatatlanok, jelen vannak mindenütt, a jó embereket
segítik, tűzben, vízben, levegőben, földben élnek. A garabonciás legény képé-
ben jár, ha falvakban jár, tejet kér, ha nem kap, megharagszik és hatalmas
vihart csinál. Tanácsért, segítségért gyakran felkeresték. A táltos a pokol
szülötte, a foggal született fiú, aki hét évig látható, utána nem tudni, mi lesz
belőle. Ördög. A vízi szellem csendes, de kérdéssel megharagítható, ilyen-

³² STEWART 1994, I, 20.

³³ Lásd: Siroki László: „Halottak napja nálunk.” Online:

<https://www.youtube.com/watch?v=-cDwgASk4-E&t=6s> (Letöltés: 2024.12.15.)

³⁴ BEREK, 2011, 10.

kor árvizet csinál, beszakítja a jeget stb. Mellettük az ég, a föld és a tűz is segítő szellemek.³⁵

A halottak szellemekké válnak, előjöhetnek jót vagy rosszat cselekedni. Általában, ha életében jó volt az illető, visszajövelekor is jót cselekszik, tanácsot ad. Sokszor álomban jelentkeznek, aki velük álmodik tanácsuk szerint kell tennie, különben megharagszanak. Van olyan szellem, aki halála után mindjárt visszatér, mert nem tud valami miatt megnyugodni. A halottak szellemei eljárnak a rokonokhoz. Akiket szeretnek, azokat nem bántják, de akiket nem, azoknak lidércnyomást okoznak.³⁶

A borsodi tapasztalataink szerint a cigányok szellem-hite leegyszerűsödött, sokan hisznek a szellemekben, akikről azt tartják, hogy halottaik járnak vissza.

„A szellemek azok vannak, azt tudjuk. Velünk élnek. (Örökké?) A 40 nap az biztos. Ennek van bibliai alapja. Utána bármikor visszatérhet. Általában meg akar óvni, szeret minket, de mégis félünk [...] Amikor megfognak a halottak, azt is érzed és ott van a kéznyomuk sokszor. Általában akkor jönnek, ha lázas vagy beteg vagy. Bal kart vagy lábat fogják meg, másnap is látszik. (És akkor az illető jobban lesz?) Jobban, de volt, aki meghalt, akkor meg azt jelezték [...] Vagy két hete amikor kiderült, hogy apu beteg, előtte hallottam, hogy mondja Andi a konyhából, hogy vigyázzak, de kiderült, hogy nem is volt ott.” (Interjúrészlet.)

Gyakran álmukban látogatják meg a szellemek a cigányokat. Egy asszony mesélte, hogy álmában halottak jöttek érte, vonszolták a temetőbe, az anyja –szintén halott – meg tartotta vissza a temetőkapunál. Amikor felébredt, kint voltak a mentők, mert álmában rosszul lett, élet-halál között lebegett. Az asszony értelmezésében az édesanyja szelleme mentette meg az életét.

A szellemek többnyire jó szándékúak, a cigányok mégis félnek tőlük, mert egy ismeretlen világ tagjai már. A „Mit akarnak a szellemek? Miért járnak vissza?” kérdésekre ilyen választ kaphatunk: „Üzenetet. Szerintem üzenetet vagy hogy mi hozzá tartozunk. Ugye mivel ez a ház még nem úgy van, hogy itt meghalt valaki. Mert innen csak anyu ment el, szóval annak a

³⁵ KARSAI 1994, 129–135.

³⁶ KARSAI 1994, 134.

szelleme. Van jó irányból érzés is, meg van rossz irányból is érzés, hogy például, ha ijesztéssel vagy például jeleket adnak, amivel jelzik a hozzátartozóknak, hogy mostan valamit üzeni akarnak, valamit át akarnak adni, de nem úgy, hogy féljél, hanem csak olyan haloványan valami jelzést adnak. De viszont már ugye az élő ember persze, hogy fél. Már nem egyezünk a holtakhoz, még nem tartozunk a holtaknak, ők maradjanak ott, mi maradunk itt, de viszont az a kétely mindig megvan, az a féltettség minden emberben benne van, bennem is, hiába az úr gyermeke vagyok. Persze mindenkiben benne van egy kis vétség.” (Interjúrészlet.)

Ha az érintett, aki látja a szellemeket, nem is fél tőlük, a többiek aggódhatnak emiatt: „Gyerekkoromban folyamatosan velem voltak hárman. Ültem három órát a hinta tetején és rendesen beszélgettem velük. Bonyolult dolgokat, amiket egy ötéves gyerek nem beszél. Például Görögországról, az ókorról, filozófikus dolgokról. Mondtam anyuéknak, ott vagyok a harctéren és kutya vagyok, ez volt a baj. Nyugtatóztak.” (Interjúrészlet.)

A szellemhit problémásabb azoknál, akik megtértek valamely keresztény egyházba. Egyikük így nyilatkozott: „Nem, soha nem hittem, 37 éves vagyok, de nekem soha nem jelent meg senki sem. Sokan mondják, láttam anyám, apám, testvérem, de én mondom nekik, ez a gonosztól van, a gonosz démonjai fel tudják venni az alakját, és mivel tudnak mindent rólunk, úgy kérdezősködnek, mintha a szüleink lennének.” (Interjúrészlet.)

De van olyan is, hogy a hívő asszony szerint a lelkész úr is elfogadja, hogy vannak szellemek.

Mágikus rituálék tehát, miképp bemutattuk, kötődnek a születéshez és halálhoz, de mintegy mellékszereplők. A cigány kultúrában vannak olyan cselekedetek, amelyek elsődlegesen szólnak a világ mágikus eszközökkel történő befolyásolásáról, nevezzük ezeket *sui generis* mágikus cselekvéseknek!

A *sui generis* mágikus cselekvések három alcsoportba oszthatók: gyógyítás, rontás és jövőmondás.

A gyógyításnak a cigányok számára két formája létezett, a természetes gyógymódok alkalmazása, illetve a varázslatos gyógyítás.³⁷ Speciális formája ez utóbbinak az igézés és bájolás különböző vallási eszközök (biblia, feszület,

³⁷ Lásd ezekről: KARSAI 1994, 114–122.

szentképek, olvasófüzér) használatával. Ezt a témát kutatásainkban nem érintettük.

A *jóslás*, jóvendőmondás ősi kereseti mód, melynek formái a tenyérjós-lás, kártyavetés, tojástörés, hajégetés, kilenc szem bab, stb. alkalmazása.³⁸ A jóslás témáját szintén nem kutattuk, de volt szerencsénk egy híres cigány jósnővel megismerkedni, akit egy alkalommal megkértünk, hogy jósoljon valamit. Elővette a cigány kártyáját és felszólított, hogy kérdezzek. Kérdésemre azt válaszolta, hogy ezt kártya nélkül is tudja, kérdezzek mást. Mivel más kérdés nem jutott eszembe, ennyiben maradt a kísérlet.

A *rontást* a cigányok szerint speciális adottsággal bíró nők tudják végezni és a rontást levenni is. Rajtuk kívül boszorkányok, lidércek, ördögök is képesek erre. A cél általában szerelmi vagy anyagi javak megszerzése. A rontás legerősebb és legősibb formája az átok, mely lehet fogós és ártalmatlan.³⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatásaink során két jósnőről hallottunk (Abaújszolnok, Szakácsi), egy gyógyítóról (a „csöpp cigány”), ezen kívül egy sajátos kategóriáról, a látóról. Ez utóbbi olyan személy, aki előre lát dolgokat. Ismereteink nem elégségesek e téren, benyomásunk szerint a szerepek valamelyest keverednek, gyógyítani például mindhárom típus tud, de gyakran a betegség saját magára vevésével. Ezt leginkább gyermekek esetében teszik meg, a gyerekek nagy becsben állnak a cigány kultúrában. A szerepek keveredését illusztrálja a következő beszámoló: „De viszont már a csöpp cigánnyal igen, mert ő már segített rajtunk, mégpedig Bettikén, mert Bettike volt szép, oszt megnézték nekem, meg megátkozták a lyánt. Úgy megátkozták a lyánt, hogy harmincvalahány kilóra lement, úgy megátkozták, és ha nem segítsünk rajta, nem szólunk, akkor meghalt vón Betti [...] Igen folyamodunk jósnőhöz is, muszáj volt. Muszáj volt, mert ő segített, gyógyszert adott nekünk, ő rögtön meglátta Bettin, miután bevittem a kapun, meg van a lánya átkozva. És akkor gyógyszerrel helyrehoztuk.” (Interjúrészlet.)

Adatközlőinktől megtudtuk, hogy mindhárom típusba születni kell, a jó és gyógyító azonban tanulja is a „szakmát”.

³⁸ Lásd ezekről: KARSAI 1994, 125–127; ERDŐS 1989/d.

³⁹ Lásd ezekről: KARSAI 1994, 123–125; ERDŐS 1989/a; ERDŐS 1989/d.

Érdekes a külső megfigyelő számára a „rontás” kifejezés, ami úgy tűnik, mintha a rossz szóból született volna. Ehhez képest a rontás tulajdonképpen pozitív dolgokra irányul, szerelemre, anyagi javakra. Igaz, ez a szerelem nem természetes módon születik, esetleg szenvedéssel jár – a boldogságot nem garantálja a szerelmi varázslat, csak azt, hogy „ne hagyja el”, „magához láncolja” az érintett. Találkoztunk olyan esettel, mikor a fiú fejét elcsavarta egy lány, aki csak kihasználta és kínoztta, és a fiú nem tudta, nem akarta elhagyni. A fiú anyja elment a jósnőhöz, aki megállapította, hogy a fiát bizony megrontották, és el is magyarázta, mi a teendő. A történet vége sajnos már nem ismert számunkra.

A cigányok vallásossága és cigánypasztoráció hatása a cigány hagyományokra

Karsai az alábbiakban összegzi a cigányok istenhez való viszonyát: istent a cigányok mindig félték, hittek, bíztak benne, segítségül hívták. Mint személyt képzeltek el, akiben Jézus és a szentlélek is összpontosul. A magyarországi cigányoknál Mária kultusz, a volt Jugoszláviában Szent György, Franciaországban Szent Sára tisztelete erős. Az isten az égben lakozik, de ritkán lejön a földre. Általában keresztutaknál vagy a határban látható, fehérszakállú öregember vagy koldus képében, nagy fényesség közepette tűnik el. Általában üzenetet küld. Ereje hatalmas, csodákra képes, ő teremtette a földet, eget, embereket, irányítja a földi életet, mindent lát és hall. A cigányokat segíti, mert mikor Jézust keresztre akarták feszíteni, egy cigány ember ellopta a szegeket. A negyedik szeget a végbelébe rejtette, így azt nem találták meg, ezért a cigányt is Jézus mellé kötötték. A festményeken a Jézus melletti fekete alak is erre a történetre utal szerintük. A cigányokat isten megáldotta, hogy könnyebben keressék meg a kenyereket, mint más népek. Istent ábrázoló képet, szobrot a lakásaikban nagy szeretettel őrzik, Jézus ábrázolásai előtt keresztet vetnek, a kenyeret megszegés előtt kereszttel illetik.⁴⁰

Isten szeretete tehát mélyen a cigány kultúrában gyökerezik, isten mellett, olykor előtte, középpontban Mária tisztelete áll.⁴¹ „A cigányok köszönéséből, meséikből, énekeikből az Isten szeretete szól [...] Gyönyörű könyörgé-

⁴⁰ KARSAI 1994, 136.

⁴¹ PÉCELI–LUKÁCS 2009; JUHÁSZ 2000; FEHÉR 2005.

seik vannak Istenhez, Szűz Máriához és a szentekhez. Istenhez fűződő érzelmeikről szólnak a cigány költők és képzőművészek is.”⁴²

A cigányok istenben való hitük ellenére templomba a legtöbb helyen sokáig nem jártak, leszámítva a keresztelés és temetés alkalmait. Ennek oka egyrészt, hogy nem látják szívesen őket a parasztok/magyarok. Vannak olyan vélekedések – a nem cigány hívók részéről –, hogy a cigányok félnek bemenni a templomba bűneik miatt.⁴³

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei interjúinkból az derül ki, hogy a cigányok félnek istentől, de nem ezért nem mennek a templomba. Azon cigány emberek körében, akik nem vesznek részt cigánypasztorációban, nincs is meg a pokol és a kárhozat képzelete. „Az igaz, hogy félnek, jobban félnek, mint hisznek benne, szokták is mondani, hogy istenfélő nép vagyunk. [Pokoltól nem félnek?] Soha, nem is próbál úgy élni, hogy elkerülje. Természetes, hogy mindenki a mennybe kerül. [Akkor attól félnek, hogy életükben bünteti őket az Isten?] Igen.” (Interjúrészlet.)

Előfordul, hogy megharagszanak Istenre a hívók, és nem foglalkoznak többé vallási kérdésekkel. Érdekes ez a helyzet, mert az istenben való hit nem, csak a tisztelet és félelem érzései tűnnek el.

Vannak olyan cigány emberek, akik azt mondják, hogy nincs idejük templomba menni vagy a hit szempontjából nem tartják fontosnak a templomba járást. A cigányok lakta borsodi falvakban jártunk azonban olyan helyeken is, ahol néhány cigány asszony eljár a helyi templomba, ahonnan egyáltalán nem nézik ki őket. Ezekben az esetekben ugyanakkor nem „tömeges” a cigányok jelenléte, illetve ezek az asszonyok az „elvárt” módon viselkednek, illetve van olyan település, ahol a lakosok többsége cigány és ők a templomjárók.⁴⁴ Amikor egy településen a cigánypasztoráció hatására nagyobb számban megjelennek a templomban a cigányok, gyakran adódik ebből feszültség, melyet néha sikerül kezelnie a lelkésznek, de van, hogy új szolgálati helyre távozik. A hívó cigány emberek, akár járnak templomba, akár nem, szívesen zarándokolnak el Máriapócsra.⁴⁵

⁴² FEHÉR 2005, 26.

⁴³ HAVASI 2019, 166.

⁴⁴ HAVASI 2019, 166.

⁴⁵ HAVASI 2019, 166.

A keresztelés és temetés, mint szóltunk már róla, ugyan egyházi események a cigányság számára, de vallásos tartalom nélkül: a keresztségtől nem lesznek egyháztagok, a felekezet a hitük szempontjából közömbös.⁴⁶ Előfordul, hogy ha épp nincs például katolikus pap az adott településen, akkor a katolikus szülők a református lelkészhez fordulnak, hogy keresztelje meg gyermeküket. Vagy eljárnak a cigányok a katolikus templomba, de azt már nem tudják megmondani, hogy a görög vagy a római katolikusba. Néhol abba a templomba járnak, amelyekben a pap szimpatikusabb, rendesebben viselkedik velük.⁴⁷

A házasságkötés sem vallási szertartás a cigányok számára, sőt gyakran a polgári házasságkötés is elmarad, elsősorban anyagi okokból.

Az előbbi megállapítások azokra a cigány emberekre jellemzők, akik nem kapcsolódtak térítés/meghívás révén intenzívebben valamely egyházhoz. Ellenkező esetben ugyanis tudatosabbak lesznek felekezeti hozzátartozásukat tekintve, elkezdenek templomba járni, házasságot kötnek élettársikkal (házasságrendezés). Gyakran előfordul, hogy egész viselkedésük megváltozik, igyekeznek megértőbbek, kevésbé indulatosak lenni, elkezdenek tanulni, jobban családjuk felé fordulnak, felhagynak az italozással, mulatozással.⁴⁸

Lajhóné Tóth Andrea az egyik edelényi cigánytelepen különböző felekezetekhez tartozó cigány hívőket vizsgált és azt találta, hogy a szabadkeresztyének távolodtak el leginkább a cigány népszokásoktól, babonáktól, már csupán egyet tartanak meg, a kisbabák csuklójára kötnek piros szalagot. Ők még a szentképeket is számúzték lakásaikból, mondván, hogy az „bálványimádás” és Máriapócsra sem mennek már amiatt, hogy az tele van bálványokkal. A többi felekezet tagjainak életében az említett hagyományok élők maradtak.⁴⁹

Megtérés vagy hitben való megerősödés leggyakrabban missziós tevékenység következménye vagy egy válságos helyzeté, melyben imával fordul

⁴⁶ DIÓSI 1988; PÉCELI-LUKÁCS 2009; HAVASI 2019.

⁴⁷ HAVASI 2019, 167.

⁴⁸ HAVASI 2019, 167.

⁴⁹ LAJHÓNÉ 2017, 43.

az egyén az Úrhoz segítségért. A tragikus események, emberileg nehéz helyzetek fogékonyra teszik az embert a hitre.⁵⁰

A cigányok Magyarországon sokáig nem voltak tagjai élő egyházi közösségeknek és kimaradtak a hitoktatásból. A kisegyházak, szekták és gyülekezetek (például jehovák, pünkösdisták, szabad keresztények) nagy sikerrel végeztek (és végeznek) missziós tevékenységet körükben,⁵¹ hisz „a megszólított Isten hívó cigányt nem kellett megtéríteni, csak meghívni. A cigány pedig sok esetben örült ennek, hogy van valaki, aki őt hívja, hogy szeressék és dicsőítsék együtt Istent.”⁵² A karizmatikus jellegű kisegyházak temperamentumuk miatt is közelebb állnak a cigánysághoz, általánosságban véve melegebbek, befogadóbbak, szeretetteljesebbek a cigányság irányában, mint a történelmi egyházak. Mára a történelmi egyházak képviselői is megszólították a cigányságot, és ugyanazzal a nyitottsággal találkoztak, mint a kisegyházak. A történelmi egyházon belüli bázisközösségi, illetve lelkiségi mozgalmak pedig azt az érzelmesebb, intenzívebb légkört nyújtják, mint a karizmatikus jellegű kisegyházak.⁵³

Két tényezőt az elemzés kapcsán nem említettünk, de szót kell ejteni róla. Egyrészt, hogy a cigány adatközlőink jelezték, hogy a fiatalok közt egyre többen nem vallásosak, azaz esetükben is megindult valamely szekularizációs folyamat. Ennek felderítéséhez szélesebb körű, célzott kutatás szükséges. A másik téma a *tisztasági szabályok* kérdésköre, melyek fontosságát a cigány kultúra kapcsán Angus Fraser és Michael Sinclair Stewart is hangsúlyozta. Viszont a Kőszegi–Szuhay szerzőpáros a kétegyházi cigányok temetése kapcsán megjegyzi: „A halott testének tisztátalanságára vonatkozó elképzelések a kétegyházi oláh cigányok temetésében nem igazolhatók. Ellenkezőleg – immár egy évtizede – pont azt lehet látni, hogy éppen a testet akarják megőrizni, és örökkévalóvá tenni.”⁵⁴ Saját Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatásunk is a tisztasági szabályok érvénytelenné válását, múltba vesztését erősíti meg, interjúalanyaink nem is értették, mi az, hogy tisztasági szabály. Miután elmagyaráztuk, elmondták: „Talán a menstruáció. Régen nem gyúr-

⁵⁰ HORVÁTH 1995; idézi: HAVASI 2019, 169.

⁵¹ Lásd erről például: PÉCELI–LUKÁCS 2009.

⁵² FEHÉR 2005, 29.

⁵³ PÉCELI–LUKÁCS 2009.

⁵⁴ KŐSZEGI–SZUHAY 2002.

hattak, ha menstruáltak, szex egyáltalán nem. Vagy a hajsza a levesbe vagy ételbe nagy bűn volt.” (Interjúrészlet.)

Konklúziók

Tanulmányunkban azt szeretnénk volna feltárni, hogy milyen hiedelmek, mágikus gyakorlatok élnek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falusi, romungró közösségekben és milyen funkcióval.

A funkció megértéséhez idézzük fel, hogy miként értelmezik a kutatók a mágia szerepét az emberek, emberiség történetében! Frazer szerint a mágia primitív tudomány, nem irracionális, hanem a tudatlanság miatt téves.⁵⁵ Szerepe a tudás és a külső környezet kontrolálásának képességével szorul vissza. Malinowski azt hangsúlyozza, hogy mágikus rítusokhoz az emberek konkrét célok elérése érdekében folyamodnak, a bizonytalan kimenetelű cselekvések – például nyílt tengeri halászat – esetén. A hit funkciója, hogy a cselekvés képességét erősíti.⁵⁶ Marett hasonlóképpen vélekedik: az emberek mágiabeli fantáziákhoz menekülnek olyan helyzetekben, melyeket erős vágy vagy félelem jellemez.⁵⁷

Véleményünk szerint mágikus elképzelések és gyakorlatok a cigányság körében is olyan helyzetekhez kapcsolódnak, melyeket ismerethiány és erős érzelmi töltet jellemez. Korábbi időkben ilyen helyzetek voltak a születés, betegség, halál, és hogy mi történik az emberrel a jövőben.

A születéshez kapcsolódó ismeretek sokat bővültek, ezért valamelyest lecsökkent az azzal összefüggésben álló elképzelések és gyakorlatok köre.

A betegségekről való tudás, orvoshoz, gyógyszerekhez való hozzáférés jelentősen javult a cigányok körében, így feltételezzük, hogy a gyógyító praktikák elterjedtsége is csökkent, kivéve a gyógyíthatatlan, illetve rejtélyes eseteket. Ezt a kérdést nem kutattuk.

A jövő, különösen, hogy mi történik a halál után soha nem lesz objektív ismeret tárgya, így ezeken a területen természetesnek mondható, hogy fennmaradnak a cigányok körében a mágikus gyakorlatok. Azokat két tényező csökkentheti, egyrészt a természettudományos ismeretek bővülése, mate-

⁵⁵ HAMILTON 1998, 40.

⁵⁶ HAMILTON 1998, 69.

⁵⁷ HAMILTON 1998, 67.

rialista attitűd kialakulása, másrészt épp ezek ellentételeként az egyházas vallásosság terjedése. A cigányság esetén a kibomló cigánypasztorációval ez utóbbira van egyre több példa, melyek azonban megmutatják azt is, hogy bizonyos elképzelések (a szellem hithez és a rontásokhoz kötődően) nagyon erősen tartják magukat a vizsgált közösségekben.

Bibliográfia

BARNÓCZKI 2013

BARNÓCZKI Anita: Az átmenetiség kultúrája. A cigányságra jellemző vallásosság, normarendszerek és látszólagos hiánykultúra. *Sárospataki Füzetek*, 17/1–2, 2013, 1–17.

BEREK 2011

BEREK Sándor: A cigány kultúra és a szakralitás a 20. században, etnográfiai kontextusban. *Mediárium*, 5/1–2, 2011, 5–14.

DIÓSI 1988

DIÓSI Ágnes: *Cigányút*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

ERDŐS 1989/a

ERDŐS Kamill: Adatok a Nógrád megyei „kárpati” magyar–cigány varázsláshoz. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Szerk. Vekerdi József. Békéscsaba, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989, 18–22.

ERDŐS 1989/b

ERDŐS Kamill: Terhesség, gyermekágy, szoptatás a magyarországi cigányoknál. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Szerk. Vekerdi József. Békéscsaba, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989, 23–26.

ERDŐS 1989/c

ERDŐS Kamill: Cigány temetés. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Szerk. Vekerdi József. Békéscsaba, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989, 29–41.

ERDŐS 1989/d

ERDŐS Kamill: Néhány Magyarországi „oláh”-cigány jellegzetesség. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Szerk. Vekerdi József. Békéscsaba, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989, 179–181.

FEHÉR 2005

FEHÉR Éva: A cigány emberek vallásossága. In: *Jövőkutatók, cigány értelmiségiek mondják*. Szerk.: Diósi Ágnes. Budapest, Gladiátor, 2005.

FRASER 2006

Angus FRASER: *A cigányok*. Ford.: Béndek Péter – Vereckei Andrea – Zalotay Melinda. Budapest, Osiris, 2006.

HAMILTON 1998

Malcolm B. HAMILTON: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Ford.: Lázár A. Péter. Budapest, AduPrint, 1998.

HAVASI 2019

HAVASI Virág: A cigányok vallásossága és a cigány pasztoráció. In: *A történelmi egyházak – modern társadalom*. Szerk.: Szabó-Tóth Kinga – Várhelyi Krisztina. Budapest, L'Harmattan, 2019, 166–213.

HORVÁTH 1995

HORVÁTH Zsuzsa: Egy szabadkeresztyén gyülekezet. In: *Hitek és Emberek. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallásos mozgalmakról*. Szerk.: Csáková Mihály. Budapest, ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, 153–232.

JUHÁSZ 2000

JUHÁSZ Éva: *Moro Raj jertyiszár!* Szekszárd–Debrecen, Studia Minoritatum, 2000.

KARSAI 1994

KARSAI Ervin: *A cigány nyelv és kultúra, I.* Gyula, Anda Romani Kultúra Alapítvány, 1994.

KŐSZEGI–SZUHAY 2002

KŐSZEGI Edit – SZUHAY Péter: „Megadjuk a tiszteletet”. A kétegyházi romák etnikus különállásáról egy temetés kapcsán. *Beszélő*, 7/4, 2002, 84–96.

ROSTÁS-FARKAS–KARSAI 1992

ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin: *A cigányok hiedelemvilága*. Budapest, magánkiadás, 1992.

LAJHÓNÉ TÓTH 2017

LAJHÓNÉ TÓTH Andrea: *Az egyházak integrációs szerepvállalása a cigánység identitásának megőrzésével*. Miskolc, 2017. (Szakdolgozat. Miskolci Egyetem BTK ATTI. Szociális munka szak.)

NÁDAY 2000

NÁDAY Gyula: *A cigányok hiedelemvilága*. Budapest, Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége, 2000.

PÉCELI–LUKÁCS 2009

PÉCELI Melinda – LUKÁCS Ágnes: A vallás szerepe a cigánység integrációjában. *Embertárs*, 7/3, 2009, 262–284.

SPENCER-OATEY 2012

Helen SPENCER-OATEY: *What is Culture? A Compilation of Quotations*. Warwick, GlobalPAD Open House, 2012. Online: https://warwick.ac.uk/fac/soc/al/globalpad-rip/openhouse/interculturalskills/global_pad_-what_is_culture.pdf (Letöltés: 2025.01.28.)

STEWART 1994

Michael Sinclair STEWART: A magyarországi cigányok halotti szokásai, I-II. Ford.: Havas András. *Cigányfűró*, 1/3, 1994, 18–23; 1/4, 1994, 11–15.

STEWART 2001

Michael Sinclair STEWART: A magyarországi romák halotti szokásai. Ford.: Havas Gábor. In: *Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*, 1. Szerk.: Berta Péter. Budapest, Osiris, 2001, 295–316.

SZABÓ 2009

SZABÓ Emese Zsóka: A halál a kiskunhalasi oláh cigányság szokásaiban. In: *Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 135. évfordulójára*. Szerk.: Szakál Aurél. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, 2009, 413–425.

SZAPU 1984

SZAPU Magda: Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál. In: *Ciganisztikai tanulmányok*. Szerk.: Kriza Ildikó. Budapest, MTA Néprajzi kutatócsoport, 1984.

VINCZE–PILLING 2015

VINCZE Zoltán – PILLING János: A cigányság jelenkori halotti és gyászszokásai: egy mélyinterjú kutatás tapasztalatai. *Kharón. Thanatológiai Szemle*, 19/1, 2015, 1–24.

ZATTA 2002

Jane Dick ZATTA: Cigányok, romák – a köztes lét kultúrája. In: *Cigányok Európában*, 2. *Olaszország*. Szerk.: Prónai Csaba. Budapest, Új Mandátum, 2002, 27–211.

Fiatalkorú gyermekvállalás és a szegénység újratermelődése az elslumosodó térségekben

Gyukits György

Ebben a tanulmányban az elslumosodó térségekben oly gyakori fiatalkorú terhességgel kapcsolatos tapasztalataimat szeretném összegezni, melyeket évtizedeken át folytatott terepkutatásaim során szereztem.¹ De először nézzük milyen adatok állnak rendelkezésre evvel kapcsolatban. Meg kell jegyezsem, hogy a fellelhető statisztikák nem a fiatalkorúakra, hanem a 20 évesnél fiatalabb korosztályra vonatkoznak.

A húsz év alatti anyák demográfiai jellemzői

Magyarországon a nők 8,5 százaléka húsz éves kor alatt szüli meg első gyermekét, ez az érték a harmadik legmagasabb az Európai Unióban (1. sz. ábra), annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkent a fiatalkorú szülések száma:

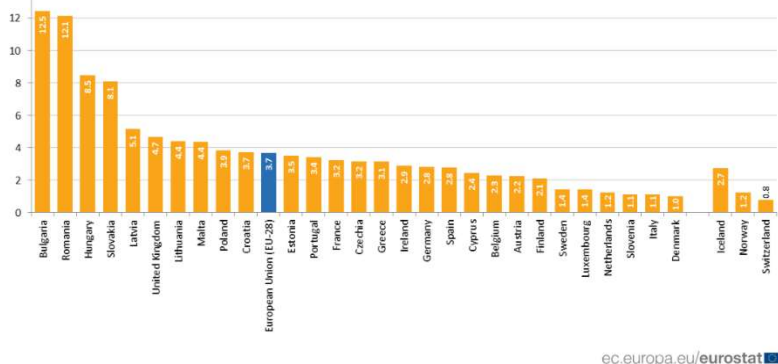
1. sz. táblázat. Ezer 15–19 éves nőre jutó élveszületések száma Magyarországon²

1960	1970	1980	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
52,5	50,5	68,0	39,5	23,3	17,9	18,0	19,2	21,1	23,1	22,8	24,8	22,9	22,0

¹ GYUKITS 2003; GYUKITS 2015.

² Forrás: SZABÓ–MAKAY 2019.

1. sz. ábra. Az első gyermeküket 20 év alatt szülő nők aránya az összes első szüléshez képest százalékban az EU-ban (2017)³

A második táblázatban évenkénti bontásban látható a huszadik életévüket be nem töltött nők élveszülésszáma 2011-ben és 2016-ban. A táblázat alapján megállapítható, hogy az élveszülések döntő többségét a 17–18–19 éves korú anyák adják, továbbá jelentős, húsz százalékot meghaladó növekedés figyelhető meg a 16, 18 és 19 éves korú nők esetében a vizsgált időszakban.

2. sz. táblázat. Élveszületések száma az anya életkora szerint, 2011, 2016⁴

	-14	15	16	17	18	19
2011	80	263	613	1 028	1 352	1 814
2016	76	301	731	1 141	1 750	2 099
Különbség	-4	38	118	113	398	285

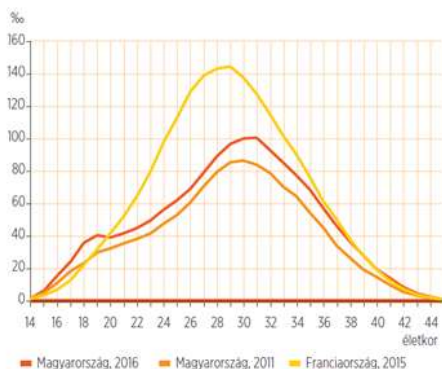
Érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet ezzel kapcsolatban Kapitány Balázs és Spéder Zsolt egyik tanulmánya: „A tinédzserek gyermekvállalási valószínűségének jelentős növekedésével a 30–31 éves korban megfigyelhető csúcspont mellett egy újabb, alacsonyabb értékű pólus is megjelent a 19 éves életkornál.

³ Forrás: Proportion of teenage mothers, 2015. Eurostat, 2015. Online: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4187653/7825811/IMG+news+item+teenage+mothers.png/e28a5c7c-ood3-4e13-8173-3982e4ddba25?t=1501762961387> (Letöltést: 2024.12.15.)

⁴ Forrás: MAKAY 2019.

A nemzetközi szakirodalomban ismert ez a jelenség, amely elsősorban olyan országokban (USA, egyes dél-amerikai országok) figyelhető meg, ahol nagyok a társadalmi egyenlőtlenségek, és/vagy valamilyen (például etnikai, migrációs) okból kifolyólag egy korai és egy kései gyermekvállalási mintával jellemezhető demográfiai rezsim él párhuzamosan egymás mellett. Amennyiben Magyarországon ez a jelenség stabilan fennmarad, mindenképpen részletesebb vizsgálatot igényel.”⁵ Fentieket szemlélteti a második ábra:

2. sz. ábra. Korszpecifikus termékenységi arányszámok Magyarországon (2011, 2016) és Franciaországban (2015)⁶

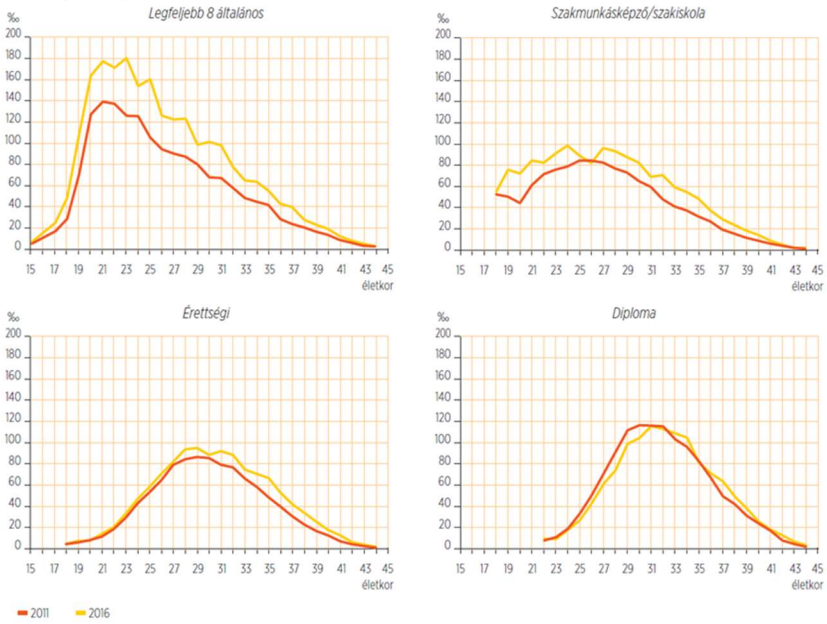

Az iskolai végzettség is lényeges e téren, mely szintén növekedő tendenciát mutat a legfeljebb nyolc osztályt és a szakmunkásképzőt végzettek körében:

⁵ KAPITÁNY-SPÉDER 2018, 54.

⁶ Forrás: KAPITÁNY-SPÉDER 2018, 54.

3. sz. ábra. Korspecifikus termékenységi arányszámok iskolai végzettségi csoportok szerint, 2011, 2016⁷

⁷ Forrás: KAPITÁNY-SPÉDER 2018, 54.

3. sz. táblázat. A 20 éves koruk előtt gyermeket vállaló anyák jellemzői 2017-ben⁸

	Esetszám	%
Az anya életkora		
12-14 év	67	1,2
15-17 év	2 035	36,7
18-19 év	3 439	62,1
Az anya legmagasabb iskolai végzettsége		
Kevesebb, mint 8 osztály	710	12,8
8 osztály	3 994	72,1
Szakiskola/Szakmunkásképző	455	8,2
Érettségi	289	5,2
Ismeretlen	93	1,7
Az anya családi állapota		
Hajadon	4 831	87,2
Házasságban	709	12,8
Az anya hányadik terhessége		
Első	3 530	63,7
Második	1441	26,0
Harmadik vagy többedik	570	10,3
Az anya gazdasági aktivitása		
Aktív	719	13,0
Munkanélküli	1 188	21,4
Tanuló	953	17,2
Háztartásbeli	1 078	19,5
Gyeken van	972	17,5
Ismeretlen	170	3,1
Egyéb	461	8,3
Az anya lakóhelye (megye)		
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 035	18,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	719	13,0
Pest	466	8,4
Hajdú-Bihar	403	7,3
Jász-Nagykun-Szolnok	342	6,2
Heves	328	5,9
Bács-Kiskun	268	4,8
Budapest	248	4,5
Somogy	249	4,5
Nógrád	235	4,2
Baranya	188	3,4
Többi megye ^a	1060	19,1
Esetszám	5 541	100,0

A harmadik táblázatról a 20 évnél fiatalabb anyák jellemzői olvashatók le, mellyel kapcsolatban az alábbiakra szeretném felhívni a figyelmet: A

⁸ Forrás: MAKAY 2019.

gyermekek közel kétharmadát a 18–19 évesek szülik, de a 15–17 éves korcsoport aránya is jelentős, több mint egyharmad. Az iskolai végzettségi mutató tekintetében az anyák közel 85 százalékának ez nem több, mint nyolc osztály. Családi állapot esetében nem jellemző a házasság, mivel nem éri el még a 13 százalékot sem. Ez azért problematikus, mert a házasság sok tekintetben védi az anyát és a gyermekét is. A gazdasági aktivitás tekintetében rájuk az inaktivitás jellemző, melynek értéke 13%. Több, mint 40% százalékuk az ország északi régiójának megyéiben lakik.

A negyedik táblázatban pedig a gyermekek apáinak jellemzőit láthatjuk. Az apák talán leglényegesebb ismérve, hogy 42,8%-uk ismeretlen. Az ismert apák iskolai végzettsége szempontjából itt is jellemző, hogy nem magasabb nyolc osztálynál, de több, mint negyedük már valamilyen szakiskolai végzettséggel rendelkezik. Fontos különbség az anyákhoz képest, hogy 78,2 százalékuk gazdaságilag aktív. Fentiekből levonható az a következtetés, hogy az apa ezekben a családokban a szociális biztonság forrása lehet.

4. sz. táblázat. 20 év alatti anyák által vállalt gyermekek apáinak jellemzői 2017-ben⁹

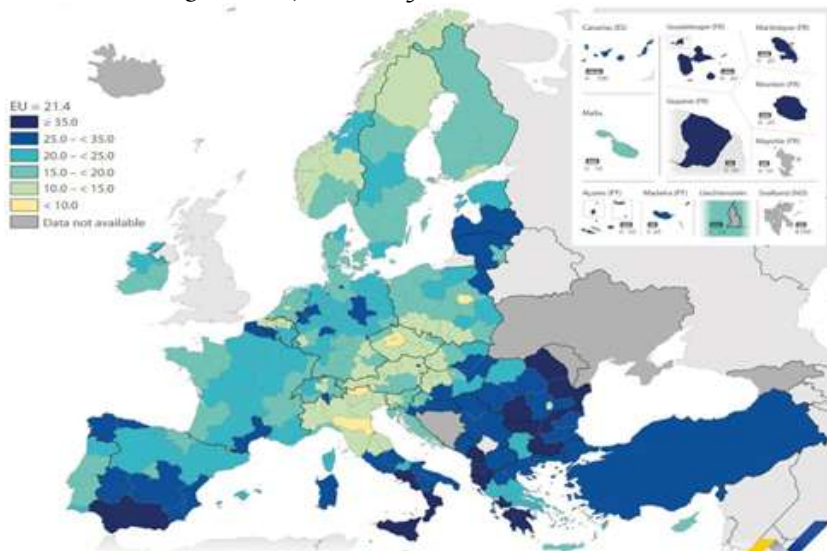
Az apa életkora	Esetszám	%	% ha apa ismert
-19	733	13,2	23,1
20–24 éves	1632	29,5	51,5
25–29 éves	515	9,3	16,3
30–34 éves	150	2,7	4,7
35–	137	2,5	4,3
Ismeretlen	2 374	42,8	-
Az apa iskolai végzettsége			
Kevesebb, mint 8 osztály	106	1,9	3,5
8 osztály	1736	31,3	57,4
Szakiskola/Szakmunkásképző	795	14,3	26,3
Érettségi	366	6,6	12,1
Felsőfokú	20	0,4	0,7
Ismeretlen	2 518	45,4	-
Az apa gazdasági aktivitása			
Aktív	2 357	42,5	78,5
Munkanélküli	382	6,9	12,7
Tanuló	83	1,5	2,8
Egyéb	180	3,2	6,0
Ismeretlen	2 539	45,8	-
Esetszám	5 541		3 167

A szegénység és társadalmi kirekesztettség nagy aránya tekintetében (4. sz. ábra) pedig nagyon szépen kirajzolódik a magyarországi északi régió, ahol,

⁹ Forrás: MAKAY 2019.

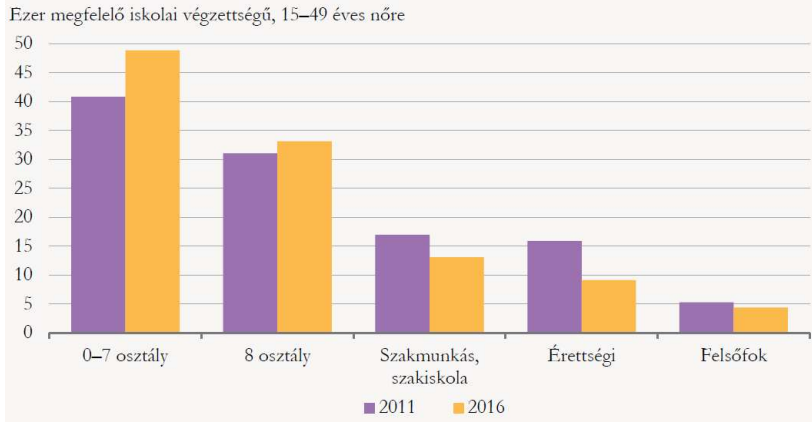
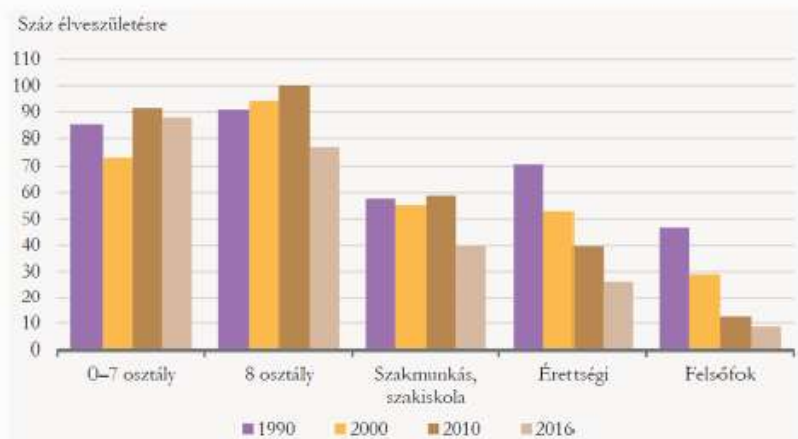
mint fent láthattuk (3. sz. táblázat) a 20 évnél fiatalabb korban gyermeket vállaló anyák aránya a legmagasabb.

4. sz. ábra. Szegénység és társadalmi kirekesztés kockázatának kitett lakosok aránya százalékban a 2023-as évben, NUTS2 régiók¹⁰

A terhességmegszakítás esetében nincsen adat, de a 20 évnél fiatalabb korcsoportban gyermeket vállalók körében, mint azt korábban láthattuk (3. sz. táblázat) közel 85%-uknak nem magasabb az iskolai végzettsége nyolc általánosnál, és ezer főre vetített abortusz arány itt a legnagyobb, ráadásul emelkedő tendenciát mutat, míg a többi iskolai végzettség kategória esetében a tendencia csökkenő. A száz élveszületésre vetített abortuszarány is hasonló tendenciát mutat. (6. sz. ábra)

¹⁰ Forrás: Risk of poverty or social exclusion in regions. *Eurostat*, 15 October 2024. Online: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241015-1> (Letöltés: 2024.12.15.)

5. sz. ábra. Terhességmegszakítások a nők iskolai végzettsége szerint¹¹6. sz. ábra. Terhességmegszakítások iskolai végzettség szerint¹²

A fiatalok anyák tehát meglehetősen heterogén csoportot képeznek, köztük tartoznak például a „megesett lányok”, akik későn vették észre terhességüket, és köztük vannak kifejezetten jó társadalmi háttérrel rendelkezők

¹¹ Forrás: *Terhességmegszakítások*. Budapest, KSH, 2017. Online: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/terhessegmegsz16.pdf> (Letöltés: 2024.12.15.)

¹² Forrás: Uo.

is, vagy az „intézeti” lányok, róluk ez utóbbi már nem mondható el. Összeségében, mint láthattuk a halmozottan hátrányos helyzet a jellemző, e tekintetben ki kell emelni a kedvezőtlen jövedelmi viszonyokat, de tipikus az alacsony iskolai végzettség, vagy gyakran éppen a terhesség miatt abbamaradt iskola is. Társadalomföldrajzi szempontból pedig a kisteleplülés és a leszakadó térség, mint amilyen Borsod. A családi kapcsolatok tekintetében már más a helyzet, nagyon nem mindegy, hogy egyedülálló vagy élettársi, esetleg házastársi kapcsolatban él-e az anya, főleg a család jövedelmi viszonyait illetően. Jellemző a párkapcsolatoknak a terhességet bekövetkezte utáni stabilizálódása, értve ez alatt, hogy „összeköltözik” a pár, vagy akár meg is esküszik.¹³

Elméleti háttér

A slumokban élő fiatalok gyermekvállalásának tárgyalása során Oscar Lewisnek a szegénység kultúrája koncepcióját választom kiindulópontnak.¹⁴ Ennek lényege, hogy a szegénységre jellemző egyfajta sajátos kultúra, mely ugyan segít a szűkös körülmények közötti túlélésben, de egyúttal gátja is a szegénységből való kitörésnek, és így a szegénységet generációról generációra átörökíti.

Az elmélet kidolgozásának terepéül az 1960-as években a Mexikóvárosi Colonia Morelos nevű nyomornegyede szolgált.¹⁵ A Colonia Morelosban élők Lewis szerint etnikailag nem különböznek Mexikóváros többi lakójától, de ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a szegénység kultúrája ne etnicizálódjon, azaz egy etnikai csoport által lakott gettóban alakuljon ki, erre példaként az USA-beli afroamerikai gettókat említi.

Lewis szerint ennek a szubkultúrának sajátosságai – a teljesség igénye nélkül – a jövőtlenség, egyfajta fatalisztikus életszemlélet, a mának élés, a gyenge énkép, a bűnözés, a (pár)kapcsolatok labilitása, valamint a fiatalok gyermekvállalás.¹⁶

A Lewis által leírtakat egészíti ki Patricia Fernandez Kelly, az USA-beli Baltimore-ban jó harminc évvel később végzett kutatása néhány fontos

¹³ SZABÓ–MAKAY, 2019.

¹⁴ LEWIS 1996.

¹⁵ LEWIS 1968/a, 11.

¹⁶ LEWIS 1996.

szemponttal.¹⁷ Ezek közül a leglényegesebb, az afro-amerikaiak által lakott gettóban élők kapcsolati hálójának sajátosságai eltérnek az amerikai középosztályétól.

Kelly felhívja a figyelmet – Granovetter nyomán – az úgynevezett gyenge kötések szerepére, mivel a másik személy kapcsolati hálójához, mint erőforráshoz való hozzáférés jelentősen megnövelheti az érdekérvényesítés hatékonyságát.¹⁸ Granovetter a személyes kapcsolatháló ezen elemét a kapcsolat szorossága alapján „gyenge kötéseknek” nevezi, amelyek „hídszerű” kapcsolatot létesítenek a kapcsolati háló erős kötésű elemei között.¹⁹

Kelly lényegesnek tartja a kapcsolatháló differenciáltságának kérdését is, amelyet multiplexitásnak nevez. „[A] multiplexitás annak mértéke, hogy a társadalmi kapcsolathálókat milyen arányban alkotják eltérő társadalmi státussal rendelkező, egymáshoz sokféleképpen kapcsolódó egyének, akik összetett szerepeket játszanak a tevékenységek különböző területén.”²⁰

James S. Coleman értelmezése szerinti társadalmi tőkét tulajdonosa erőforrásként használhatja céljai elérésében, mint amilyen például egy jó állás megszerzése. A társadalmi tőke azonban egyenlőtlenül oszlik meg a társadalomban.²¹ Például az állásért vívott harcban az amerikai középosztálybeliek számára döntő tényező lehet, hogy számításba vehetnek olyan kapcsolathálókat, amelyeknek számos magas presztízsű és befolyásos tagja van. Ezzel szemben a gettóban élők kapcsolathálóját a multiplexitás alacsony foka jellemzi, azaz gyenge minőségűek, és semmiképpen sem elégségesek ahhoz, hogy igénybevételükkel ki lehessen törni a gettóból, jóllehet a mindennapok túlélésében döntő jelentőségre tehetnek szert. A gettóban élők kapcsolathálójának további jellemzője, illetve a fentiekből következik, hogy a közvetlen rokonságon és szomszédságon kívül nincsenek elemei, azaz az itt élők a gyenge kötések igénybevételének előnyeire sem számíthatnak.

Kelly szerint a társadalmi tőke szerepet játszik az identitás formálásában is, és itt a nők, és a férfiak erőforrásokhoz való hozzáféréseinek különbözőségére gondol.

¹⁷ KELLY 1998.

¹⁸ GRANOVERTER 1994.

¹⁹ GRANOVERTER 1994.

²⁰ KELLY 1998, 242.

²¹ COLEMAN 1994.

A gyermek a felnőtté válás folyamán nem felnőtté, hanem férfivá vagy nővé szeretne válni, csakhogy a férfiasságot és a nőiességet övező szimbólumok és viselkedésformák a társadalmi tőke által biztosított lehetőségek szerint változnak. Kelly ennél a kérdésnél vezeti be a kulturális tőke fogalmát, melynek esetében – sajátos antropológiai megközelítésében – hangsúlyossá válik a jelentés fogalma, pontosabban annak tisztázása, hogy egy adott kultúrában milyen jelentést tulajdonítanak bizonyos eseményeknek. A férfiaknál például a munkaerőpiacról való kiszorulás következtében a klasszikus családfenntartói szerep helyett, a férfiasság más szimbólumai kerülnek előtérbe, mint amilyen a fizikai erő vagy a szexuális potenciál. A gettóbeli lányoknál ezzel szemben a gyermekorból a felnőttkorba való átmenetet az első gyermek megszülése és ezzel szoros összefüggésben az önálló életvitel kialakítására tett kísérlet szimbolizálja, míg a középosztály tagjainál egy jó középiskolában letett érettségi jelenti ugyanezt. E szerint a társadalmi tőke nagymértékben befolyásolja a kulturális tőkét, sőt Kelly egy helyen úgy fogalmaz, hogy „a kulturális tőke a társadalmi tőke mellékterméke”, ez alatt azt érve, hogy „a kulturális tőke nem termelődik újra önállóan, hanem csupán abban a mértékben, amennyire fennmaradnak azok a feltételek, amelyek a társadalmi tőke speciális formáinak létrejöttét biztosítják. Más szavakkal, az egyének, amikor ismét biztosítják azokat a strukturális feltételeket, amelyek létrehozzák a társadalmi tőke bizonyos típusait, akkor a szimbolikus repertoárt is újratermelik.”²²

A nemi szerepek sajátosan gettóbeli differenciálódása a férfiak és a nők államhoz való viszonyát is meghatározza, ugyanis általában a nők állnak kapcsolatban a jóléti intézményrendszerrel, míg a férfiak a büntetés végrehajtással. Jellemző az is, hogy a piaccgazdasággal viszont egyáltalán nincs, vagy csak nagyon korlátozott a kapcsolatuk. Így végső soron Kelly a gettóban gyakori fiatalok terhességét, illetve gyermekvállalását a kulturális és társadalmi tőke toponomikus voltával – társadalmi és fizikai helyhez kötöttségével – magyarázza.

Fentiek egyenes következménye, hogy az itt élő lányok számára a középiskola elvégzése az életük egyfajta „csúcspontja”. A mertoni értelemben használt (középosztályi) kulturális célok elérhetetlensége révén,²³ ekkor már

²² KELLY 1998, 251.

²³ MERTON 1980.

nyugodtan családot alapíthatnak: „Sokáig vártam, mielőtt gyermekem lett volna. [...] Mire vártam volna (még)?” – idézi Kelly tanulmányában az egyik tizenéves interjúalanyát.²⁴ Lewishez hasonlóan Kelly is megemlíti az időhöz való speciális viszonyt, de ő, a fentiek alapján inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy a gettóbeli lányok „gyorsabban élnek”, és – véleményem szerint – ezzel magyarázható, hogy tizenöt-tizenhat éves korukra már érett nőnek számítnak. Érdekes, hogy Lewis ezt a jelenséget, mármint a korai érést, a gyerekkor teljes hiányaként értelmezi.²⁵

Visszatérve a multiplexitás hiányára, ez egyáltalán nem jelenti azt azonban, hogy a gettóba zárt kapcsolati hálójuk, ne segíthetné őket a mindennapok túlélésében, hasonlóan ahhoz, ahogy Lewis a szegénység kultúráját jellemezte.²⁶

Kelly másik számunkra fontos gondolatmenete abból indul ki, hogy a gettóban élőknek nincs életképes családmmodelljük, gyakori az alkoholizmus, és részben ennek is következtében az erőszak a családban. E családokban élő fiatalokú lányoknak nincs más lehetőségük, hogy a számukra elviselhetetlen családjukból elmeneküljenek, csak ha felnőtté válnak, ennek pedig egyetlen, az adott kultúrában legitim módja, ha gyermeket vállalnak. Életképes családmmodell híján viszont anyáik életútját járják végig: pár év elteltével tipikus, hogy egyedül maradnak gyermekeikkel. Márpedig egy egyedülálló anya – azaz, ha nő a családfő –, a szegénységi spirál, legjellemzőbb elindítója és a nyomor fenntartója.²⁷

Kelly végül is egyetlen alkalmazkodási módként tárgyalja a gettóbeli fiatalokú terhesség kérdését, azaz tulajdonképpen pszichológiai szempontból egyetlen megküzdési stratégiaként értelmezi a problémát. Ezzel szemben Lazarsfeld és munkatársai még közvetlenül az 1929-es nagy világválságot követően a Bécs környéki Marienthalban végzett empirikus kutatásaik alkalmával leírják az ott élő, döntő többségében munkanélkülivé vált népesség mentális állapotát, és négy megküzdési stratégiát különböztetnek meg.²⁸

²⁴ KELLY 1998, 267.

²⁵ LEWIS 1996, 313.

²⁶ LEWIS 1968/b.

²⁷ SPÉDER 2002.

²⁸ LAZARSFELD–JAHODA–ZIESEL 1999.

Néhány szót kell ejteni a kutatási terepről: Marienthal, mint már említettem egy Bécs környéki munkástelep, mely az ezernyolcszázas években megtelepült szövőipar számára biztosította a munkáskezeket.

A telepen szervezett munkásosztály élt, amit jól jellemez a május elsejei, szociáldemokraták szervezte ünnepségen a munkások felvonulása.²⁹ Volt sportklub, amatőr színjátszó kör, zenekar, könyvtár, de Lazarsfeldék interjúiból kiderül, hogy a munkások közül sokan jártak be Bécsbe moziba és színházba. A szociális ellátást tekintve a gyermekek Montessori óvodában jártak és a kielégítő körülményeket jól jellemzi a gyermekjátékokról készített korabeli fotó.

A világválság kitörésével mindennek szinte azonnal vége lett, csaknem mindenki elveszítette a munkáját és a szegénység kultúrája nagyon rövid idő alatt létrejött. Ez azért nagyon érdekes, mert Lewis és Kelly terepei régóta létrejött slumokat vizsgálnak, és ezért a szegénység kultúrájának kialakulásáról nem tudhatunk meg semmit belőlük. Lazarsfeld arra hívja fel a figyelmet ezzel kapcsolatban, hogy a munkásoknak nem voltak jelentős tartalékaik, ezért korábbi életformájuk egyik napról a másikra fenntarthatatlanná vált. Szinte mindenki kapott segílyt, de ez egy egészen más életszínvonalat tett megengedhetővé.

A válság kitörését követően szinte szóról-szóra ugyanazokat a jelenségeket tapasztalják, mint Lewis Mexikóvárosban és Kelly Baltimore-ban, úgymint az egyik napról a másikra élés, az irracionális gazdálkodás, ami a munkanélküli segély azonnali felélésében nyilvánul meg legszembetűnőbben. Vagy a kulturális javak fogyasztásának drasztikus visszaesése, még azon javaké is, amelyek továbbra is rendelkezésre állnának, és azt gondolhatnánk, hogy most bőven van idő ilyen elfoglaltságokra, ennek tipikus esete a könyvtárba járás, ezzel szemben Lazarsfeld a könyvtári kölcsönzés drasztikus visszaesését tapasztalja.

Most térjünk át azokra a megküzdési stratégiákra, amelyeket a terepen Lazarsfeld és munkatársai megfigyeltek:

1. Az első típust töretlennek nevezik, az ebbe a kategóriába tartozók jellemzője, hogy van jövőképük, (ezért) folyamatosan keresnek munkát, a háztartás szintjét megőrzik, és a gyermekeikéket ápolják.

²⁹ LAZARSFELD–JAHODA–ZIESEL 1999.

2. A második típust rezignálnak hívják, ők vannak Marienthalban a szociográfiai leírás tanúbizonysága szerint a legtöbben. Legfontosabb jellemvonásaik a tervek hiánya - a jövőtlenség, az egyik napról a másikra való éledgelés. A kialakult helyzetet elfogadják, és igényeiket ehhez mérten redukálják. Az élettől már semmit sem várnak, a hangulat nyugodt, és vannak azért apróbb örömeik is. A gyermekeiket gondozzák.

3. Kétségbeesett elnevezéssel illetik a harmadik típust, melynek legfontosabb jellemzője a kétségbeesésen kívül a depresszió (ez a mai kifejezéssel élve inkább a depresszív tünet-együttest jelentheti, mint magát a betegségként nyilvántartott depressziót).³⁰ A múltnak él, munkát már nem keres, de a gyermekeit rendben tartja - írja a tanulmányban Lazarsfeld.

4. Apatikus az utolsó típus, jellemzői: irracionális gazdálkodás, melynek legfőbb ismérve a segély azonnali felélése, a széteső család, és a szenvedélybetegségek, ebben a korban ez az alkoholizmust jelenti.

Még egy tényezőre hívnám fel a figyelmet: Lazarsfeld és munkatársai elemzik a megküzdési stratégia és az anyagi háttér kapcsolatát: ennek nyomán kimutatják, hogy apatikus típusban a család jövedelme alacsonyabb, mint a többiben, ahol viszont ennek értéke közel azonos. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a középosztálybeli megfigyelő számára kicsinek tűnhet a különbség, de ez a vizsgált csoport túlélése szempontjából mégis jelentős.

A továbbiakban e megküzdési stratégiák mentén fogjuk vizsgálni a fiatalok gyermekvállalás jelenségét a szegénynegyedekben élő népesség körében.

Módszer

Több mint ötven interjú készült. Ezek elsősorban strukturált interjúk, de ha szükséges volt életút interjút csináltunk. Egy egészség-prevenációs program keretein belül a fogamzásgátlás kérdésében fókuszcsoportokra is sor került. Az interjúk budapesti, miskolci, ózdi, tatabányai, szikszói nyomornegyedekben, illetve taktaszadai, megyaszói, sajobábonyi, sajoszentpéteri cigánytelepeken készültek.

Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy tapasztalataim alapján a falvak és a városok között a fiatalok gyermekvállalás tekintetében a jelenség

³⁰ KOPP-SKRABSKI 2009.

etnicizáltsága szempontjából különbség van: a városi nyomornegyedekben talán kevésbé etnicizált, mint a vidéki falvak cigánytelepein, bár még az olyan eldugott települések, mint Taktaszada esetében is tapasztalható a vegyes házasság.

A kutatás első eredményeit még 2003-ban publikáltuk.³¹ Ez a felmérés egy területen, az ún. Dzsumbujban folyt.³² Az interjúalanyok egy részét a lehetőségekhez képest nyomon követtem, ami egyáltalán nem könnyű, tekintettel a telepfelszámolásokra – például a budapesti Dzsumbujt teljesen, a miskolci Szondi telepet is lényegében felszámolták, de maguk az interjúalanyok is gyakran váltanak lakóhelyet. A nyomon követés nehézségeit két esettel szeretném illusztrálni:

A Dzsumbujban élő háromgyerekes Szamantával, még 2002-ben készítettem az első interjút. Már az interjú készítés körülményei is beszédesek, ugyanis a huszonnyolc négyzetméteres szoba-konyhás lakásban leírhatatlanok voltak a körülmények, hogy a három-öt éves gyerekek ne zavarják a felvételt az anyjuk kiküldte őket a gangra játszani, október közepén mezítláb, pucér fenékkal, csak egy kising volt rajtuk. Amikor legközelebb mentem interjúzni a

³¹ GYUKITS 2003.

³² Módszertani leírására ld.: „A kutatás módszerének megválasztásában szerepet játszott a mintául szolgáló amerikai vizsgálat eljárása: Kelly ugyanis interjúkat készített a baltimore-i gettóban élő fiatalokórá anyákkal, és következtetéseit ezen interjúk alapján vont le.

Mi is interjúkat készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztásában a fő szempont a nyomornegyeden belüli különféle élethelyzetek illusztrálása volt. A kutatási terep megválasztásában törekedtünk arra, hogy az amerikai vizsgálatéhoz hasonló helyszínt találjunk. Azért döntöttünk a Dzsumbuj mellett, mert itt gettószerű elkülönültségben él a népesség. Meg kell jegyezni, hogy a telepen nem csak romák élnek, ezért kontroll gyanánt a nem romák közül is választottunk interjúalanyokat.

Húsz interjút készítettünk. Interjúalanyaink között tizenöt nő volt – akik közül tizenketten romának, hárman nem roma származásúnak vallották magukat –, továbbá öt férfi. A nők kivétel nélkül fiatalokórák voltak, amikor megszülték első gyermeküket.

Kelly vizsgálatában a gettóban élő etnikai csoportot javarészt bevándorlók tették ki. Csak az interjúzás során derült fény rá, hogy interjúalanyaink közül többen Borsodból jöttek a Dzsumbujba, tehát bizonyos értelemben bevándorlóknak tekinthetők, így a körülmények még e tekintetben is hasonlítanak az amerikai vizsgálatára.” GYUKITS 2003.

Dzsumbujba vittem a gyerekeinek a lányom levetett ruháiból – jóba lettünk. Tudtam, hogy az élettársa börtönben van, egyszer aztán kékre-zöldre verve jött velem szembe a Dzsumbujban. Kérdeztem tőle mikor jobb, ha bent van, vagy ha kint? Hát, erre nem tudok válaszolni! – mondta nevetve. Még humora is volt. Évek múltán amikor egészségprevenciós programot szerveztem, lelejtött a foglalkozásokra, aztán eltűnt. Kérdezgettem a szomszédait, de senki nem tudta megmondani hová ment. Akkoriban szerveztem Sajószentpéter elslumosodó területeire terepgyakorlatot szociológus hallgatóknak, és a cigánysorra vezető úton szembe jön velem a Szamanta. Kérdeztem tőle, hogy mi járatban itt? – Hát hazajöttem a szüleimhez – mondta. – Miért? – Hát tetszik tudni, nem jó a gyerekeknek a Dzsumbuj. Akkora már öt gyereke volt, a legkisebbet babakocsiban tolt. Amikor a Dzsumbuj felszámolása körüli mizéria elkezdődött, Szamanta ismét a Dzsumbujban lakott, de egy másik lakásban. A felszámolás során megint nyoma veszett. Tudtam, hogy sok családot a Dzsumbujtól pár száz méterre lévő ún. Kis-Dzsumbujba költöztetett az önkormányzat, ott találtam meg. Hát ez olyan volt nekem, mint a lottóötös, ötvenöt négyzetméteren két szoba, konyha, még fürdőszoba is van – mondta lelkenedezve. Csak az a baj, hogy az árammérő rosszul mér, már voltak is kint az elműsök. Ekkor láttam utoljára, mikor legközelebb visszamentem, már be volt falazva az ajtó.

Lehet, hogy paradoxnak tűnik, de a fent vázolt eset sikeres nyomon követésnek minősíthető, mert éveken át volt rálátásom az interjúalanyra, szemben például azzal az esettel, amikor egy, a tízes éveinek végén járó leányanya csecsemőjével beköltözött a Dzsumbuj egyik végtelenül lepusztult lakásába, és amikor legközelebb fel akartam keresni, már eltűnt onnét – soha többé nem láttam.

A 2002-es első kutatás óta folyamatosan készíték interjúkat a témában, akár más terepkutatások apropóján is, de mégis a legtöbb és legfontosabb tapasztalatot az interjúalanyok egy részének több mint, két évtizedes nyomon követéséből gyűjtöttem.

Eredmények

Az elméleti részben Lazarsfeld és munkatársainak kutatása nyomán bemutatott négyféle megküzdési stratégia közül kettőben az apatikus és kétségbeesett típusban Kelly modellje jól alkalmazható.

Az apatikus megküzdési stratégiára példa a néhai budapesti Dzsumbujban élő alkoholista családban felnőtt fiatalkorúan szült anyja esete, akit többször állami gondozásba vettek, az apa erőszakossága miatt. (Itt a fizikai bántalmazás mellett nemi erőszak kísérletéről is szó van.³³) Tizenhat évesen menekül bele az első párkapcsolatába és szüli meg gyermekét. Akarja a gyereket, mely feljogosítja az önálló (szüleitől független) új életre. Az ifjú pár sorsa azonban a szülőkével nagyon hasonló irányt vesz: A fiatal férfi féltékenységi rohamában ki akarja rugdosni a gyereket a terhes nő hasából. A nő csak egy véletlennek köszönhetően tud megszabadulni élettársától: a férfi betörésből menekülteiben kiugrik az ablakon és eltöri a gerincét, ezért nyomorék lesz élete végéig.³⁴

A kétségbeesettre példa ugyancsak a volt Dzsumbujban élő család esete, ahol az anyja, aki egyben a családfő is - mivel az élettársa hosszú évekre börtönbe került, és ezért tulajdonképpen egyedül neveli öt gyermekét - alkalmi prostitúcióból tartja fenn magát és családját. Várják a kilakoltatást, mivel illegális beköltözők, és ezért semmilyen lakhatási megoldásra nem jogosultak. Legnagyobb lánya tizenhét évesen terhes. Teljesen kétségbe vannak esve, napról napra élnek, fogalmuk sincs mi lesz velük.

Egészen más kép tárul a szemünk elé, ha egy Lazarsfeld leírása nyomán töretlenül nevezett család esetében vizsgáljuk a fiatalkorú terhességet. Az ebbe a típusba tartozó egyik család Miskolcon, az Avasszobán lakik szoba-konyhas lakóépületben. A családban a hangulat jónak mondható, a családfő és a felesége alkalmi munkákból él. Tervezik, hogy elköltöznék, oly módon, hogy ugyancsak Miskolcon lakó szüleik eladják a lakótelepi lakásukat, és ebből próbálnak egy nagyobbat vásárolni. A jelenlegi otthonuk rendezett, és még van egy régi számítógépük is. A lányuk 15 évesen „véletlenül megérett”, tizenhat évesen szült. Továbbra is itt lakik velük, a gyermekével, és az élettársa is ide költözött. A lány az általános iskola végzetével egy számítástechnikai szakiskolába járt, de azt a gyermek miatt abba kellett hagynia. Ha lehetőség nyílna rá, folytatná tanulmányait.

Végezetül nézzünk egy példát a rezignált típusra: a család a miskolci Lyukóvölgyben lakik, egy téli üdülő, körülbelül 25 négyzetméteres vikendház-

³³ GYUKITS 2003.

³⁴ GYUKITS 2015.

ban, amit fából és fóliából álló épületrésszel egészítettek ki, így már közel negyven négyzetméteren nyomorognak. Víz és csatorna nincs, a vizet közkút-ról hozzák, fával és villany hőszugárral fűtenek.

Az élet egyhangú éledgelés, nincsenek céljaik, itt valahogy elvannak, az étlettől már semmit sem várnak. Ennek ellenére, mégis kiegyensúlyozott család élet figyelhető meg, és vannak örömök is az életükben: az interjú során megjön az anya a bevásárlásból, és hoz kólát, és valami kis édességet a gyerekeknek.

A fentiek során reményeim szerint sikerült e rövid esetleírásokkal illusztrálnom, hogy mennyire jól lehet alkalmazni Lazarsfeld tipológiáját a magyarországi nyomor telepeken is.

Mint látható Kelly modellje a fiatalok terhességéről is beleilleszthető a fenti tipológiába. Az apatikus és kétségbeesett megküzdési stratégiák esetében a fiatalok lány menekül a családból és, mint volt róla már szó ennek egyetlen legitim módja a gyermekszülés, amivel felnőtté válik, és így jogosulttá válik új családot alapítani és elköltözni. De, amikor Kelly a kapcsolati hálókat elemzi és rámutat a gettóban élők társadalmi tőkájének sajátosságaira, mind a multiplexitásnak és a híd-szerű kapcsolatoknak a hiányára, ezek a jellegzetességek azonban minden slumban előre vonatkoznak. A középiskola elvégzését egyfajta csúcspontként élük meg az amerikai gettóban élő lányok: „Mire várjak még?” – mondja Kelly fent már idézett interjúalánya. Ráadásul éppen e fiatalok társadalmi kapcsolati hálójában is abba az irányba hat, hogy fenntartsa a mintát, ez teszi elfogadottá a fiatalok terhességét, hiszen barátok közül már sokan születtek. A rezignált típusban mindenképp, hiszen egyik napról a másikra való tengődés során, „a majd csak lesz valahogy” elvvel nem ütközik a fiatalok gyermekvállalás.

Végül soron a töretlen, az egyetlen típus, ahol – Kelly logikáját követve – egyáltalán szempont lehet a gyermekvállalás késleltetése.

Mit tehet a szociálpolitika?

A fentiek legfontosabb tanulsága, hogy önmagában a fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretek átadását célzó, valamint a fogamzásgátlás eszközeinek elérhetőségét támogató programok nem érnek célt, legalábbis az apatikus, a kétségbeesett és a rezignált típusba tartozó családokban nevelkedő leányok esetében, hiszen ők teherbe akarnak esni, és gyermeket akarnak szülni. Itt

szükség lenne kortársakból kiképzett fiatalok anyákra, akik saját tapasztalataik megosztása révén tudnák befolyásolni a tinédzsereket a gyermekvállalás időzítésében, illetve a gyermekvállalás iskolai tanulmányok befejezése utáni időszakra való tervezésében. Ilyen jellegű program már létezik, például a dél-afrikai nyomornegyedekben.³⁵ Természetesen szükség van szakemberekre is, de tudni kell, hogy a hitelesség szempontjából a kortársak meggyőző ereje sokkal nagyobb. A szakemberek tekintetében itt védőnői és a gyermekvédelmi szolgálatot kell kiemelni, a fiatalok anyák és gyermekeik veszélyeztetettsége okán.

A töretlen család típusban viszont pusztán a fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretterjesztés és ezzel együtt a korszerű fogamzásgátló eszközök elérhetővé tétele is eredményes lehet, hiszen az ebben a családtípusban felnövő fiatalok még nem akarnak szülni, de nem tudnak megfelelően védekezni, márpedig, mint korábban láthattuk, a tinédzserek szexuális élete egyre korábban kezdődik, de az interjúkból is kiderül, hogy a szegénynyegyedekben élő fiatalok nagyon korán kezdik.

A hangsúly egyszerre van a korszerű és az elérhetőn. A korszerű fogamzásgátlás azért fontos, mert nyomornegyedekben élő nők olcsó és ezért sokszor elavult fogamzásgátló tabletták használatát a nemkívánatos mellékhatások miatt hagyják abba. Fontos, hogy többféle lehetőség közül lehessen a szegénység kultúrájának sajátosságait is mérlegelve a legmegfelelőbbet kiválasztani, amiben nagy segítséget nyújthat a területi védőnő szolgálat, de természetesen a módszer kiválasztásában az érintetteknek kell a végső döntést meghoznia. A szegénység kultúrája szempontjából problémás lehet az óvszerhasználat, mivel a férfiasság egyik meghatározó kritériuma a fizikai erő mellett, a nemzőképesség. Erre Kelly is felhívja idézett tanulmányában a figyelmet. Ráadásul egy középosztálybeli férfi számára pusztán anyagi szempontokat szem előtt tartva sem mindegy, hogy (kitől) hány gyereke van, hiszen legális jövedelemből él, és ezért a gyerekei után gyerektartásdíjat kell fizetnie, szemben a nyomornegyedben tipikusan alkalmi, illetve feketemunkából élő, vagy éppen (tartósan) munkanélküli társával.³⁶ De ugyanígy problémás lehet a fogamzás gátló tabletták is, mert rendszerességet, és odafigyelést igényel, ami

³⁵ GYUKITS 2015.

³⁶ SZABÓ-TÓTH 2014.

a nyomornegyedben felnövekvő leányok szocializációjának gyenge oldala. Az intrauterén (spirál) eszköz a fiatal életkor miatt lehet kontraindikált. Még az alternatív medicina is számításba jöhet, például az Aviva módszer.

A fogamzásgátló eszközökhöz való hozzáférés kérdésének sarkalatos pontja, hogy a helyszínen elérhetőek legyenek, hiszen például a miskolci Lyukóából az orvoshoz, illetve a patikába való utazás költsége oda-vissza számolva nyolcszáz forint, ami az ott élő családoknak önmagában is egy komoly tétel, ezért nagyon fontos, hogy a területen legyen utazás nélkül is elérhető egészségügyi szolgálat. Úgyszintén a védőnői ellátás az, ami kulcsszerepet játszhatna, mivel a védőnők munkakörébe tartozik a terepre való kijárás.

Ahol van működőképes család, illetve családmodell – vagyis a töretlen és apatikus típusok esetében, ott viszont a családi kapcsolatok, a család, mint intézmény fennmaradását, illetve megerősítését kellene a szociálpolitika eszközeivel segíteni, hiszen nagyon nehéz viszonyok között élő családokról van szó, és hogy e körülmények miatt ne essen szét a család.

Ezek a szociális körülmények oda vezethetnek, hogy egy töretlen vagy rezignált család kétségbeesetté vagy apatikussá válik. Lazarsfeld modellje ugyanis egy „pillanatfelvétel” alapján készült, ha azonban éveken keresztül követünk nyomon szegénynegyedekben élő családokat azt tapasztalhatjuk, hogy a családok megküzdési stratégiája és ezzel szoros összefüggésben tagjaiknak mentális állapota időben változhat, továbbá különféle szenvedélybetegségek rabjaivá válhatnak. Vagy fordítva, arra is van példa, hogy egy rezignált család megpróbál kitörni, vagy ha nem is az egész család, de legalább a gyermekei révén. Itt a szociálpolitika és a szociális ellátás kiszámíthatósága a lényeges. A rövid: egy-két éves programok reményeket kelthetnek, bizakodóvá tehetik a családokat, aztán a programok végeztével marad a csalódás, és az apátiába esés.

De épp így fontos a szegénység kultúrájának ismerete, ennek attribútumait figyelmen kívül hagyó, a középosztályi szemlélet börtönébe zárt elképzelések alapján megvalósuló programok ugyancsak kétségbeesésbe és apátiába taszíthatják az e programok célkeresztjébe került reménykedő családokat.

Végezetül, de nem utolsó sorban a kutatási eredményeknek a szociális-munkás képzésben való hasznosításának fontosságát szeretném hangsúlyozni. Lényeges, hogy a leendő szociális munkások tisztában legyenek a fiatalokú gyermekvállalásnak a szegénység újratermelődésében betöltött szere-

pével, ezért már kezdettől fogva lehetőséget biztosítottam számukra a kutatásban való aktív részvételre, sőt az interjúalanyok sorsának a nyomon követésében is szerepet játszhattak – ezzel kapcsolatban szeretnék egy esetet röviden ismertetni:

Volt interjúalanyomat a néhai Dzsumbujban lakó, nyolcgyermekes Mónikát a kilakoltatás fenyegette, mert áramdíj-tartozásuk volt. Mónika és családja a dzsumbuj mértékkel mérve konszolidált körülmények között élő családnak számított, mert kiegyensúlyozott kapcsolatban élt együtt az élettársával, nem voltak szenvedélybetegek, és a gyerekeiket a Dzsumbuj mércéjével mérve normálisan nevelték.

A tartozása abból jött össze, hogy az önkormányzat elkezdte a telep felszámolását, ezért változtatási tilalmat rendelt el a lakásokban, így nem lehetett gázkonvektort beépíteni, ezért villannyal fűtöttek, ami, mint köztudott a gáznál sokkal drágább. Mónikáékát elkísértem a bírósági tárgyalásukra, ahol a bírónő nagyon rendes volt, mert a maximális időt biztosította számukra a kiöltözésre.

A kilakoltatásuk híre még a Dzsumbujhelnél lévő szociális munkásoknál is úgymond kiverte a biztosítékot, mert nyolc gyerekről volt szó, pedig ők aztán igazán „edzésben” voltak a kilakoltatási ügyekben. A Dzsumbujheln nagyon leterhelt volt, ezért felajánlottam, hogy megpróbállok egy szociálist munkás hallgatót ráállítani Mónikáék ügyére, ami nem volt egyszerű, mivel Miskolcon kevés a budapesti hallgató, végül mégis jelentkezett valaki. Amikor kivittem a levelezős hallgatót a terepre, menet közben derült ki, hogy nem szociális területen dolgozik, hanem titkárnő. Eleve nem sok esélyét láttam annak, hogy bármi érdemi eredményt el lehet érni az ügyben, de amikor a hallgató elővett egy kockás füzetet és gondosan feljegyezte a villanyóra állását és annak gyári számát, a befizetetlen csekkek azonosítószámát, akkorra minden reményem elpárolgott. Két hét múlva volt vele óráim és a szünetben kérdeztem, hogy halad Mónikáék ügyével. – Minden el van intézve válaszolta. – Hogyan? – kérdeztem. Erre azt felelte, hogy bement a főnökéhez, előadta a történetet, majd elsírta magát – ennek hatására az ELMŰ leírta a tartozást. Ki a maga főnöke? – kérdezem. Hát az ELMŰ vezérigazgatója – volt a válasz. Mondanom se kell, a történet a fent tárgyalt társadalmi tőke szempontjából is igen tanulságos.

Visszatérve a szociálismunkás képzésre, az első ilyen tárgyú kutatásom óta ösztönzőm a hallgatókat, írjanak ebből a témából TDK-, szemináriumi vagy szakdolgozatot. Ezekből az esetekből nemcsak a hallgatók, hanem én is nagyon sokat tanulok. Nem számoltam össze, de ha csak évente átlagosan tíz ilyen témájú esetfeldolgozást veszünk, akkor húsz év alatt kettőszázas nagyságrendű esetről beszélhetünk – azért ez ad némi áttekintést a témáról, amit szintén az oktatásban tudok hasznosítani.

Bibliográfia

COLEMAN 1994

James S. COLEMAN: Társadalmi tőke. In: *A gazdasági élet szociológiája*. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán. Budapest, Aula, 1994, 99–129.

GRANOVETTER 1988

Mark GRANOVETTER: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő*, 4/3, 1988, 39–60.

GRANOVETTER 1994

Mark GRANOVETTER: A gazdasági intézmények társadalmi megformáltsága: a beágyazottság problémája. In: *A gazdasági élet szociológiája*. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán. Budapest, Aula, 1994, 61–79.

GYUKITS 2003

GYUKITS György: Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalok roma nők körében. *Szociológiai Szemle*, 13/1, 2003, 59–83.

GYUKITS 2015

GYUKITS György: A fiatalok terhesség és gyermekvállalás a mélyszegénységben élők körében. In: *Létkérdések a születés körül. Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és születés témakörében*. Szerk.: Kisdí Barbara. Budapest, L'Harmattan – Könyvpont, 2015, 129–148.

KAPITÁNY–SPÉDER 2018

KAPITÁNY Balázs – SPÉDER Zsolt: Gyermekvállalás. In: *Demográfiai portré, 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Szerk.: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2018, 47–64.

KELLY 1998

Patricia Fernandez KELLY: Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In: *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán. Budapest, Aula, 1998, 239–280.

KOPP-SKRABSKI 2009

KOPP Mária – SKRABSKI Árpád: Nők és férfiak egészségi állapota Magyarországon. In: *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2009*. Szerk.: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné. Budapest, TÁRKI, 2009, 117–136.

LAZARSFELD-JAHODA-ZIESEL 1999

Paul LAZARSFELD – Marie JAHODA – Hans ZIESEL: *Marinethal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Budapest, Új Mandátum – Max Weber Alapítvány, 1999.

LEWIS 1968/a

Oscar LEWIS: *Halál a Sánchez családban*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1968.

LEWIS 1968/b

Oscar LEWIS: *Sánchez gyermekei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1968.

LEWIS 1996

Oscar LEWIS: A szegénység kultúrája. In: *A város, a város társadalma, életformacsoportok. Társadalomismereti szöveggyűjtemény. Szociálismunkás-képzés*. Szerk.: Győri Péter. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1996, 310–318.

MAKAY 2019

MAKAY Zsuzsanna: Fiatalkori gyermekvállalás Magyarországon. *Korfa*, 19/1, 2019, 1–4.

MERTON 1980

Robert K. MERTON: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Ford.: Berényi Gábor. Budapest, Gondolat Kiadó, 1980.

SPÉDER 2002

Spéder Zsolt: *A szegénység változó arcai*. Budapest, Századvég Kiadó, 2002.

SZABÓ-MAKAY 2019

SZABÓ Laura – MAKAY Zsuzsanna: 20 év alatti várandósok. Mennyire jellemző és mi befolyásolja a hátrányos helyzetet. *Demográfia*, 2019. 62/4, 2019, 229–258.
DOI: 10.21543/DEM.63.2-3.4

SZABÓ-TÓTH 2014

SZABÓ-TÓTH Kinga: ...de mi van a férfiakkal? Férfiszerepek a változó Magyarországon. *Kapocs*, 13/1, 2014, 6–16.

Állandóság, és/vagy változás? Roma fiatalok a Magyar Ifjúság Kutatásokban

Fónai Mihály

A roma/cigány fiatalok társadalmi helyzetét, iskolai pályafutását, iskolázottságát, foglalkoztatási helyzetét a szakirodalomban többféle, egymástól eltérő adatbázis alapján elemzik. Ezek egyikét a népszámlálási adatok jelentik, ugyanakkor, mivel a népszámlálás során az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdés az érzékeny kérdések közé tartozik, és ezekre nem kötelező válaszolni, a különböző népszámlálások és mikrocenzusok egymástól lényegesen eltérő népességszámot adnak meg a hazai romák/cigányok lélekszámáról,¹ hisz az érintettek különböző tényezők hatására mérlegelhetik azt, hogy inkább válaszolnak, vagy nem válaszolnak az etnikai/nemzeti kisebbségi hovatartozásra vonatkozó kérdésre. A népszámlálási kérdőívekben a cigány/roma meghatározás szerepel, és az egyes népszámlálások során eltérő kérdésekkel kérdeznak rá az etnikai, nemzeti kisebbségi hovatartozásra (például a beszélt nyelvel). A népszámlálások során az önként vállalt identitás szerepe a meghatározó, külső klasszifikáció (itt etnikai besorolás) nem merülhet fel. A szakirodalomban a népszámlálási adatokat figyelembe veszik például a romák/cigányok társadalmi helyzetének, demográfiai jellemzőinek (nem, életkori csoportok, lakhely), iskolázottságának és foglalkoztatásának az elemzéséhez.

¹ 2011. évi népszámlálás. – 9. Nemzetiségi adatok. Budapest, KSH, 2011. Online: https://www.ksh.hu/nepszamlalas/nemzetisegi_adatok (Letöltés: 2024.12.15.); Mikrocenzus, 2016. 12. Nemzetiségi adatok. Budapest, KSH, 2018. Online: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_12.pdf (Letöltés: 2024.12.15.); Népszámlálás 2022. Végleges adatok. Budapest, KSH, 2023. Online: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> (Letöltés: 2024.12.15.)

Mivel a hazai szabályozás (ezt alkalmazzák a népszámlálás során is) az etnikai, nemzeti hovatartozás személyhez köthető nyilvántartását nem teszi lehetővé, csak az önként vállalt etnikai identitást (a népszámlálás során), de ebben az esetben sem lehet természetes személyekhez köthető adatbázisokat kialakítani. Emiatt a hazai romák/cigányok pontos lélekszámát nem ismerjük, alapvetően survey-ken alapuló becslések alapján adnak meg a kutatók adatokat a hazai romák/cigányok létszámáról. Az ilyen típusú kutatások vetették fel a „ki a cigány” klasszifikációs kérdését, hisz a kutatóknak meg kellett tudni határozni, hogy kiket értenek „romák/cigányok” alatt. Ez a kilencvenes évek „klasszifikációs” vitájában kulminált,² a vita a külső besorolás és a belső önmeghatározás érvei körül folyt. A survey kutatásokban a külső besorolás szempontja vált meghatározóvá, azaz „cigány/roma az, akit a nem cigány/roma környezete annak tart”. Eltekintve ebben a tanulmányban a klasszifikációs vita, és a roma versus cigány megnevezések használata körüli viták részletes ismertetésétől,³ a tanulmányban a kontextusok függvényében felváltva használom a két megnevezést. A survey kutatások alapján 1973 óta láttak napvilágot a hazai romák lélekszámára vonatkozó becslések.⁴ (Ezek mellett a közigazgatás és a különböző roma, cigány szervezetek is adtak meg adatokat, így a CIKOBÍ 1984–87-ben.) A kvantitatív kutatások mellett jelentős számú kvalitatív kutatás is folyt a romák körében, a kvantitatív kutatások a romák helyzetének minél teljesebb körű leírására törekedtek, és egy jelentős részük az iskolai, valamint térségi és munkaerőpiaci szegregációt vizsgálta.⁵ A kvalitatív kutatások általában valamilyen fókuszra koncentráltak, például a roma nők helyzete, egészségi állapot, családi nevelés, életmód.⁶

A Magyar Ifjúság Kutatás (a továbbiakban: MIK) a nagy elemszámú kvantitatív kutatások sorába illeszkedik, 2000 óta négyévente 8000 fiatalt kérdeznek meg. (A kutatást részletesebben a következő, *Módszer és minta* c. fejezetben mutatom be.) A nagyon szerteágazó, a fiatalok életének több terü-

² A vita összefoglalása: HORVÁTH–LANDAU–SZALAI 2000.

³ Ehhez lásd: FÓNAI 2009.

⁴ FÓNAI–FILEPNÉ NAGY 2002; HORVÁTH–LANDAU–SZALAI 2000; KEMÉNY 2000; KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004; KEMÉNY 2006; PÉNZES–TÁTRAI–PÁSZTOR 2018.

⁵ VIRÁG 2015.

⁶ NEMÉNYI–SZALAI 2005.

letét vizsgáló adatfelvételek eredményei közül az iskolázottságra és a foglalkoztatásra vonatkozóakat elemzem. Ennek oka, hogy a fiatalok családi háttere, a szülők iskolai végzettsége komoly hatást gyakorol a fiatalok iskolai végzettségére, iskolai pályafutására, és ezzel összefüggésben majdani foglalkoztatásukra, munkaerőpiaci esélyeikre és jövedelmükre is. A kutatássorozat történetét és módszertanát több tanulmány is feldolgozta, ezek is utalnak az egyes kutatások tematikai eltéréseire,⁷ melyeket a vizsgált időszak folyamatai magyaráznak, ugyanakkor a kutatások főbb dimenziói nem változtak, ez is módot ad az összehasonlító elemzésekre.⁸

A Magyar Ifjúság kutatássorozat eredményei közül a roma fiatalokra vonatkozóakra koncentrálunk. Fontos megjegyzésünk, hogy bár a 2000-es adatfelvétel kivételével minden adatfelvétel során létrehoztak egy roma fiatalok almintát, a roma fiatalok helyzetének a vizsgálata háttérbe szorult a kutatási zárójelentésekben és az adatbázis elemzése alapján készült tanulmányokban és tanulmány kötetekben. Az adatbázisok másodelemzése azonban azt mutatja, hogy lényeges eltérések vannak a roma és a nem roma fiatalok között, iskolai végzettségben, foglalkoztatásban és a lakóhelyek típusában egyaránt. A romák helyzetét gyakran a rájuk vonatkozó sztereotípiák és előítéletes vélekedések kapcsán elemzik a kutatók, ezek jelentős elutasítást és kirekesztést jeleznek.⁹ Már jóval a COVID pandémia előtt vizsgálták a digitális törésvonalakat a fiatalok között (maga a tematika az ezredfordulón került be a kutatások közé), Ságvári Bence elemzése, mely a 2008-as adatfelvétel alapján készült, azt mutatja, hogy a roma fiatalok (15–29 évesek) csaknem kétharmada (62%) tartozott a digitális írástudatlanok csoportjába,¹⁰ ami az általánosabb társadalmi egyenlőtlenségeket (a hozzáférés korlátai miatt) is növeli. Emellett a hálózatokhoz tartozás is igen alacsony mértékű volt a roma fiatalok körében, 80%-uk soha nem szólt hozzá fórumokon, miközben ez a nem romák esetében 59% volt.¹¹

A roma fiatalok helyzetét két tanulmány elemezte mélyebben a MIK adatbázisa alapján. Széll Krisztián és Nagy Ádám a 2012-es és a 2016-os

⁷ NAGY 2022; SZÉKELY 2023; SZÉKELY 2024.

⁸ BAUER–SZABÓ 2005; BAUER–SZABÓ 2009.

⁹ SZABÓ–KERN 2011; VERES–RUFF 2018.

¹⁰ SÁGVÁRI 2011.

¹¹ BAUER–DÉRI 2011.

adatokat vetette össze, oktatási helyzetképet felvázolva, az iskolai életutak, tervek és lehetőségek területén.¹² A szerzők a marginális helyzetben lévő ifjúsági csoportokat vizsgálták, többek között a korai iskola elhagyást és a NEET jelenségét. A roma fiatalok esetében elemezték az apák iskolai végzettségét, a fiatalok iskolai végzettségét, és a család anyagi helyzetét, ez a tanulmány áll legközelebb saját elemzésemhez, hisz ugyanaz az adatbázis, így az eredmények is hasonlóak. Fekete¹³ a fiatalok sebezhetőségét vizsgálta az összes ifjúságkutatási adatfelvétel alapján. A sebezhetőség hagyományos és új típusú formáját különböztette meg, a hagyományos sebezhetőséget az alacsony szülői iskolázottság, ezzel összefüggésben a fiatalok alacsony iskolázottsága jelenti, mely alacsony társadalmi mobilitással és magas munkanélküliségi kockázattal jár együtt, az alacsony iskolázottságot a szülői háttér mellett az iskolarendszer szelektivitása is alakítja és fenntartja. Az új típusú sebezhetőség a digitális sebezhetőséget jelenti, mely két, eltérő társadalmi háttérű csoportot is érint, eltérő hatásokkal. A digitális kizártság az internettel nem rendelkező fiatalok extrém módon sérülékeny csoportját alakítja ki, közöttük leginkább a roma fiatalok az érintettek, ennek következtében sokan kimaradtak a COVID-19 alatti online oktatásból, hisz 37%-nak nem volt számítógépe/laptopja, 17%-nak internetkapcsolata, és 25%-nak wifihozzáférése. A másik csoportot a felsőfokú végzettségű és nagyvárosi fiatalok jelentik, akik ugyancsak érzékenyek a globális kockázatokra a home office és az online munka elterjedése miatt. A szerző a hagyományos és az új típusú sérülékenységet részben a prekaritás körében tárgyalja.

Mivel a tanulmányban a roma fiatalok iskolai végzettségére fókuszálunk, illetve ezzel összefüggésben a foglalkoztatásukra, röviden utalnom kell a roma fiatalok iskolázottságának az esélyeire ható tényezőkre és folyamatokra. Ezek egyike a reprodukciós magyarázatok közé tartozik, ami leegyszerűsítve a szülői, családi háttér közvetlen hatását jelenti gyerekeik iskolai végzettségére.¹⁴ Ez a szülői iskolai végzettség és társadalmi helyzet újratermelését jelenti, alacsony mobilitási esélyekkel. Ez részben összefügg a magyar iskolarendszer szelektív működésével, azzal a jelenséggel, amikor a különbö-

¹² SZÉLL-NAGY 2018.

¹³ FEKETE 2024

¹⁴ KERTESI-KÉZDI 2014; FÓNAI 2020.

ző társadalmi csoportokból származó tanulók között szelekciós folyamatok érvényesülnek, eltérő iskolatípusban tanulnak a középfokú iskolákban, bár a szelekció már az általános iskolákban is érvényesül.¹⁵ A szelekciós folyamatok mellett szegregációs folyamatok is hatnak, melyeknek csak egy része magyarázható a térségi szegregációval.¹⁶ A szegregációs folyamatok eredményeként a roma és nem roma tanulók más osztályokban és iskolákban tanulnak, a nem roma tanulók szülei más iskolákba viszik gyerekeiket, ha a roma tanulók aránya az iskolában és az osztályban „magas”. A társadalmi háttér hatása (és az azzal is összefüggő kulturális és társadalmi tőkebeli eltérések), a szelekciós és szegregációs folyamatok összefonódnak, ezek eredménye lesz a roma tanulók alacsony iskolai végzettsége, a korai iskola elhagyás, a lemorzsolódás, alacsony arányuk a középfokú oktatásban, és főként a felsőoktatásban, az iskolarendszerből kilépve pedig a NEET-esek magas aránya a roma fiatalok körében.

Módszer és minta

Tanulmányom a Magyar Ifjúságkutatás adatbázisainak a másodelemzésén alapul. A nagymintás ifjúságkutatás 2000 óta, négyévente folyik Magyarországon, minden adatfelvételkor 8000 fő megkérdezésével. A 15–29 évesek körében felvett, korra, nemre, iskolai végzettségre, településtípusra, lakhelyre (járás/város) reprezentatív adatok szolgálják az ifjúság élethelyzetének, a fiatalok életmódbeli változásainak a megismerését.¹⁷

A 2000 óta folyó ifjúsági adatfelvételek során az alkalmazott kérdőívek jelentős mértékben változtak, a tematikát az adott időszak folyamatai is alakították. A változtatások az adatbázisok összehasonlító elemzésének egyik limitációját jelentik. Emiatt a leginkább összehasonlítható 2012-es, 2016-os és 2020-as adatfelvétel eredményeit vetem össze, néhány esetben kiegészítve a 2008-as eredményekkel. A kérdőívek 2004 óta tartalmazzak az etnikai hovatartozás detektálását szolgáló kérdéseket, az öt lekérdezési hullám során ezek is változtak. A kérdések változása mögött az etnikai klasszifikáció két álláspontja húzódik meg, a kutatók felváltva érvényesítették a külső klasszifikáció és az önbesorolás szempontjait. 2016 után az addig etnikai fókuszú

¹⁵ KISS 2016.

¹⁶ KERTESI-KÉZDI 2010.

¹⁷ BAUER-SZABÓ 2005; BAUER-SZABÓ 2009; NAGY 2022; SZÉKELY 2023; SZÉKELY 2024.

kérdéseket felváltotta a hatályos szabályozás „nemzeti kisebbségi” tipológiája, azaz, a Magyarországon elfogadott nemzeti kisebbségekhez tartozás kérdésére az etnikai hovatartozás helyett. 2004-ben a vonatkozó kérdés az etnikai önmeghatározásra irányult („Ön milyen nemzetiséghez, etnikumhoz, csoporthoz tartozónak érzi magát?”), ez alapján 324 fő (4,1%) tartotta magát romának. A 2008-as adatfelvétel során kettős klasszifikációt érvényesítettek, megmaradt az önmeghatározásra vonatkozó kérdés: „Ön milyen etnikai hovatartozásúnak vallja magát? Több válaszlehetőséget is megadtak (1 – magyar, 2 – roma, cigány, 3 – egyéb, éspedig) bekarikázhat!” E kérdés alapján 521 fő (7,1%) vállalta a romaságát. A lekérdezés során a kérdezőbiztosok is besorolták az interjúalanyokat. „A kérdezett szerinted: (roma, nem roma, nem tudod eldönteni)” – a kérdezőbiztosok szerint 714 fő (8,9%) volt roma. 2012-ben az etnikai hovatartozásra irányuló kérdés újra a válaszolóra bízta önmaga besorolását („Ön milyen etnikai hovatartozásúnak vallja magát? Több választ is jelölhet!”), ez alapján 625 fő (7,8%) tartotta magát romának. A 2016-os és 2020-as adatfelvételben ugyanazt a kérdést használták („Ön milyen nemzeti hovatartozásúnak vallja magát? Több választ is jelölhet!”), egyúttal a kérdezőbiztos feladata is volt a megkérdezett „besorolása”. A két klasszifikáció között lényeges eltérés tapasztalható, 2016-ban az önbesorolás alapján 328 fő (4,1%), 2020-ban 309 fő (3,9%) tartotta magát romának/cigánynak, míg a kérdezőbiztosok szerint 595 fő (7,4%), illetve 383 fő (4,8%) volt roma/cigány. A tanulmányban, ha kétféle klasszifikáció érvényesült, a külső besorolást fogadom el.¹⁸

Eredmények

A MÍK adatbázisok lehetőséget adnak a szakirodalomból ismert eredmények megerősítésére, a koncentrálna a roma fiatalok néhány demográfiai mutatójára, iskolázottságára, foglalkoztatására, és saját helyzetük, családjuk helyzetének a megítélésére. Ismert, hogy a romák körében a többségi társadalom-

¹⁸ Megjegyzés: A tanulmányban szereplő valamennyi táblázat forrása a Magyar Ifjúság Kutatás.

hoz viszonyítva jóval magasabb a kistelepüléseken élők aránya¹⁹ – ezt a MIK adatfelvételek is megerősítik:

1. sz. táblázat. A roma fiatalok aránya településtípusok szerint, %

	2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Budapest	11,5	14,9	1,8	16,3	5,2	13,9
Megyeszékhely	9,0	19,9	7,7	22,4	11,0	24,1
Egyéb város	33,9	33,4	34,4	31,7	28,5	30,9
Falu	45,6	31,7	56,0	29,5	55,4	31,0

Az ifjúságkutatói adatfelvételek alapján is a romák és a roma fiatalok fele falvakban él. Pénzes János és munkatársai kutatása alapján ezeknek a falvaknak a jelentős része hátrányos térségek előregedő kistelepülés, kevés munkalehetőséggel.²⁰ Legnagyobb eltérés a településtípusok között a főváros és a vármegyeszékhelyek esetében van, ezek háttérben többévtizedes folyamatok állhatnak (a roma népesség eleve vidéken élt, ehhez járulhatott a szocializmusban a tanácsi lakáshoz jutás jogi szabályozása), hisz a városok kategóriájában az eltérések kisebbek. A 2011-es népszámlálás adatai a teljes roma népességre a következők: Budapesten él a roma népesség 6,8%-a megyeszékhelyeken és megyei jogú városokban 9,5%-a, egyéb városban 31,3%-a, és falvakban 52,8%-a. Az eredmények azt mutatják, hogy jelentős a „települési lejtő” hatása, a „lejtőn” a romák a település hierarchia alján található.²¹ A roma fiatalok szüleinek az iskolai végzettsége nem tér el a szakirodalomban vázoltaktól. (2. és 3. sz. táblázatok)

¹⁹ PÉNZES–TÁTRAI–PÁSZTOR 2018; 2011. évi népszámlálás. – 9. Nemzetiségi adatok. Budapest, KSH, 2011. Online:

https://www.ksh.hu/nepszamlalas/nemzetisegi_adatok (Letöltés: 2024.12.15.)

²⁰ PÉNZES–TÁTRAI–PÁSZTOR 2018.

²¹ KOVÁCH 2012.

2. sz. táblázat. Apa legmagasabb iskolai végzettsége, etnikai csoportok szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Legfeljebb 8 általános	60,4	8,9	61,0	12,0	73,3	11,2	59,0	9,8
Szakmunkás	24,3	45,3	22,4	40,4	17,8	39,9	22,2	42,9
Érettségi	7,5	30,2	3,7	27,8	3,0	30,5	10,7	29,3
Diploma	2,3	13,1	1,9	10,7	0,7	13,5	2,1	14,4
NT/NV	5,6	2,4	11,0	9,2	5,2	5,0	6,0	3,6

3. sz. táblázat. Anya legmagasabb iskolai végzettsége, etnikai csoportok szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Legfeljebb 8 általános	75,7	16,4	71,8	17,0	73,3	11,2	67,6	10,5
Szakmunkás	10,6	27,8	12,3	27,1	17,8	39,9	20,9	34,5
Érettségi	7,5	39,6	5,1	37,5	3,0	30,5	6,5	38,5
Diploma	3,6	15,4	2,6	11,6	0,7	13,5	2,3	14,5
NT/NV	2,3	0,8	8,2	6,9	5,2	5,0	2,6	2,0

A népszámlálási adatok, beleértve a 2016-os mikrocenzust is, azt mutatják, hogy a hazai roma népesség 77,6%-nak legfeljebb általános iskolai végzettsége van, 14,2%-a szakmunkás végzettségű, 6,9%-a érettségizett, és 1%-a diplomás.²² A MIK adatfelvételek során hasonló (szülői) iskolai végzettségről számoltak be a megkérdezett roma fiatalok. A roma fiatalok válaszai alapján az apák iskolai végzettsége kifejezetten alacsony, és nem érvényesülnek trendszerű folyamatok (bár ez a nem roma válaszolók esetében sem figyelhető meg), ez azonban következhet abból, hogy a roma fiatalok mintájának a kialakításában nem érvényesült mintaválasztási szempont, hisz nem volt ismert az alapsokaság, és a roma hovatartozást utólag, a válaszok alapján fogadták el (ebben is két klasszifikációs elv érvényesült, ahogy a módszer-

²² Mikrocenzus, 2016. 12. Nemzetiségi adatok. Budapest, KSH, 2018. Online: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_12.pdf (Letöltés: 2024.12.15.)

tanban ismerttettem). Az apák iskolai végzettsége megfelel, vagy legalábbis közel áll a népszámlálási adatokhoz, túlnyomó többségük legfeljebb nyolc általános iskolai végzettségű, hat-hétszeres különbséggel a nem romák hasonló végzettségéhez képest, jól érzékeltetve a romák iskolai végzettségbeli hátrányait. Az anyák iskolai végzettsége alacsonyabb az apáénál, azaz nem érvényesül olyan hatás, mint a többségi társadalomban, ahol a nők iskolai végzettsége a 2016-os mikrocenzus adatai alapján már magasabb volt, mint a férfiaké. A roma szülők alacsony iskolai végzettsége a reprodukciós hatást erősíti meg, különösen, ha a roma fiatalok iskolai végzettségét is megvizsgáljuk:

4. sz. táblázat. A megkérdezett fiatalok legmagasabb iskolai végzettsége, etnikai csoportok szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Legfeljebb 8 általános	71,5	31,2	67,4	29,8	71,7	28,8	69,6	26,8
Szaktanús	17,3	17,4	17,4	16,2	22,5	18,7	23,6	17,9
Érettség	8,5	37,8	10,7	42,2	5,8	39,8	6,1	47,9
Diploma	2,7	13,6	3,2	11,2	0,0	12,7	0,6	7,4

A nem roma fiatalok esetében a diplomás arány csökkenését valószínűleg mintavételi hiba/eljárás okozhatja, ez a MIK módszertani leírásokból nem derül ki. A MIK adatbázisok alapján készült tanulmányokban és zárójelentésekben az adatokat más tagolásban adják meg: hány százaléka tanul az adott korcsoportnak (15–19, 20–24, 25–29 évesek) a különböző oktatási szinteken. A tanulmányokban a legmagasabb, befejezett iskolai végzettséget csak a 25–29 éves korcsoportban vizsgálják.

A roma fiatalok iskolai végzettsége alig haladja meg a szüleik iskolai végzettségét, a legtöbben legfeljebb az általános iskolát fejezték be, a különbség a nem roma fiatalokhoz képest két és félszeres. (Az iskolai végzettséget nem korcsoportonként, megbontva adom meg, hanem a 15–29 évesekre – a 2011-es népszámlálási és a 2016-os mikrocenzus adatokhoz képest a mintákba került roma fiatalok végzettsége magasabb a szaktanús végzettségűek körében, de nem tér el az érettségizettek és a diplomások esetében.) A szak-

munkás végzettségűek között a romák és nem romák között kisebbek a különbségek, sőt, a mintába került roma fiatalok esetében 2020-ra ebben a kategóriában többen szereztek végzettséget, mint a nem roma fiatalok. Az érettségizettek körében négy-nyolcszoros különbség tapasztalható, ami kellően magyarázza a felsőoktatásba eljutó roma fiatalok nagyon alacsony arányát. Ezek az eredmények azt jelentik, hogy valóban reprodukciós folyamatok érvényesülnek a roma fiatalok körében, hisz iskolai végzettségük alig haladja meg a szüleikét. A másik, tartósnak tűnő jelenség a roma és nem roma fiatalok (és népesség) közötti, szakadékszerű különbségek az iskolai végzettségben, hisz az érettségizettek és a felsőoktatásban tanulók esetében hét, nyolcszoros esélykülönbségek érvényesülnek, ez pedig konzerválja a romák és roma fiatalok alacsony iskolai végzettségét, aminek komoly hatása van a foglalkoztatásra, annak mértékére, módjára, területeire, és az elérhető jövedelmekre egyaránt. Úgy tűnik, ebből a helyzetből valóban az iskola lenne a kitörés lehetősége, de az elmúlt évtizedek trendje nem ad sok bizakodásra okot a kitörést illetően. Az alacsony iskolai végzettségnek számos oka van – szelektív iskolarendszer, szegregáció, családi minták és a családi szocializáció – és ezekben is változások szükségesek ahhoz, hogy a roma népesség iskolai végzettsége emelkedjen. A roma és a nem roma népesség között jelentős különbség figyelhető meg a házassági életkorban és a gyerekek számában – mivel a házassági kor alacsonyabb, mint a többségi társadalomban, a 15-29 éves fiatalok között is várható az eltérés:

5. sz. táblázat. Családi állapot, etnikai hovatartozás szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Házias	18,2	12,5	13,1	9,3	8,4	10,3	12,8	11,7
Nőtlen, hajadon	79,2	84,7	85,0	89,1	54,6	75,1	60,1	72,3
Élettársi kapcsolat	-	-	-	-	35,5	14,1	26,4	15,6
Elvált	2,5	2,6	0,8	0,9	1,5	0,3	0,3	0,2
Özvegy	0,1	0,1	0,0	0,0	-	-	0,3	0,0

A MIK adatfelvételek lényeges különbséget mutatnak a roma és nem roma fiatalok családi, házassági mutatói között, amit azonban lényegesen befolyásol, hogy 2016-tól az élettársi kapcsolatra is rákérdeznek. A kétezres évek elején a roma fiatalok körében magasabb volt a házások aránya, ám 2016-tól, amikor az élettársi kapcsolatra is rákérdeztek, lényegesen csökkent a nőtlenek és a hajadonok aránya a roma és a nem roma fiatalok körében is. Ha ezt a kategóriát vesszük figyelembe, a roma fiatalok több, mint fele, míg a nem roma fiatalok háromnegyede nem házas és nem él élettársi kapcsolatban – azaz, a roma fiatalok körében a párkapcsolatok (házasság és élettársi kapcsolat) aránya valóban magasabb, mint a nem roma fiatalok esetében (a roma fiatalok párkapcsolati, családi állapotbeli mutatói nem térnek el lényegesen a népszámlálási adatoktól). A párkapcsolatban, házasságban élők magasabb száma hat a saját családban (önálló háztartásban) élő gyerekek számára is:

6. sz. táblázat. Vér szerinti és nevelt gyermekek száma, etnikai hovatartozás szerint, %

	2008		2012		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Egy sem	61,5	83,8	60,5	87,1	63,8	86,3
Egy	15,3	9,5	12,3	8,2	14,6	8,8
Kettő és több	23,2	5,0	27,2	4,7	21,6	4,9

A vizsgált korosztályban a roma fiatalok hattizedének, a nem roma fiatalok több, mint nyolctizedének nem volt még gyereke. A „gyerekes” roma fiataloknak ebben az életkorban jellemzően két, míg a nem roma fiataloknak egy gyereke volt, jelentős különbség figyelhető meg a roma és nem roma fiatalok között. A családi állapot mutatói mellett az iskolai végzettségbeli különbségekből eredően jelentős különbségek figyelhetők meg a foglalkoztatás, munkanélküliség, gazdasági aktivitás mutatóiban is:

7. sz. táblázat. Gazdasági aktivitás, etnikai csoportok szerint, %

	2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Aktív kereső	28,8	43,0	41,2	50,9	42,3	51,9
Tanuló	19,0	40,1	22,5	38,6	23,5	37,7
Inaktív	49,9	15,6	36,1	10,3	33,4	10,1
Nem válaszolt	2,3	1,3	0,2	0,2	0,8	0,3

A gazdasági aktivitás alapján jelentős különbségek vannak a roma és nem roma fiatalok között, amire azonban a 2008-as buborékválság utáni konszolidációnak és a 2010-es évek második felében végbement gazdasági fejlődésnek,²³ valamint a foglalkoztatáspolitikának (közmunka programoknak) nagy hatása volt. A korszak elején a roma fiatalok között az aktív keresők aránya nagyon alacsony volt, a legnagyobb változás a foglalkoztatásban ment végbe, ennek eredményeként csökkent az inaktívok aránya. A roma és nem roma fiatalok között 2020-ra a különbségek elsősorban az aktív keresők (és az inaktívok) arányában csökkentek, a tanulók arányában a különbségek közel hasonlóak maradtak. Az iskolai végzettségbeli különbségek, ahogy láttuk (4. sz. táblázat), fennmaradtak, ezt az aktivitási mutatók is igazolják (tanulók aránya a roma fiatalok körében). Ebből következően, ha csak a makro adatokat vizsgáljuk, a foglalkoztatási mutatók az alacsony képzettséget igénylő területeken és munkakörökben javultak a roma fiatalok körében. Ezt jelzik a munkanélküliség mutatói is:

²³ MAGAS 2019.

8. sz. táblázat A regisztrált munkanélküliség előfordulása, etnikai hovatartozás szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Igen	69,4	62,1	40,3	53,5	27,4	12,3	18,8	7,9
Nem	29,2	37,9	50,6	40,7	-	-	-	-
Nem regisztrált munkanélküli	-	-	-	-	4,9	4,9	8,9	3,9
Mindkettő volt	-	-	-	-	18,7	5,0	19,3	6,4
Nem volt munkanélküli	-	-	-	-	48,6	77,0	51,7	80,9
NT/NV	1,7	0,0			0,5	0,8	1,3	0,8

A táblázat a regisztrált munkanélküliség előfordulását mutatja a fiatalok körében, azaz azt, hogy a megkérdezettek életében fordult-e elő, hogy regisztrált munkanélküliek voltak. Az erre vonatkozó kérdések változása ellenére látható, hogy 2008-hoz képest, amikor a roma fiatalok több, mint kétharmada számolt be arról, hogy volt már munkanélküli, 2020-ra ez az előfordulási arány a válaszolók felére csökkent. Ehhez képest a nem roma fiatalok körében az induló magas előfordulás lényegesen csökkent, hisz az elmúlt években a nem roma fiatalok nyolctizede soha nem volt regisztrált (és nem regisztrált) munkanélküli, hozzájuk viszonyítva a roma fiatalok körében előforduló munkanélküliség csaknem másfélszeres. A roma fiatalok körében a munkanélküliség előfordulási gyakoriságát/esélyét a gazdasági fellendülés csökkentette, lásd az aktív keresőkről megfogalmazott következtetést, ám a foglalkoztatás javulása a munkanélküli periódusokat nem csökkentette a foglalkoztatás javulásából következő mértékben – másként fogalmazva, a roma fiatalok kedvezőbb foglalkoztatás mellett is gyakran válnak munkanélkülivé. Részben a buborékválság következtében a munkaerőpiacon, a foglalkoztatásban masszívan elterjedtek az atipikus foglalkoztatási formák, így a részmunkaidős foglalkoztatás, ami a munkanélküliség kezelésének egyik formája volt – lássuk, milyen mértékben fordul elő a fiatalok körében:

9. sz. táblázat. Részmunkaidőben foglalkoztatott, etnikai hovatartozás szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Igen	22,8	10,8	21,1	13,9	13,8	12,0	17,8	11,4
Nem	73,1	88,9	71,9	81,2	83,1	84,6	80,2	86,5
NT/NV	4,2	0,3	7,0	4,9	3,2	3,4	2,0	2,1

A részmunkaidős foglalkoztatásra vonatkozó (önbevalláson) alapuló adatok még a pandémia előtti állapotot mutatják, a pandémia hatására a részmunkaidős foglalkoztatás, és különösen más, „rugalmas” foglalkoztatási formák (táv munka, home office, határozott idejű szerződések) aránya tovább nőtt a foglalkoztatásban. A táblázat adatai azt mutatják, hogy a vizsgált másfél évtizedben a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya lényegesen nem változott a nem roma fiatalok körében, nagyjából minden tizedik munkavállaló dolgozott ebben a foglalkoztatási formában. A roma fiatalok esetében a mutató ennek a kétszerese, őket inkább foglalkoztatták részmunkaidőben, kérdés, ennek mi volt a konkrét formája (egyszerűsített foglalkoztatás, alkalmi munka, a közfoglalkoztatás valamelyik formája). A rugalmas, vagy atipikus foglalkoztatási formákat a szakirodalom egy része a prekariitás keretében tárgyalja²⁴ (ide sorolva a határozott idejű munkaszerződéssel foglalkoztatottakat, vagy a fekete és szürke gazdaságban dolgozókat) – lássuk a prekár típusú foglalkoztatást a fiatalok körében:

10. sz. táblázat. Prekár helyzetű fiatalok, etnikai hovatartozás szerint, %

	2008		2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Igen	52,9	25,1	67,4	34,4	61,2	31,1	53,2	21,6
Nem	47,1	74,9	32,6	65,6	38,8	68,9	46,8	78,4

A prekariitás előfordulása a részmunkaidős foglalkoztatáshoz (ami lényegében prekár foglalkoztatás) és a regisztrált munkanélküliség előfordulásához hasonló a roma és nem roma fiatalok körében. A roma fiatalok fele, több

²⁴ Ennek elemzéséhez lásd: FÓNAI–R.FEDOR 2023.

mint fele prekár helyzetű, ami igazolja a prekaritással foglalkozó szakirodalom állítását,²⁵ miszerint a prekariátus mint társadalmi csoport (osztály) egyik forrását a prekár módon foglalkoztatott etnikai kisebbségek adják, a másik, jelentős csoportot pedig a fiatalok jelentik, így nem véletlen, hogy a prekariátus előfordulása a nem roma fiatalok körében is magas. A prekariátus, mint munkaerőpiaci és társadalmi bizonytalanság, bizonytalanná és kiszolgáltatottá teszi az érintetteket, a társadalmi méretű anomia egyik okozója lehet. Jól mutatja ezt, hogy mennyire látják biztosnak a munkájukat a fiatalok:

11. sz. táblázat. Mennyire érzi biztosnak a munkáját, etnikai hovatartozás szerint (öt fokozatú skála, 1 = egyáltalán nem)

2012		2016		2020	
Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
2,95	3,38	2,41	3,33	3,56	3,68

A fiatalok, etnikai hovatartozástól függetlenül, közepesen érzik biztosnak a munkájukat, ez jól mutatja az általános bizonytalanság és a foglalkoztatás bizonytalanságának a hatását. A nem roma fiatalok véleménye kevésbé változott az adatfelvételek során, ez következhet a stabilabb foglalkoztatási helyzetükből is. A roma fiatalok bizonytalanság érzését és az erről kialakult véleményét a pandémia előtti, többéves gazdasági fellendülés jelentősen befolyásolta, hisz csökkent körükben a munkanélküliség előfordulása, és javultak a foglalkoztatásuk mutatói is. Kérdés, ez mennyire tükröződik vissza a fiatalok és családjaik anyagi helyzetének a megítélésében, és az életükkel való elégedettségben:

²⁵ STANDING 2011.

12. sz. táblázat. Összességében hogy érzi, Önök anyagilag hogyan élnek, etnikai csoportok szerint, %

	2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Gondok nélkül élnek	1,7	7,0	2,2	7,9	2,1	8,9
Beosztással jól kijönnek	11,7	37,2	10,8	49,4	26,9	59,4
Éppen hogy kijönnek	23,1	38,8	34,7	33,8	40,3	27,7
Hónapról-hónapra anyagi gondok	43,7	14,1	42,4	7,6	23,7	3,2
Nélkülözések között élnek	19,8	3,0	9,9	1,2	6,9	0,8

A roma fiatalok családjának az anyagi helyzete (ahogyan azt a fiatalok látják, érzékelik) lényegesen rosszabb, mint a nem roma fiataloké. A nem roma fiatalok többsége úgy érzi, hogy családjuk gondok nélkül él, és beosztással jól kijönnek a jövedelmükből. Ehhez képest a roma fiatalok többsége 2020 előtt úgy érezte, hogy családjá hónapról hónapra él, és igen sokan úgy ítélték meg, hogy nélkülözések között élnek – ez különösen a 2012-es adatfelvétel idején fordul elő a roma fiatalok véleményében. A 2020 előtti időszak gazdasági fellendülése a roma családok anyagi helyzetére is pozitív hatást gyakorolt, de még a fellendülés éveiben is a legjellemzőbb vélemény, hogy (a roma családok) éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből, bevételeikből. Ez a fiataloknak az életük különböző aspektusaival való elégedettségére is hatással van, bár nyilván az életükkel való elégedettséget nem csak az anyagi helyzetük alakítja:

13. sz. táblázat. Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal, etnikai csoportok szerint (öt fokozatú skálán, 1 = egyáltalán nem elégedett)

	2012		2016		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Partnerkapcsolataival	4,02	3,95	3,88	4,11	3,72	3,78
Baráti kapcsolataival	4,20	4,31	4,14	4,38	3,81	4,15
Munkavállalási lehetőségeivel	1,97	2,97	2,47	3,48	2,89	3,54
Jelenlegi életszínvonalával	2,50	3,31	2,63	3,63	3,17	3,66
Agyagi helyzetével	2,25	3,10	2,35	3,44	2,96	3,49
Tanulás lehetőségeivel	2,92	3,58	3,05	3,91	3,17	3,83
Megszerzett ismeretekkel	3,03	3,57	-	-	-	-
Élettervek megvalósítási esélyeivel	2,72	3,36	2,80	3,68	3,25	3,71
Jövőbeli kilátásaival	2,50	3,22	2,77	3,61	3,16	3,66
Azzal, ahogy most él	2,69	3,36	2,90	3,74	3,27	3,74

2012. év esetében a partnerkapcsolataival való elégedettség kivételével minden különbség szignifikáns, 2016-nál minden különbség szignifikáns, 2020 esetében a partnerkapcsolataival való elégedettség kivételével minden különbség szignifikáns.

A roma fiatalok leginkább a partnerkapcsolatukkal és a baráti kapcsolataikkal elégedettek, ezt közel hasonlóan ítélik meg, mint a nem roma kortársaik. A munkavállalási lehetőségeiket, anyagi helyzetüket, életszínvonalukat és tanulási lehetőségeiket rosszabbnak tartják, mint nem roma kortársaik, ez kihat az életterveik esélyeire, jövőbeli kilátásaikra, és arra is, ahogyan most élnek. Informális kapcsolati hálójuk, családjuk, és partnerkapcsolataik területén jobbnak látják a helyzetüket – a társadalom (többségi) intézményei által is alakított területeken (munka, tanulás, jövedelem) rosszabbnak. Mivel ezek a vélemények a megkérdezettek által átélt helyzetek, tapasztalt hatások következtében alakulnak ki, jól mutatják, hogy a roma fiatalok hogyan érzékelik és érzik magukat a társadalomban. Tegyük hozzá, a nem roma fiatalok is az informális kapcsolatok kivételével inkább csak közepesen jónak ítélik meg

lehetőségeiket, kilátásaikat, és ahogy (most) élnek, azaz a véleményeket az ifjúsági korosztály közös élményei és benyomásai is alakítják.

Összegzés

Állandóság, vagy változás? Mindkét opció mellett szólnak érvek – az iskolázottsági mutatók például alig javultak a romák és a roma fiatalok körében, ez jelenti az állandóságot – a foglalkoztatás valamelyest javult, ugyanakkor a korábbi kiterjedt közmunkaprogramok mellett a prekár jellegű foglalkoztatás rontja a kedvezőbb munkaerőpiaci folyamatok hatását. Ugyanakkor megfigyelhető egy lassú változás a roma fiatalok helyzetében, melynek jellegzetességét két dolog alakítja. Az egyik egy általános folyamat, ami szorosan összefügg a gazdasági krízis – kontra konszolidáció kérdésével, alapvetően a foglalkoztatáson keresztül, ami általában javította a munkavállalók helyzetét. A másik folyamat is a foglalkoztatáshoz kapcsolódik, néhány területen a munkaerőpiacon kereslet van az alacsonyan képzett munkaerő iránt – ez elsősorban az alacsonyan képzett és betanított munkákat érinti, jelentős mértékben például az építőiparban (ami viszont erősen kitett a gazdasági konjunktúrának és a lakáspolitikai céloknak), ez utóbbi folyamatok javították a roma fiatalok munkaerőpiaci esélyeit és helyzetét. Ugyanakkor a foglalkoztatás lényegesen átalakult, az atipikus foglalkoztatási formák aránya nőtt, ez a prekaritásra jellemző bizonytalan foglalkoztatást jelent, általában a fiatalok, és különösen a roma fiatalok körében. A foglalkoztatás javulása ellenére a roma fiatalok (családjának) anyagi kondíciói alapvetően nem változtak meg, és ez hatást gyakorol az élettel való elégedettségre is.

Bibliográfia

BAUER–DÉRI 2011

BAUER Béla – DÉRI András: Hálózathoz kötődve – a fiatalok online hálói. In: *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Szerk.: Bauer Béla – Szabó Andrea. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011, 283–292.

BAUER–SZABÓ 2005

Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Szerk.: Bauer Béla – Szabó Andrea. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, 2005.

BAUER–SZABÓ 2009

Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Szerk.: Bauer Béla – Szabó Andrea. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2009.

FEKETE 2024

Mariann FEKETE: An Examination of Young People's Vulnerability in the Context of the Hungarian Youth Survey, 2000–2020. *Review of Sociology*, 34/2, 2024, 75–102. DOI: 10.51624/SzocSzemle.12094

FÓNAI 2009

FÓNAI Mihály: *A romák társadalmi helyzete és egészségi állapota Északkelet-Magyarországon.* Debrecen, 2009. (Habilitációs értekezés. Debreceni Egyetem GTK Ihrig Károly Doktori Iskola.)

FÓNAI 2020

FÓNAI Mihály: Roma/cigány közösségek. In: *Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok.* Szerk.: Pusztai Gabriella. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020, 177–205.

FÓNAI–FILEPNÉ NAGY 2002

FÓNAI Mihály – FILEPNÉ NAGY Éva: Egy megyei romakutatás főbb eredményei. *Szociológiai Szemle*, 12/3, 2002, 91–116.

FÓNAI–R.FEDOR 2023

FÓNAI Mihály – R.FEDOR Anita: A prekaritás és a prekariátus hazai recepciójának néhány vonása. *Kultúra és Közösség*, 14/3, 2023, 65–88. DOI: 10.35402/kek.2023.3.8

KEMÉNY 2000

A magyarországi romák. Szerk.: Kemény István. Budapest, Útmutató Kiadó, 2000. (Változó világ, 31.)

KEMÉNY 2006

KEMÉNY István: Látlelet. A magyarországi cigányok jelene és lehetséges jövője. In: *Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002–2006.* Szerk.: Kállai Ernő – Törzsök Erika. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 7–12.

KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004

KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutatási Intézet, 2004.

KERTESI–KÉZDI 2010

KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felmérésének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. In: *Társadalmi Riport 2010.* Szerk.: Kolosi Tamás – Tóth István György. Budapest, TÁRKI, 2010, 371–406.

KERTESI-KÉZDI 2014

KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet – BCE Emberi Erőforrások Tanszék, 2014. (Budapest Working Papers On The Labour Market, 6.)

KISS 2016

KISS Márta: A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi és az oktatás minőségével való összefüggései a leghátrányosabb helyzetű térségekben. *socio.hu*, 6/4, 2016, 46–72. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.4.46

KOVÁCH 2012

KOVÁCH Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum Kiadó, 2012.

HORVÁTH-LANDAU-SZALAI 2000

Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Szerk.: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

MAGAS 2019

MAGAS István: Tíz évvel a világgazdasági válság után. Retrospektív elemzés. *Pénzügyi Szemle*, 2019, 64/1, 94–110.

NAGY 2022

A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020. Szerk.: Nagy Ádám. Budapest, Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, 2022.

NEMÉNYI-SZALAI 2005

Kisebbségek kisebbsége. Szerk.: Neményi Mária– Szalai Júlia. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2005.

PÉNZES-TÁTRAI-PÁSZTOR 2018

PÉNZES János – TÁTRAI Patrik – PÁSZTOR István Zoltán: A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 58/1, 2018, 3–26. DOI: 10.15196/TS580101

SÁGVÁRI 2011

SÁGVÁRI Bence: A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életstílus-csoportok a magyar fiatalok körében. In: *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Szerk.: Bauer Béla – Szabó Andrea. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011, 263–282.

STANDING 2011

Guy STANDING: *The Precariat: The New Dangerous Class*. London, Bloomsbury Academic, 2011.

SZABÓ-KERN 2011

SZABÓ Andrea – KERN Tamás: A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Szerk.: Bauer Béla – Szabó Andrea. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011, 37–80.

SZÉKELY 2023

SZÉKELY Levente: Engedünk a 48-ból? Mérlegen a nagymintás ifjúságkutatás két évtizede. *Y.Z. A NIT ifjúságszakmai folyóirata*, 3/2, 2023, 32–43.

SZÉKELY 2024

SZÉKELY Levente: A nagymintás ifjúságkutatás története. The History of the Hungarian Large Sample Youth Survey. *Szociológiai Szemle*, 34/2, 2024, 6–23. DOI: 10.51624/SzocSzemle.12095

SZÉLL-NAGY 2018

SZÉLL Krisztián – NAGY Ádám: Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek. In: *Margón kívül. Magyar Ifjúságkutatás 2016*. Szerk.: Nagy Ádám. Budapest, Excenter Kutatóközpont, 2018, 54–97.

VERES-RUFF 2018

VERES Valér – RUFF Tamás: Kötődések – identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében. In: *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Szerk.: Székely Levente. Budapest, Kutatópont Kft., 2018, 387–432.

VIRÁG 2015

Törésvonalak. Szegénység és etnicitás a vidéki terekben. Szerk.: Virág Tünde. Budapest, Argumentum, 2015.

A lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai vizsgálata az iskolai szociális munka fókuszából

Szurbik Gabriella

Jelen tanulmány doktori disszertációm kutatási témájának rövid összefoglalója.

Disszertációm témája a lemorzsolódás hazai diskurzusa, a jelenség komplex társadalmi perspektívájában. A lemorzsolódás diskurzusát empirikusan megfigyelhető valósággként kezelem. A témához a 2018. szeptember elsejétől *kötelező új feladatellátás, az iskolai szociális segítő szolgáltatás*¹ felől közelítek, kvalitatív kutatásom fókuszának az iskolai szociális munkát választva.

A kutatás célja: a lemorzsolódás diskurzusának, az újonnan és kötelezően bevezetett iskolai szociális munkát középpontba helyező kvalitatív vizsgálata.

A kutatás fő kérdése: Az iskolai szociális munka, mint a lemorzsolódás elleni hazai küzdelem egyik deklarált rendszereleme, hogyan alakítja a diszkurzív jelentésalkotás dinamikáját?

A kutatás társadalmi relevanciája: A 2018. szeptember elsejétől *kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás* teljes körű bevezetése deklaráltan a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi rendszerének egy eleme.

A folyamatában negyedik kormányzati ciklusát töltő magyar kormány az uniós törekvésekkel összhangban – az EU 2020 stratégia céljainak hazai megvalósítását szolgáló Nemzeti Reform Programjában² rögzítve vállalta,

¹ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről, 25. és 26.§. (Hatályos: 2018. szeptember 1-től.)

² *Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján* (2011. április). Online:

hogy a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát az évtized végére 10%-ra csökkenti. (Az Európai Unió 2030-ra kitűzött célja 9%.) A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem, fontos hazai dokumentuma *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia*.³ A stratégia leszögezi, hogy „A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem kizárólag szektorközi együttműködésben lehet sikeres, ezért szükségeszerű egy, a hatékony szektorközi együttműködést középpontba állító, a probléma megoldására irányuló, szektorokon átívelő, átfogó stratégia megalkotása.”⁴ A kormányhatározatban „Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája”, a „Köznevelés-fejlesztési stratégia” és a „Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia”, egymást részben átfedő koncepciói készültek el, melyek azt az átfogó keretet alkotják, amelyre az uniós finanszírozásra épülő operatív programban, az EFOP-ban, megjelenő konkrét fejlesztési beavatkozások épültek.⁵ A végzettség nélküli iskolaelhagyás területe „az Európai Unió oktatási stratégiájának talán a legfontosabb, legnagyobb figyelemben részesülő eleme.”⁶ A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelemről szóló magyar dokumentumra építve Magyarország kormánya elkészítette cselekvési tervét is 2016-ban.⁷ A *Cselekvési terv* többszintű beavatkozási rendszer kidolgozását tartalmazza, melynek második szintje az ún. *ágazatközi együttműködés fejlesztése ágazati, területi és helyi szinten*, aminek megfelelően 2018. szeptember elsejétől *kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás teljes körű bevezetése* történt meg Magyarországon.

https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf
(Letöltés: 2021.04.16.)

³ *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia*. Online: <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9gk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (Letöltés: 2021.04.16.)

⁴ Uo. 4.

⁵ *Nemzeti Stratégiák 2015*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015. Online: <https://ofi.oh.gov.hu/kiadvany/nemzeti-strategiak> (Letöltés: 2023.01.13.)

⁶ Uo. 9.

⁷ *Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv, 2014–2020*. Budapest, Köznevelésért felelős államtitkárság, 2016. Online: https://2015-2019.kormany.hu/download/7/6a/e0000/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (Letöltés: 2023.03.11.)

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelemről szóló magyar dokumentum, azoknak az országoknak a szakpolitikai gyakorlatáról szerzett tapasztalatokat és kutatási eredményeket tartalmazza, amelyek különösen sikeresek a korai iskolaelhagyás visszaszorításában. Ezekre az országokra többek között a korai iskolaelhagyás által érintett tanulókról történő *rendszeres adatgyűjtés* jellemző. Magyarországon az oktatáselemzés- és irányítás 2012-től bizonyítékon alapuló gyakorlatra épül (*evidence-based education practice*), a *Köznevelési Információs Rendszer (KIR)* létrehozása és annak szabályozását elrendelő kormányrendelet értelmében.⁸ Ez a gyakorlat szándéka szerint oktatáspolitikát is jelent (*evidence-based education policy*). Az oktatáselemzés- és irányítás evidencia-alapú gyakorlata jegyében, a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról rendelkező 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet – 2016. november 19-től hatályos – 1. § (2) bekezdés 21. pontja értelmében a köznevelési információs rendszer (KIR) részeként elindult a *korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer* (KIR ESL, az *early school leaving* rövidítéseként) működtetése, amelynek célja, hogy a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók számának csökkentése érdekében pedagógiai-szakmai támogatást nyújtson az érintett tanulók, pedagógusok, intézmények és fenntartók számára. A korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer, a többi uniós tagállamhoz hasonló indikátorokkal dolgozik. A hazai elképzelések – összhangban az uniós ajánlásokkal –, a jelzőrendszer jelzéseire épülő, komplex intézményfejlesztési támogatással segítenék/segítik a köznevelési rendszer szereplőit.⁹ A *korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer* az isko-

⁸ 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról.

⁹ Uo. A rendelet 26/A. (4) bek. 2021. január 1-jétől az alábbiak alapján módosult: „A támogató rendszer segítségével azonosított figyelmeztető jelek alapján és a pedagógiai-szakmai szolgáltatás javaslatainak figyelembevételével a nevelési-oktatási intézmény olyan, az iskolai lemorzsolódás megelőzését támogató pedagógiai rendszerben megvalósuló pedagógiai intézkedéseket alkalmaz, amelyek keretében korszerű, tanulóközpontú nevelési-oktatási eszközökkel, az iskolai sikerességet támogató együttműködésekkel segíti a tanuló előrehaladását, kiemelt figyelemmel a képességek, készségek kibontakoztatására, az esélyteremtést szolgáló tevékenységekre.” (EFOP-3.1.5-16-2016-00001 projekt: Intézményi lemorzsolódás megelőzését támogató pedagógiai rendszer – ILMT PR)

lák adatszolgáltatására épül. A jelzőrendszer célja olyan adatok gyűjtése, amelyek eredményesen segíthetnek az intézményeknek helyzetük értékelésében, s a megelőzés érdekében kifejtett tevékenységeik elemzésében. Az adatok központi gyűjtése és feldolgozása után az *adatok értelmezése* az intézmények vezetői és a megyei hatáskörű pedagógiai oktatási központok (POK) munkatársai közös munkájával történik. A cél, a jelenleginél eredményesebb és hatékonyabb oktató–nevelő munka. A fent említett kormányrendelet pontosan szabályozza a KIR ESL rendszerben nevelési–oktatási intézményenként, telephelyenként és évfolyamonként a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók vonatkozásában a kötelezően gyűjtendő statisztikai adatokat.

A kutatás tudományos relevanciája

A kötelezően bevezetett iskolai segítő szolgáltatás, iskolai szociális munka, értékelésre és/ vagy hatásvizsgálatára – tudomásunk szerint – még nem készült kutatás.¹⁰ Mindemellett a lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai elemzése az általános szociológiai kutatási érdeklődésből indul ki, de a diszkurzív gyakorlatok mikroszintjétől, a szimbolikus rendszerek diszkurzív strukturálásával kapcsolatos általánosabb kérdésekig is terjedhet. Olyan kérdéseket megfogalmazva, melyek talán a jelenség – adott esetben a lemorzsolódás –, mélyebb megértéséhez is vezethetnek. Ennek okán, a kutatás tárgyának és céljának megfelelően, disszertációm fő kutatási kérdése, további kutatási kérdéseket vet fel:

- Mi a lemorzsolódás diskurzusának hazai történeti pályája?
- Mi a jelentésszerkezete, hatása és tudásmunkája a lemorzsolódás komplex társadalmi kontextusában?
- A kutatás tárgyává tett diskurzus, milyen definíciókat, fogalmakat ad, a probléma, a lemorzsolódás jelensége kérdéséért folytatott kollektív küzdelem során és milyen hatásokkal?
- Oktatási rendszerünk azon jellemző tulajdonságai – szegregált, szelektált, alulteljesít, szerkezetileg széttagolt –, melyek a tanulói teljesítménykülönbségek nagyságát alapvetően és nagymértékben befolyásol-

¹⁰ 2019-ben, a kötelező bevezetés kapcsán felmerülő szakmaközi együttműködés esélyeit latolgató, s azt elsősorban az iskolai szociális munka szakmaisága és kompetenciái felől megközelítő írás jelent meg: BUDAI 2019.

ják, s így módon a lemorzsolódás veszélyforrásai, hogyan alakítják a lemorzsolódás diskurzusát?

– Melyek azok a társadalmi szereplők, gyakorlatok, eszközök és erőforrások, amelyek a lemorzsolódás diskurzusának a jelentésalkotásában részt vesznek?

– A beazonosított szereplők, gyakorlatok között milyen a megfigyelhető viszony?

– Milyen diszpozitív beavatkozási infrastruktúrák azonosíthatók be?

– Hogyan jöttek létre?

– Milyen társadalmi következményei és/vagy hatalmi tudáshatásai vannak a lemorzsolódás diskurzusának, a társadalmi gyakorlat, a mindennapi cselekvés és értelmezés területeire?

– A lemorzsolódás diskurzusa kiterjed-e a társadalmi kohézió kérdéséig?

– Az iskolai szociális munka hogyan pozicionálja magát a lemorzsolódás diskurzustermelési folyamatában?

– Az iskolai szociális munka gyakorlatával, képes-e pozitív hatást kifejteni oktatási rendszerünknek a lemorzsolódás szempontjából veszélyes tulajdonságaira?

A kutatás módszertana

Tudásszociológiai diskurzuselemzés. A diskurzus tudásszociológiai elemzésének a módszere (*Sociology of Knowledge Approach to Discourse* – röviden: SKAD), egyfajta tudásszociológiai fordulat a diskurzuselemzés gyakorlatában. Teoretikus és empirikus szinten is új alapokra helyezi a diskurzuskutatást. Önmagát a kvalitatív szociológiai kutatás és a tudásszociológia új metrendjének tekinti. Megalkotója Reiner Keller német szociológus. Kutatási tárgya a *diskurzus*, melyet tudásszociológiai fogalmi keretbe ágyaz. Disszertációmban arra vállalkozom, hogy a lemorzsolódás diskurzusának elemzését a SKAD módszertani programjának adaptálásával elvégezzem.¹¹

Explicit premisszám az, hogy az iskolai szociális munkának feladata a magyar köznevelési rendszer kritikus problémáinak enyhítése, illetve esetle-

¹¹ A program részletes bemutatását már közöltem: SZIRBIK 2022/b.

ges megoldása.¹² Alapvetően két okból gondolom ezt. Egyrészt, mert a *kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás* teljes körű bevezetése deklarálta a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi rendszerének egy eleme. Másrészt az iskolai szociális munka – a magyar szociálpolitikai hagyományokat figyelembe véve¹³ – az oktatáspolitikai és a szociálpolitikai közös metszetében helyezkedik el. Ez a közös metszet a szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös értelmezési tere. Ebben a térben realizálódik / nyer értelmet a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok oktatási lemaradásának csökkentése, felzárkóztatása, s az iskolai lemorzsolódás megakadályozása. A szociálpolitika és az oktatáspolitikai együttműködése e térben, a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók oktatási esélyegyenlőségét, az esélyegyenlőség feltételeinek kialakítását, a méltányos és inkluzív köznevelési rendszer biztosítását, s annak jogszerű működését jelenti.

A kutatás tudásszociológiai *megalapozottsága* szempontjából a vizsgálat logikai középpontjába a *lemorzsolódás került*. Ez a fogalom, mely a lemorzsolódás komplex társadalmi jelenségére utal, az a „légvégső”, „magasabb rendű”, diszkurzív logikai képződmény, amely a rendszerezés szempontjából elsőbbséget élvez.¹⁴ A lemorzsolódás, mint önmagában definiálatlan gyűjtőfogalom, tulajdonképpen egy osztályozási rendszer. Ezt a rendszert egymáshoz kapcsolódó kategóriák alkotják. Ezek a kategóriák az észlelés, a meghatározás, a rendezés, az azonosítás, az elnevezés/megnevezés kategóriái. A lemorzsolódás osztályozási rendszerét diskurzusként értelmezve, a SKAD tudásszociológiai diskurzuselemzésével rekonstruálható.

A SKAD programja az adatgyűjtés, illetve az adatelemzés kapcsán két fő elemzési dimenzió megkülönböztetését javasolja. Egyrészt a „*materialitások*” elemzésével foglalkozó dimenzió, másrészt a *szimbolikus* rendezés dimenziója. A materiális dimenzió magában foglalja egyrészt a diskurzust végrehajtó kulcsszereplőket, szerepüket/pozíciójukat a diskurzusban, a közöttük

¹² Ez a kiindulópontom természetesen implicite azt a premisszát is magában foglalja, hogy a magyar mainstream, intézményesített szociális munkát a jelenleg domináns, formálisan leírható (nemzeti) társadalom- és szociálpolitika ún. „meghosszabbított kezének” tartom.

¹³ FERGE 1991.

¹⁴ MANNHEIM 2000.

lévő kapcsolatokat, gyakorlatokat stb. Másrészt a diszpozitivitás elemeit. A diszpozitivitás egyrészt a diskurzustermelés konkrét infrastruktúráját jelenti, másrészt a diszkurzív beavatkozás infrastruktúráját.

A választott módszertan központi eleme a lemorzsolódás diskurzusa materiális dimenziójának leírása.¹⁵

A lemorzsolódás diskurzusának materiális dimenziója

A dimenzió adott elemei, az oktatáspolitikai kvantifikált lemorzsolódás diskurzusa, az iskolai szociális munka, a végrehajtó pedagógusok és iskolavezetés, valamint az iskolai szociális munkások.

A materiális dimenzió *legfőbb*, vonatkoztatási rendszerként funkcionáló, társadalmi–anyagi infrastruktúrájának az *oktatáspolitikai lemorzsolódás diskurzusát* tekintem. Osztályozási szempontból ez a lemorzsolódás intézményesített (tudományos és adminisztratív is) osztályozási rendszere. A magyarországi centralizált oktatásirányítás tényéből, ez szinte egyértelműen következik. Az intézményesített diskurzus biztosít egy „szókincset”, egy fogalmi hálót, kijelöli azt, amiről beszélni lehet. Ez a fogalmi háló nagyon konkrét és jól definiált fogalmakból áll. A rendszer részletes bemutatása a disszertáció „Módszertani fejezet” részében kapott helyet.¹⁶ Az *iskolai szociális munkára* úgy tekintek, mint a materiális dimenzióban rendelkezésre álló *diszpozitivitásra*, a diszkurzív beavatkozás egy elemére. *Kulcsszereplőinek* a végrehajtó *pedagógusokat* – az adatszolgáltatásért felelős iskolavezetést és az adatszolgáltatást végző pedagógusokat, *új szereplőknek* pedig az *iskolai szociális munkásokat* tekintem.

A materiális dimenzióban elérhető diszpozitivitás az iskolai szociális munka, annak konkrét módszertani és gyakorlati leírása, mint diszkurzív beavatkozás. Ennek elemzése szükséges, de nem elégséges a kutatás teljessége szempontjából. A módszertani leírás diskurzuselemzése „csak” egy adat, mint ahogyan az iskolai szociális munka (is) „csak” egy eleme a vizsgá-

¹⁵ A szimbolikus rendezés (meghatározott tartalomelemzéssel)a dolgozat „Eredmények”, „Következtetések” fejezetében kerül bemutatásra, az elvégzett konkrét kutatás fényében.

¹⁶ Ez az ún. KIR ESL rendszer a ráépülő elemzési (TEIT) és beavatkozási rendszerrel (ILMT PR), melynek minden eleme törvényileg szabályozott. Akár minőségbiztosítási rendszernek is nevezhetném, melynek részleteit lásd: SZIRBIK 2022/a.

landó diskurzus arénájának. Egy ún. diskurzuskomplex része a szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös metszetében. Ennek a módszertani anyagnak az elemzése, nyílt kódolással, kvalitatív adatelemző szoftver segítségével (MAXQDA) már megtörtént. A kódolás utáni diskurzuselemzés is elkészült. A SKAD diszkurzív módszere a kritikai diskurzuselemzéshez áll közel. Központi eleme a tudás/hatalom kérdésének összefüggései – a Foucault-i diskurzuselmélet magja –, az ideológiák, társadalmi folyamatok, társadalmi intézmények működése szempontjából. Jellemzően konfliktuselvű megközelítésben tekint a társadalomra, az egyenlőtlenségek, társadalmi igazságtalanságok felől közelítve a strukturális viszonyokhoz, azok hatalmi és érdekösszefonódásaihoz, diszkurzív módszerekkel. A szöveg – és a beszéd – nem semleges terep ebben a megközelítésben, hanem hatalmi, uralmi eszköz. Az iskolai szociális munka módszertani leírásának diszkurzív *dokumentum-elemzése* során, elemzésem mezejéje ezért a lemorzsolódás diskurzusának *oktatáspolitikai* diskurzustermelésében tetten érhető *lemorzsolódás-fogalmak* mentén rajzolódott ki.

A kutatással előállított materiális dimenzió

A materiális dimenzió kutatással előállított része *három* elemből áll, s a *Miskolci Járásban* zajlik. *Szakmai interjúk, szakmai blog és fókuszcsoporthozos vizsgálat* segítségével igyekszem a lemorzsolódás diskurzusának rekonstruálására. Mivel a *lemorzsolódás* jelensége *diszkurzív megértésének* egy központi/domináns/alap esete az oktatásirányítás kvantifikált lemorzsolódás diskurzusa, ezért az *ehhez való viszonyt, ennek felhasználási módját, értelmezését, megjelenését stb. vizsgálok*, mindhárom szintéren.

A kutatás lebonyolítását megelőző elméletvezérelt mintavétel pontos módszertani megfontolásait, a mintavételi eljárás indokait, a dolgozat „Módszertani fejezet” részében fejtettem ki. Jelen tanulmányban csak egy rövid összefoglalót tennék. A Miskolci Járás Magyarország egyik legnagyobb járása, ennek megfelelően az iskolai szociális munka által érintett iskolák száma óriási. Mindemellett a szociális szolgáltató nem tesz különbséget a fenntartó jogállása szerint a szolgáltatás-nyújtásban, de az oktatásirányítás igen. A nem állami (egyházi, civil) fenntartású általános iskolákra nem ugyanazon oktatásirányítási, beavatkozási és minősítési szabályok érvényesek, mint az állami fenntartású intézményekre, így azok vizsgálata az általam *hivatalos*

oktatásirányítás címkével jelölt bizonyítékon alapuló gyakorlat és beavatkozás szempontjából, nem érvényes. Emellett az iskolarendszer szerkezeti széttöredezettsége a területi-térségi egyenlőtlenségekkel szinkronban, háttással van a szegregációs folyamatokra, azaz egészen más az iskolakép vidéken, mint egy nagyvárosban. A jelenséget az ún. *települési lejtő* szociológiai fogalmával,¹⁷ illetve az erre rezonáló oktatási esélyegyenlőtlenségeket mérő indikátorok bemutatásával lehet szemléltetni. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei régióban jelentősen magasabb a nemzetközi átlagnál is a településtípus szerinti teljesítménykülönbség. Ezek a tények a mintavételt gyakorlati és elméleti szempontból is befolyásolták.

A mintába a *Miskolcon kívüli állami általános iskolák* kerültek. A kiválasztott iskolák a kvantitatív adatok szerint (KIR ESL TEIT klasszifikáció), vegyes képet mutatnak a lemorzsolódással való veszélyeztetettség szempontjából. A mintába 21 általános iskola került – a feladatellátási helyek száma függvényében ez a szám növekedhet. A 21 iskolából 9 iskola ún. kedvezményezett településen található.

A *szakmai interjúk* a mintába került iskolák igazgatóival készültek el. Az interjúk a kutatási szempontból előre meghatározott fogalmi háló (kódlista?) által strukturált interjúk. Mivel a lemorzsolódás diskurzusának *alapese* az oktatásirányítás lemorzsolódás diskurzusa, így az abban leírható, definiált fogalmak és kontextusuk alkották az interjúkérdéseket. Ez a fogalmi háló szociális és pedagógiai eredetű fogalmakat egyaránt tartalmaz, de önmagukban, a két nemzetközi kimeneti indikátort leszámítva (*NEET-fiatalok, korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*), egyikük sem reflektál közvetlenül a lemorzsolódás komplex társadalmi problémájának szociológiai jelenségére. A kutatás további lépése az interjúszövegek tartalomelemzése.

A *szakmai blog* ötlete arra a megfontolásra épült, hogy a lemorzsolódás problémájának komplexitása szempontjából fontos szerepet játszhat az iskolai szociális munka hálózatalapú tudásközössége. A szakmai blogon keresztül az intézményesített diskurzus fogalmi hálójának tartalmi kerületek megvitatásra egy zárt, szakmai térben, a Miskolci Járás iskolai szociális munkásainak részvételével. A blogon leírt kommentek, hozzászólások kódolása szintén a MAXQDA kvalitatív szövegelemző szoftverrel történt. A kódolás nyílt kódo-

¹⁷ HARCZA 2014; LANNERT 1998.

lással készült, a diskurzuselemzés módszertanának megfelelően. A nyílt kódolás lényegi eleme, hogy a 'kódok' az elemzés során alakulnak ki, egy iterációs folyamatban. Nem egy előzetes kódrendszert erőltetünk a szövegre, hanem a szöveg elemzése során alakul ki a rendszer. Többszöri olvasás és értelmezés után, nagyobb szövegegységekként dolgoztam fel a szöveget. A sokszor előforduló kifejezések, kulcsszavak lettek a kódok. Ily módon az elemzési eljárás során bontakoznak ki a fő témák és területek. A szöveg kódmintázatának elemzése is már megtörtént, melynek megjelenítéséhez tetszetős vizualizációs megoldások állnak rendelkezésre a MAXQDA programban.

A *fókuszcsoporthoz* vizsgálat célja, a lemorzsolódás diskurzusa társadalmi funkciójának vizsgálata, két eltérő pozícióból rekrutálódó csoport interjúja során. A diskurzus társadalmi funkciójának vizsgálata során a diskurzus tematikus kontextusán túl (lemorzsolódás, mint oktatási jelenség), annak társadalmi kontextusát igyekszem feltérképezni az iskolák szereplői és az iskolai szociális munkások együttes megkérdezése során.

Összegzésül fontosnak tartom azt kiemelni, hogy a tervezett kutatásban a Miskolci Járás nem miskolci, állami fenntartású általános iskolái vesznek részt. A régió vidéki, állami fenntartású általános iskolái, a vonatkozó felmérések és kutatások tükrében, különösen kitéttek a lemorzsolódás nagyarányú veszélyének. Ennek megfelelően oktatási rendszerünknek a lemorzsolódás kontextusából veszélyes tulajdonságai – mint szegregált, alulteljesít, szelektív, szerkezetileg széttagolt –, fokozottabban éreztetik negatív hatásaikat a tanulói teljesítményben. Az egyének szintjén a sikertelen iskolai életút számtalan negatív következményt von maga után, a későbbi munkaerőpiaci lehetőségek és általában a gyorsan változó gazdasági, társadalmi viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodás szempontjából. Mindez tágabb összefüggésben sem mellékes probléma, ha a térség elmélyülő deprivációs tendenciáira gondolunk. A régióban ezért kiemelten fontosnak tartom az iskolai szociális munka módszertanában és gyakorlatában rejlő potenciál összetett, tágabb vizsgálati körbe helyezett kutatását.

Bibliográfia

BUDAI

BUDAI István: Az együttműködő iskolai szociális munkás *Párbeszéd*, 6/1, 2019. Online: <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/2491/2507> (Letöltés: 2024.12.17.) DOI: 10.29376/parbeszed/2019/1/3

FERGE 1991

FERGE Zsuzsa: A szociálpolitika értelmezése. In: FERGE Zsuzsa: *Szociálpolitika és társadalom*. Szerk.: Várnai Györgyi. Budapest, T-Twins Kiadó, 1991, 72–78.

HARCSA 2014

HARCSA István: *I. A települések fejlettségét mérő mutatószámok. II. A települési-térségi sajátosságok és a család/háztartás szerkezet közötti kapcsolat. Műhelytanulmányok*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2014. Online: http://szszi.btk.pte.hu/sites/default/files/attached_files/telepulesek_fejlettsége_kutatasijelentes_0927_1.pdf (Letöltés: 2025.01.28.)

LANNERT 1998

LANNERT Judit: Közoktatás a kilencvenes években In: *Társadalmi riport*. Szerk.: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György. Budapest, TÁRKI, 1998, 361–387.

MANNHEIM 2000

MANNHEIM Károly: Az ismeretelmélet szerkezeti elemzése. Ford.: Bendl Júlia. In: MANNHEIM Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2000, 67–124.

SZIRBIK 2022/a

SZIRBIK Gabriella: A lemorzsolódás elleni magyar oktatáspolitikai stratégia minőségbiztosítási rendszerének bemutatása. In: *Szellem és Tudomány*, 13/3–4, 2022, 21–38.

SZIRBIK 2022/b

SZIRBIK Gabriella: Jelentés a SKAD-ról A diskurzus tudásszociológiai megközelítése – Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Szellem és Tudomány*, 13/3–4, 2022, 302–320.

A felsőoktatásban tanuló fogyatékossgal élő hallgatók inklúziója

Fekete Sándor

Bevezetés

A fogyatékossgal élő társadalmi inklúziója az egyik legfontosabb kérdés a modern társadalmakban. Az oktatás, különösen a felsőoktatás, kulcsfontosságú szerepet játszik ebben a folyamatban. Az esélyegyenlőség biztosítása, valamint a társadalmi és gazdasági szempontból is fenntartható fejlődés érdekében a felsőoktatási intézményeknek alkalmazkodniuk kell a különböző szükségletekkel rendelkező hallgatók igényeihez. Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy milyen kihívásokkal és lehetőségekkel találkozhatnak a fogyatékossgal élő hallgatók a felsőoktatásban, milyen intézkedésekkel támogatható az inklúzió, és hogyan járulhat hozzá a befogadó oktatás a társadalmi integrációhoz.

A felsőoktatás az egyéni kiteljesedés és a társadalmi mobilitás kulcsfontosságú eszköze. Az inkluzív felsőoktatás elve, amely biztosítja a fogyatékossgal élő hallgatók egyenlő esélyű hozzáférését és teljes részvételét, nem csupán jogi kötelezettség, hanem társadalmi imperatívusz is. Ez a tanulmány mélyrehatóan elemzi a felsőoktatási inklúzió komplex kérdéskörét, feltárva a releváns jogi és politikai kereteket, a jelenlegi helyzetet, az akadályokat és a bevált gyakorlatokat, valamint javaslatokat fogalmaz meg a további fejlesztésekre.

A fogyatékossgal és inklúzió fogalma

A fogyatékossgal fogalma rendkívül összetett és multidimenzionális. A WHO (World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) meghatározása szerint a fogyatékossgal „olyan állapotok összessége, amelyek testi, érzékszervi, mentális vagy szellemi károsodásokról erednek, és amelyek akadályoz-

zák az egyént abban, hogy a társadalom teljes értékű tagjaként éljen.”¹ Az inklúzió ezzel szemben azt jelenti, hogy a társadalmi rendszerek és intézmények képesek befogadni és támogatni a különböző szükségletekkel rendelkező embereket, beleértve a fogyatékossgal élőket is.

A fogyatékossgal értelmezése az idők során jelentős paradigmaváltáson ment keresztül. A korábbi, orvosi modell a fogyatékossgat az egyén biológiai vagy mentális állapotából eredő egyéni problémaként azonosította. Ezzel szemben a társadalmi modell a hangsúlyt a társadalmi környezet által támasztott akadályokra helyezi. Eszerint a fogyatékossgal nem az egyén tulajdonsága, hanem a társadalom által létrehozott korlátok következménye, amelyek megakadályozzák a fogyatékossgal élő emberek teljes és egyenlő részvételét a társadalmi élet minden területén. Az inklúzió fogalma szorosan kapcsolódik ehhez a társadalmi modellhez. Az inkluzív oktatás azt jelenti, hogy minden tanuló, beleértve a fogyatékossgal élőket is, a lehető legteljesebb mértékben részt vehet az oktatási folyamatban, a többi tanulóval egyenlő feltételek mellett. Ez nem csupán a fizikai akadálymentesítést foglalja magában, hanem a pedagógiai módszerek, a tananyag, az értékelési formák és a támogató szolgáltatások egyéni szükségletekhez való igazítását is. Az inklúzió tehát egy aktív folyamat, amely a befogadásra, az egyenlőségre és a részvételre törekszik.

Statistikai áttekintés: nemzetközi adatok

A Világbank 2020-as adatai szerint a fogyatékossgal élők körében a felsőoktatási részvételi arány mindössze 10% körüli, szemben a nem fogyatékossgal élők 40%-os részvételével.² Jelentős regionális különbségek figyelhetők meg: például Észak-Amerikában és Nyugat-Európában a részvételi arány magasabb, köszönhetően az átfogó akadálymentesítési programoknak és a széles körben elérhető támogató szolgáltatásoknak. Ezzel szemben Dél-Ázsiában és Afrika szubszaharai régióiban az arány továbbra is alacsony, gyakran 5%

¹ Disability. *World Health Organisation*. Online: https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 (Letöltés: 2025.01.15.)

² A társadalmi változások mérése és a fejlesztési hatások összefüggései Magyarországon. Javaslatok az EU-s társadalmi fejlesztések célzására és monitorozására. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma – Világbank, 2015. Online: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/318831467992050398/pdf/105696-new-no-106789-WP-P148426-PUBLIC-HUNGARIAN-hungary.pdf> (Letöltés: 2024.12.12.)

alatti. Az OECD 2022-es jelentése rámutatott,³ hogy a fogyatékossgal élő hallgatók száma és aránya országoként jelentősen eltérhet, és a pontos adatok gyűjtése, valamint a támogatási rendszerek fejlesztése hozzájárulhat a felsőoktatásban való részvételük növeléséhez.

Statistikai áttekintés: magyarországi adatok

Magyarországon a 2019-es KSH jelentés szerint a fogyatékossgal élő hallgatók aránya a felsőoktatásban részt vevők között mindössze 3%, ami jelentős elmaradást mutat az EU-s átlagtól. A 2021-es Oktatási Hivatal által végzett kutatás azonban azt mutatja, hogy az elmúlt években némi javulás tapasztalható. Az akadálymentesítési projektek, például az „EFOP-3.4.5” program, hozzájárultak ahhoz, hogy egyes egyetemeken a fogyatékossgal élő hallgatók száma 20%-kal növekedjen. Ennek ellenére továbbra is fennállnak problémák, például a vidéki intézmények infrastruktúrájának fejletlensége és a támogató szolgáltatások egyenetlen eloszlása.

A magyar felsőoktatásban a fogyatékossgal élő hallgatók aránya az elmúlt években növekedett, de még mindig alacsony. A 2002-es OM rendelet megjelenése óta a fogyatékossgal élő fiatalok felsőoktatási részvétele több mint tízszeres emelkedést mutat, azonban a jelenlegi 2500-3000 fő, ami az összhallgatói létszám körülbelül 1%-át teszi ki, még mindig elmarad a fejlettebb országok 10-12%-os arányától.⁴

Az Európai Unióban a fogyatékossgal élő személyek felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kevesebb mint 30%.⁵

³ Disability, Work and Inclusion: Mainstreaming in All Policies and Practices. *OECD Report*, 11 October 2022. Online: https://www.oecd.org/en/publications/disability-work-and-inclusion_1eaa5e9c-en.html (Letöltés: 2024.11.30.)

⁴ KOVÁCS Krisztina: Fogyatékossgal élő hallgatók a hazai felsőoktatásban. *Tempus Közalapítvány*, 2018. február 12. Online: <https://tka.hu/nemzetkozi/6404/erintett-hallgatok-a-hazai-felsooktatásban> (Letöltés: 2024.12.01.)

⁵ Mít tesz az EU a fogyatékossgal élő személyek támogatása érdekében? *Eures*, 2022. november 30. Online: https://eures.europa.eu/what-eu-does-support-persons-disabilities-2022-11-30_hu (Letöltés: 2025.01.02.)

A felsőoktatás szerepe az inklúzióban

A felsőoktatási intézmények különleges helyet foglalnak el az inklúziós folyamatban, mivel ezek az intézmények nemcsak tudást közvetítenek, hanem formálják a társadalmi normákat is. A befogadó oktatási környezet kialakítása nemcsak a fogyatékossgal élő hallgatók számára biztosít lehetőségeket, hanem elősegíti a tolerancia és az empátia fejlődését a többségi társadalom tagjaiban is.

Jogi és politikai keretek

Számos nemzetközi és nemzeti dokumentum rögzíti a fogyatékossgal élő emberek jogait, beleértve az oktatáshoz való jogot is. A legfontosabb nemzetközi dokumentum az ENSZ Fogyatékossgal Élő Személyek Jogairól szóló Egyezménye (CRPD), amelyet Magyarország is ratifikált. Az Egyezmény 24. cikke kifejezetten az inkluzív oktatásról szól, és előírja a résztvevő államok számára, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő polgáraik részére az inkluzív oktatási rendszert minden szinten, az élethosszig tartó tanulást is beleértve. Ez az egyezmény paradigmaváltást jelentett a fogyatékossgal élő emberek jogainak értelmezésében, áthelyezve a hangsúlyt az orvosi modellről a társadalmi modellre. Magyarországon a felsőoktatásról szóló törvény és más kapcsolódó jogszabályok, mint például az esélyegyenlőségi törvény, biztosítják a fogyatékossgal élő hallgatók jogait a felsőoktatásban. Ezek a jogszabályok előírják a felsőoktatási intézmények számára a szükséges feltételek megteremtését, a támogató szolgáltatások biztosítását és az egyenlő esélyű hozzáférés garantálását. A jogszabályi háttér folyamatos fejlesztése és a végrehajtás hatékony ellenőrzése elengedhetetlen az inklúzió megvalósításához.

Kihívások a fogyatékossgal élő hallgatók számára

Az egyik legnagyobb kihívást a fizikai és digitális infrastruktúra hiányosságai jelentik. Számos felsőoktatási intézmény épületei nem akadálymentesek (például a műemlékvédelmi szabályozás miatt), ami megnehezíti a mozgáskorlátozott hallgatók számára az egyetemi életben való részvételt. Hasonlóképpen, a digitális tananyagok és az online tanulási platformok nem mindig felelnek meg az akadálymentesítési előírásoknak.

Az elmúlt években jelentős előrelépés történt a fogyatékossgal élő hallgatók felsőoktatásban való részvételének terén Magyarországon. Egyre több

intézmény ismeri fel az inkluzív oktatás fontosságát, és tesz erőfeszítéseket a feltételek javítására. Számos intézményben működnek fogyatékosügyi koordinátorok, akik segítik a hallgatókat a tanulmányaik során, tanácsadást nyújtanak a tanároknak és segítik az intézményi inkluzív stratégia megvalósítását. Azonban még mindig számos kihívás áll fenn. A fizikai akadálymentesítés nem mindenhol teljes körűen megoldott, a pedagógiai módszerek és a tananyag adaptálása gyakran hiányos, és a támogató szolgáltatások sem mindenhol elérhetők megfelelő színvonalon és mennyiségben. A társadalmi attitűdök és a sztereotípiák szintén akadályozhatják a teljes inklúziót, ezért is fontos a szemléletformálás a társadalom és az egyetemi közösség minden tagja körében.

Egy magyarországi egyetemen végzett kutatás során a mozgássérült hallgatók 70%-a jelezte, hogy az egyetemi épületek akadálymentesítése hiányos, ami jelentős nehézséget okozott számukra az órák látogatásában. Az online oktatás elterjedése ugyanakkor új lehetőségeket nyitott, de a platformok akadálymentességének hiánya szintén problémákat vetett fel.

A fogyatékossgal élő hallgatók számára elengedhetetlenek a speciális támogató szolgáltatások, mint például a jelnyelvi tolmács, a mentorálás vagy a pszichológiai támogatás. Ezek hiánya jelentősen csökkentheti a hallgatók tanulmányi eredményeit és általános jóllétét.

Az Egyesült Államokban számos egyetem működtet úgynevezett „Disability Support Services” irodákat, amelyek célja a fogyatékossgal élő hallgatók támogatása. Ezek az irodák egyéni igényekhez igazított szolgáltatásokat nyújtanak, például alternatív vizsgázási lehetőségeket vagy speciális tanulási segédeszközöket.

A fogyatékossgal élők gyakran találkoznak előítéletekkel és diszkriminációval, ami megnehezíti számukra a beilleszkedést. Az ilyen attitűdök a hallgatók körében és az oktatók részéről egyaránt megjelenhetnek, ami tovább növeli a fogyatékossgal élők izolációját.

A felsőoktatási inklúzió megvalósítása számos kihívással és akadállyal szembesül. A fizikai akadálymentesítés, beleértve az épületek, a közlekedési eszközök és az információs technológiák akadálymentességét, alapvető feltétele a fogyatékossgal élő hallgatók egyenlő esélyű hozzáféréseinek. Az épületekben biztosítani kell a rámpákat, lifteket, akadálymentes WC-eket és egyéb akadálymentesítési megoldásokat. A tanároknak fel kell készülniük a különbö-

ző tanulási igényekhez való alkalmazkodásra és inkluzív pedagógiai módszereket kell alkalmazniuk, figyelembe véve a hallgatók egyéni szükségleteit. A fogyatékossggal élő hallgatók számára szükség lehet speciális támogató szolgáltatásokra, mint például személyi segítőre, jelnyelvi tolmácsra, Braille-írással készült tananyagokra, felolvasó szoftvekre vagy más, speciális taneszközökre. A társadalmi attitűdök, a sztereotípiák és az előítéletek továbbra is akadályozhatják a fogyatékossggal élő hallgatók teljes elfogadását és beilleszkedését az egyetemi közösségbe. A szükséges feltételek megteremtése és a támogató szolgáltatások biztosítása megfelelő és stabil finanszírozást igényel, ami gyakran kihívást jelent az intézmények számára.

A fogyatékossggal élő hallgatók egy 2018-as kutatás szerint⁶ 50%-kal nagyobb eséllyel tapasztalnak szociális izolációt, mint nem fogyatékossggal élő társaik. Ez a jelenség rávilágít az inklúzió fontosságára a társadalmi attitűdök megváltoztatásában.

Jó gyakorlatok az inklúzió elősegítésére

Számos bevált gyakorlat létezik, amelyek elősegíthetik a felsőoktatási inklúziót. Az egyetemes tervezés az oktatásban (Universal Design Learning – UDL) egy olyan keretrendszer, amely a tantervek és a tanítási módszerek tervezésekor figyelembe veszi a tanulók sokféleségét, és rugalmas megoldásokat kínál a különböző tanulási igények kielégítésére. Az UDL elvei alapján a tananyagokat és a tanítási módszereket úgy kell kialakítani, hogy azok minél több hallgató számára legyenek hozzáférhetőek és érthetőek. A fogyatékosügyi koordinátorok kulcsszerepet játszanak a hallgatók támogatásában, a tanárok felkészítésében és az inkluzív környezet megteremtésében. Ők nyújtanak szakmai tanácsadást a hallgatóknak a tanulmányaik során felmerülő nehézségekkel kapcsolatban, segítik a tanárokat az inkluzív pedagógiai módszerek alkalmazásában, és koordinálják a támogató szolgáltatások biztosítását.

A fogyatékossggal élő hallgatók aktív részvétele a döntéshozatalban és az egyetemi életben elengedhetetlen a hatékony inklúzióhoz. Fontos, hogy a hallgatók véleményét meghallgassák, és bevonják őket az inkluzív intézkedé-

⁶ Disability, Work and Inclusion: Mainstreaming in All Policies and Practices. *OECD Report*, 11 October 2022. Online: https://www.oecd.org/en/publications/disability-work-and-inclusion_1ea25e9c-en.html (Letöltés: 2024.11.30.)

sek tervezésébe és megvalósításába. Ez történhet hallgatói képviselőteken, fórumokon vagy más platformokon keresztül. A tanárok és az egyetemi dolgozók számára rendszeres szakmai továbbképzéseket kell biztosítanunk az inkluzív pedagógiáról, a különböző típusú fogyatékoságokról és a fogyatékosággal élő hallgatók hatékony támogatásáról. Ezek a képzések segíthetnek a tanároknak abban, hogy jobban megértsék a hallgatók egyéni szükségleteit, és hatékonyabban tudják alkalmazni az inkluzív tanítási módszereket.

A fogyatékosággal élő emberek érdekeit képviselő civil szervezetek értékes szakmai tudással és tapasztalattal rendelkeznek, amelyek hozzájárulhatnak az inklúzió fejlesztéséhez. Az egyetemeknek érdemes szoros kapcsolatot ápolniuk ezekkel a szervezetekkel, és együttműködniük velük az inkluzív intézkedések kidolgozásában és megvalósításában. A technológia egyre fontosabb szerepet játszik az inkluzív oktatásban. A különböző segítő technológiák, mint például a felolvasó szoftverek, a képernyőolvasók, a beszéd-szöveg átalakítók és más, speciális eszközök, jelentősen megkönnyíthetik a fogyatékosággal élő hallgatók tanulását és az információhoz való hozzáférést. Az egyetemeknek biztosítaniuk kell a hallgatók számára ezekhez a technológiákhoz való hozzáférést, és támogatniuk kell azok használatát.

Az akadálymentesítés nemcsak fizikai hozzáférhetőséget jelent, hanem a digitális tananyagok és eszközök akadálymentesítését is. Az egyetemi épületekben például liftek, rámpák és speciális mosdók kialakítására van szükség. Az online tananyagok esetében pedig fontos, hogy azok megfeleljenek az akadálymentesítési szabványoknak. (Például: Web Content Accessibility Guidelines / Web Tartalmi Akadálymentességi Útmutató – WCAG.)

Egy európai uniós támogatással megvalósult projekt során több kelet-európai egyetemen vezettek be átfogó akadálymentesítési programokat, amelyek eredményeképpen a mozgáskorlátozott hallgatók száma 30%-kal növekedett az érintett intézményekben.⁷

Az inklúzió előmozdítása érdekében az egyetemeknek széleskörű támogató szolgáltatásokat kell nyújtaniuk. Például: jelnyelvi tolmácsok biztosítása hallássérült hallgatók számára, konzultációs lehetőségek a tanulási

⁷ Ewelina Kancik-Kołtun (Maria Curie-Skłodowska University in Lublin) szóbeli közlése alapján. Elhangzott az *International conference on Central Europe: Success stories and challenges after 20 years of EU accession* c. konferencián, 2025. április 3-án a budapesti Metropolitan Egyetemen.

nehézségekkel küzdők számára, mentorprogramok a társas támogatás erősítése érdekében.

Az inkluzív oktatási környezet megteremtésében az oktatók kulcsszerepet játszanak. Éppen ezért elengedhetetlen az oktatók, pedagógusok érzékenyítése és képzése. Az ilyen programok célja, hogy az oktatók megértsék a fogyatékossgal élő hallgatók igényeit, és hatékonyan támogassák őket.

Egy finn egyetemen bevezetett érzékenyítési tréningprogram eredményeképpen az oktatók 90%-a jelezte, hogy jobban megértik a fogyatékossgal élő hallgatók igényeit, és magabiztosabban kezelik a felmerülő kihívásokat.⁸

Számos ország sikeresen integrálta a fogyatékossgal élő hallgatókat a felsőoktatásba. Az Egyesült Államokban például a „Disabilities Services” irodák egyetemeken belüli működése egyedi igények szerint nyújt támogatást. Az Egyesült Királyságban pedig a „Disabled Students’ Allowance” pénzügyi támogatást biztosít az érintettek számára.

Az inklúzió hatása a társadalomra

A befogadó felsőoktatás hozzájárul a fogyatékossgal élő hallgatók önállóságának növeléséhez, önbizalmuk erősítéséhez és személyes fejlődésükhöz. A megfelelő képzés lehetővé teszi számukra, hogy versenyképesek legyenek a munkaerőpiacon, és aktívan részt vegyenek a társadalmi életben.

A magasabb végzettségű emberek nagyobb eséllyel találnak munkát, ami hosszú távon csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az inklúzió révén a társadalom szélesebb körben használhatja ki az egyének tehetségét és potenciálját, ami gazdasági növekedéshez vezethet.

A befogadó oktatás elősegíti a társadalmi kohéziót azáltal, hogy csökkenti az előítéleteket és növeli az empátiát. Az inkluzív környezetben tanuló hallgatók nyitottabbak és toleránsabbak lesznek, ami hosszú távon hozzájárul a békésebb társadalom kialakításához.

Következtetések és ajánlások

A fogyatékossgal élők inklúziója a felsőoktatásban komplex és sokoldalú kihívás, amely multidiszciplináris megközelítést igényel. Az akadálymentesítés,

⁸ Ewelina Kancik-Kořtun szóbeli közlése alapján. (Vö. 7. sz. jegyz.)

a támogató szolgáltatások fejlesztése és az oktatók érzékenyítése mind-mind kulcsfontosságú elemei ennek a folyamatnak. Az akadálymentesítés esetében fontos, hogy a fizikai infrastruktúra, például rámpák, liftek és akadálymentes mosdók mellett a digitális környezetet is hozzáférhetővé tegyük, ideértve az akadálymentes tananyagokat és a kommunikációs eszközöket. A támogató szolgáltatások terén érdemes kiemelnünk az egyéni szükségletekre szabott segítségnyújtást, mint például a mentorprogramokat, pszichológiai tanácsadást vagy jelnyelvi tolmács biztosítását. Az oktatók érzékenyítése során pedig olyan képzetésekre van szükség, amelyek nemcsak az inklúzió elméleti alapjait, hanem gyakorlati megoldásait is bemutatják, például esettanulmányok és interaktív workshopok formájában.

Példaként említhető Maria Curie-Skłodowska Egyetem gyakorlata,⁹ ahol a mozgáskorlátozott hallgatók számára külön mentorprogramot indítottak, amely nemcsak tanulmányi, hanem érzelmi támogatást is nyújtott. Ennek hatására jelentősen csökkent a lemorzsolódás, és nőtt a hallgatók elégedettsége. Az Egyesült Királyságban több vezető egyetem is elkötelezett a digitális tananyagok akadálymentesítése mellett, és rendszeresen kér visszajelzést a fogyatékkal élő hallgatóktól a további fejlesztések érdekében. Például az Open University és a University of Cambridge is jelentős erőfeszítéseket tesz a digitális tananyagok hozzáférhetőségének javítására és a hallgatói visszajelzések beépítésére a fejlesztési folyamatokba.

Az inkluzív felsőoktatás nemcsak egyéni, hanem társadalmi szinten is jelentős előnyöket hozhat, ezért elengedhetetlen, hogy a döntéshozók és az intézmények prioritásként kezeljék ezt a kérdést.

További kutatási irányok

Fontos lenne további kutatásokat végeznünk az inklúzió hosszú távú hatásairól a társadalomra és a gazdaságra. Emellett az egyes fogyatékosági csoportok specifikus szükségleteinek feltárása és a jó gyakorlatok megosztása is jelentős hozzájárulást nyújthat a témához.

⁹ Ewelina Kancik-Kołtun szóbeli közlése alapján. (Vö. 7. sz. jegyz.)

Felhívás cselekvésre

A felsőoktatási intézmények, kormányzati szervek és civil szervezetek együttműködése elengedhetetlen ahhoz, hogy a fogyatékossgal élők számára egyenlő esélyeket teremtsünk. Csak közös erőfeszítéssel érhető el egy olyan befogadó társadalom, amely mindenki számára biztosítja a fejlődés és boldogulás lehetőségét.

A felsőoktatási inklúzió további fejlesztése érdekében számos intézkedés javasolható. A jogi és politikai keretek megerősítése elengedhetetlen. A jogszabályoknak egyértelműen kell meghatározniuk a felsőoktatási intézmények kötelezettségeit az inklúzió terén, és biztosítaniuk kell a hatékony jogorvoslati lehetőségeket a hallgatók számára. A finanszírozás növelése kulcsfontosságú a szükséges feltételek megteremtéséhez és a támogató szolgáltatások biztosításához. Az egyetemeknek elegendő forrással kell rendelkezniük ahhoz, hogy akadálymentesítsék az épületeiket, biztosítsák a speciális eszközöket és technológiákat, és alkalmazzák a szükséges szakembereket. A szemléletformálás és a társadalmi tudatosság növelése elengedhetetlen a sztereotípiák és az előítéletek lebontásához. Az egyetemeknek aktívan kell fellépniük a diszkrimináció ellen, és elő kell segíteniük a befogadó és támogató egyetemi kultúra kialakítását. Fontos a fogyatékossgal élő hallgatók helyzetének rendszeres monitorozása és az inklúzió hatékonyságának kutatása. Ez segíthet azonosítani a felmerülő problémákat és kidolgozni a hatékony megoldásokat. A nemzetközi együttműködés és a jó gyakorlatok cseréje szintén hozzájárulhat az inklúzió fejlesztéséhez. Az egyetemeknek érdemes tanulniuk más országok tapasztalataiból, és átvenniük a bevált gyakorlatokat. A felsőoktatásnak aktívan hozzá kell járulnia a társadalmi inklúzióhoz és az esélyegyenlőség megteremtéséhez. Az egyetemeknek példát kell mutatniuk a befogadás és a tolerancia terén, és elő kell segíteniük a fogyatékossgal élő emberek teljes körű társadalmi részvételét.

A felsőoktatási intézményeknek számos konkrét intézkedést kell megvalósítaniuk az inkluzív környezet megteremtése érdekében. A fizikai akadálymentesítés magában foglalja az épületek (például rámpák, liftek, akadálymentes WC-k, széles ajtók, akadálymentes parkolók), a közlekedési eszközök (például akadálymentes buszok, vonatok) és a közterületek akadálymentesítését. Az információs és kommunikációs akadálymentesítés biztosítja, hogy a weboldalak, a tananyagok, a könyvtári szolgáltatások és az információs rendsze-

rek mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, beleértve a látás-, hallássérült vagy mozgáskorlátozott hallgatókat is. Ez magában foglalhatja például a felolvasó szoftverek, a képernyőolvasók, a feliratok, a jelnyelvi tolmácsolás és az alternatív formátumok (például Braille-írás, nagybetűs nyomtatás) biztosítását. A tanulási és tanítási környezet adaptálása azt jelenti, hogy a tanároknak figyelembe kell venniük a hallgatók egyéni tanulási stílusát és szükségleteit, és rugalmas tanítási módszereket kell alkalmazniuk. Ez magában foglalhatja például a differenciált tanítást, az egyéni tanulási tervek kidolgozását, az alternatív értékelési formák alkalmazását és a tanulást segítő technológiák használatát. A támogató szolgáltatások biztosítása magában foglalja a fogyatékosügyi koordinátorok alkalmazását, akik segítik a hallgatókat a tanulmányaik során, tanácsadást nyújtanak a tanároknak és koordinálják a támogató szolgáltatások biztosítását. A támogató szolgáltatások közé tartozhatnak még a személyi segítők, a jelnyelvi tolmácsok, a jegyzetelők, a mentorok, a pszichológusok és a tanulási tanácsadók. A szemléletformálás és a tudatosság növelése elengedhetetlen a sztereotípiák és az előítéletek lebontásához. Az egyetemeknek különböző programokat és kampányokat kell szervezniük a fogyatékossg témájának megvitatására és a befogadó kultúra előmozdítására.

A társadalmi felelősségvállalás és a jövő perspektívái

A felsőoktatási intézményeknek kiemelt társadalmi felelősséget kell vállalniuk az inkluzív környezet megteremtésében. Ez nem csupán jogi kötelezettség, hanem etikai és morális imperatívusz is. Az inkluzív felsőoktatás nem csupán a fogyatékossgal élő hallgatók számára előnyös, hanem az egész egyetemi közösség számára, hiszen hozzájárul egy sokszínűbb, toleránsabb és befogadóbb társadalom kialakításához. A jövőben a technológia további fejlődése várható, ami új lehetőségeket teremt az inkluzív oktatás terén. A mesterséges intelligencia, a virtuális valóság, a kiterjesztett valóság és más innovatív technológiák segítségével még hatékonyabban lehet támogatni a fogyatékossgal élő hallgatók tanulását és részvételét az egyetemi életben. Fontos a kutatás és az innováció folyamatos ösztönzése az inkluzív oktatás területén. Szükség van olyan új módszerek és eszközök kidolgozására, amelyek még hatékonyabban segítik a fogyatékossgal élő hallgatók tanulását és fejlődését. Végül, de nem utolsósorban, fontos a társadalmi párbeszéd és a közös gondolkodás az inkluzív felsőoktatás jövőjéről. Az egyetemeknek, a civil szervezeteknek, a szakem-

bereknek és a fogyatékossgal élő embereknek együtt kell működniük annak érdekében, hogy egy olyan felsőoktatási rendszert hozzanak létre, amely mindenki számára egyenlő esélyeket biztosít a tanulásra és a fejlődésre.

A felsőoktatásban tanuló fogyatékossgal élők inklúziója összetett, de megvalósítható cél. A jogi keretek megfelelő értelmezése és alkalmazása, a konkrét intézkedések következetes végrehajtása, a támogató szolgáltatások széles körű biztosítása, a szemléletformálás és a társadalmi tudatosság növevése, valamint a technológiai fejlődés adta lehetőségek kihasználása együttesen teremtik meg azt az inkluzív környezetet, ahol minden hallgató, képességeitől függetlenül, kibontakoztathatja a tehetségét és sikeres lehet a tanulmányaiban. Az inkluzív felsőoktatás nem csupán egy jogi kötelezettség vagy egy etikai elvárás, hanem egy befektetés a jövőbe, egy befektetés egy igazságosabb, egyenlőbb és sokszínűbb társadalomba. Az inklúzió nem egy statikus állapot, hanem egy folyamatosan fejlődő folyamat, amely állandó odafigyelést, fejlesztést és együttműködést igényel. A felsőoktatási intézményeknek aktívan kell részt venniük ebben a folyamatban, és példát kell mutatniuk a társadalom számára a befogadás és a tolerancia terén.

Egy szabadon választható kurzus tanulságai a Miskolci Egyetemen

Udvarvölgyi Zsolt András

Bevezetés

Mivel személyesen nem ismertem Loss Sándort, témámmal, a konferencia utolsó előadójaként, életrajzának ahhoz a mondatához kapcsolódnék, amelyben a tanár úr szabadon választható kurzusairól esett szó: „Speciális kollégiumokat általában az éppen aktuális kutatási témáiból hirdetett meg, melyek hallgatói körökben mindig nagy népszerűségnek örvendtek.”¹ Jómagam is mindig törekszem szabadon választható kurzusok meghirdetésére és tartására, azonban ezúttal a választásom egy sokkal nagyobb volumenű és komplexebb ilyen jellegű tárgyra, a *Kelet-ázsiai tanulmányok. Kitekintés a nagyvilágra: Dél-Korea* c. kurzusra esett, amelyet a Miskolci Egyetemen a 2024/25. tanév őszi szemeszterében hirdettek meg az összes hallgatónak. Jelen írásomban a kurzus tapasztalatait és tanulságait összegzem.

A kurzus szervezéséről és hallgatóiról

A tantárgyleírás összefoglalta a tárgy témáját és módszertanát, amikor így fogalmazott, „az előadások zöme Dél-Koreához (Koreai Köztársaság), a kelet-ázsiai, azon belül a koreai kultúrához kapcsolódik, felöleli a tudomány számos területét. Továbbá a hallgatók – többek között – előadásokat hallgathatnak meg a Miskolci Egyetemről, a Magyar Nemzeti Levéltárról, a levéltári kutatásokról, az Eurázsia Alapítványról, illetve japán és kínai témákról is. A tantárgy célja, hogy kitekintést adjon világunk, elsősorban Kelet-Ázsia, – és azon belül – Dél-Korea előtt álló legfontosabb kihívásokra és az azokra adott megoldási kísérletekre. Célunk továbbá, hogy magas színvonalú, egységes alaptudást kínáljunk a diákoknak, amelyet tanulmányaik és karrierútjuk so-

¹ SZABADFALVI–BENCZE 2005, 5.

rán magabiztosan használhatnak. A képzés a hatékony és nyitott gondolkodásmód kialakítása, valamint az írásbeli és szóbeli készségek fejlesztésére törekszik.” A kurzus az egyetem és a Magyar Nemzeti Levéltár közös, az Eurasia Foundation (from Asia)-hoz benyújtott pályázata részeként,² a Rektori Hivatal és a Tudományos és Nemzetközi Igazgatóság közös szervezésében, a Beiskolázási és Oktatásszervezési Igazgatóság közreműködésével valósult meg.

A kurzus jelenléti oktatási formában, csütörtökönként 14:00 – 15:30 között, a modern oktatástechnikával felszerelt, tetszetős és modern „Fintelligence” teremben folyt. Az aláírás feltétele legalább nyolc előadáson való részvétel volt és az előadásokon jelenléti ívet kellett a hallgatóknak aláírniuk. A jegyszerzés feltétele (követelménye: „beszámoló”) egy beadandó dolgozat elkészítése volt egy látogatott előadásról, legalább 10.000 karakter terjedelemben. A beadandó dolgozat értékelése: „nem felelt meg”, „megfelelt”, illetve „kiválóan megfelelt” lehetett. A beadandó dolgozatot a szorgalmi időszak utolsó hetéig, 2024. december 15-ig kellett eljuttatniuk a hallgatóknak, a zsold.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu e-mail címemre. Itt jegyzem meg, hogy jó pár hallgatótól egészen kiváló, esszé-színvonalú, terjedelmesebb és magasabb beadandó dolgozatok is születtek, amelyeket örömmel konstatáltam, és törekedtem mindenkinek, az értékelésen felül, írásban is visszajelezni.

A kurzusra várakozásainkon felüli, nagy érdeklődés mutatkozott: Eredetileg 30 fő vette fel a tárgyat, amely így – a terem kapacitása miatt – „telt-házás” lett, és több érdeklődő hallgatónak nem jutott hely. Külön, írásbeli hallgatói kérésre, a tárgy témáját és az egyetem nemzetköziesítési célkitűzéseit szem előtt tartva, egy üzbég mesterszakos hallgatót 31. helyen felvettünk a listára. Az egyetemnek közel 13 ezer hallgatója van (ebből kb. 500 külföldi hallgató), és a kurzusról szóló felhívást – információim szerint – az Egyetem Beiskolázási és Oktatásszervezési Igazgatósága minden hallgatóhoz eljuttatta. A hallgatók zöme nemzetközi tanulmányok alapszakos hallgatóm volt, de felvette a tárgyat pénzügy és számvitel, orvosi diagnosztikai analitikus, logisztikai mérnök, klasszikus ütőhangszerek előadó művészet, környezetmérnöki mesterképzés, jogász, gazdaságtudományi PhD, környezetmérnök

² Eurasia Foundation (from Asia) Online: <http://www.eurasia.or.jp/en/> (Letöltés: 2025.01.09.)

és gépészmérnök szakos hallgató is. Úgy vélem, hogy az egyetemen sok hallgató (a vártnál több) érdeklődött Kelet-Ázsia, azon belül Korea iránt és ezt az előadók is mindig pozitívan értékelték. A kurzus megszervezésében és lebonyolításában nagy szerepe volt Kós Krisztinának, a Miskolci Egyetem Tudományos és Nemzetközi Igazgatóság rektorhelyettesi referensének és Takács Máté harmadéves, nemzetközi tanulmányok szakos hallgátónak, a BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete demonstrátorának.

Megjegyzendő, hogy a hallgatók távol-keleti érdeklődésében közre játszhat az a tény is, hogy a Miskolci Egyetemen 2012 óta folyik szervezett, intézményesített formában kínai nyelvoktatás. Az első esztendőben egy kisebb központ adott otthont a képzéseknek, majd 2013 augusztusában megalakult Magyarország harmadik Konfuciusz Intézete, Északkelet-Magyarország kínai oktatási, kulturális és vizsgaközpontja.³ Sok hallgató tanul itt kínaiul, jár egyéb kurzusokra, de ezen kívül más keleti nyelvekkel és kultúrákkal, főleg a koreaival egyelőre nem lehet szervezett keretek között megismerkedni. Talán ezt az úr is betöltheti majd a kurzus nyomán az egyetem és a Magyar Nemzeti Levéltár ambíciózus célkitűzése.

Úgy gondolom, hogy a kurzus jól szolgálta a kapcsolatteremtést- és tartást egyetemen belül és kívül egyaránt. A Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetében 2020 szeptembere óta folyik a nemzetközi kapcsolatok alapképzési szak oktatása, amely képzésnek két specializációja fut: Kína és Kelet-Ázsia, illetve Amerika.⁴ Előbbi specializáción belül kötelezően választható, differenciált szakmai ismereteket nyújtó tárgy a *Korea a 20–21. században* c. előadás, amelyet van szerencsém a 2022/2023. tanév tavaszi féléve óta oktatni, és valószínűleg ezért esett rám a Rektori Hivatal, illetve a Tudományos és Nemzetközi Igazgatóság választása, hogy a tárgy jegyzőjeként működjek közre az oktatás során. Másod- és harmadéves hallgatóim is szinte teljes számban választották a tárgyat.

A kurzust felvette Sándor Hajnalka doktorandusz, tanársegéd, Korea-szakértő is (GTK, Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi

³ Miskolci Egyetem Konfuciusz Intézet. Online: <https://konfuciusz.uni-miskolc.hu/> (Letöltés: 2025.01.09.)

⁴ Miskolci Egyetem BTK ATTI Nemzetközi tanulmányok alapszak (BA) mintatanterv. Online: https://atti.uni-miskolc.hu/docs/NT_mintatanterv2021.pdf (Letöltés: 2025.01.09.)

Doktori Iskola). A kollégánót, aki számos alkalommal járt a Koreai Köztársaságban és fő kutatási területe az ún. „Hallyu-jelenség”, azaz a „koreai hullám” nem ismertem korábban, de a beszélgetéseink során, a tavaszi félévre az általam tartott Korea-óra meginvitáltam előadást tartani hallgatóimnak koreai tapasztalatairól, kutatási témáiról, publikációiról. A kurzus egyik pozitív tanulsága számomra így az egyetemen belüli kapcsolatok, a networking fontossága. Sajnos nem lehet elhallgatni két negatív tapasztalatot is, amely a félév során fokozatosan derült ki. Bár a kurzus minden előadását angol nyelvűnek hirdettük, az előadások egy része végül vagy magyarul, vagy keleti nyelveken (koreai, japán), de magyarra tolmácsolva zajlott. Természetesen voltak angol nyelvű előadások is, de a csak angolul értő üzbecs hallgatóknak így többször problémát okozott az előadások megértése. Sajnos a technika ördöge is közbeszólt egyszer, és a technikus kollegák áldozatos küzdelme ellenére, a legutolsó előadó online bejelentkezése Dél-Koreából meghiúsult.

Az előadásokról

Az első előadásokra 2024. szeptember 12-én került sor és élénk sajtóérdeklődés övezte azokat. A helyi média *Kelet-Ázsia kultúrájából indít kurzust a Miskolci Egyetem* címmel közölt riportot, amelyben hírül adták, hogy „Dél-Korea és a kelet-ázsiai kultúra megismertetésére és népszerűsítésére új, szabadon választható kurzus indul a Miskolci Egyetemen a 2024/2025-ös tanév első félévében. Mindezt hatalmas lehetőségnek tekinti a campus, szögezte le az egyetem rektora a kurzus ünnepélyes megnyitóján, hozzátéve: a későbbiekben szeretnének kapcsolatokat felvenni dél-koreai felsőoktatási intézményekkel is. Horváth Zita az első, bevezető alkalmon az intézmény történetéről beszélt a hallgatóknak. Tette mindezt azért – ahogy kifejtette –, hogy a szeptember és december közötti előadásokat heti rendszerességgel megtartó neves hazai és külföldi előadóknak a diákok is mesélni tudjanak.

A Miskolci Egyetem első embere hangsúlyozta: céljuk, hogy a jelenleg ötszáz külföldi hallgatójuk 2030-ban elérje az ezer főt. Úgy véli, fontos, hogy minél több idegen kultúrával ismerkedhessenek meg a hallgatók. Emlékeztetett: az egyetemen működő Konfuciusz Intézet révén a kínai kapcsolatok ápolásáért évek óta rengeteget tesznek. Távlati céljuk – állapította meg Horváth Zita –, hogy egy ehhez hasonló koreai intézetet is létrehozassanak. Az Eurasia Foundation támogatásával, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár és a

Miskolci Egyetem együttműködésében megvalósuló kurzus első szakmai előadását ezt követően Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója tartotta meg.⁵ A Miskolc Televízió „Miskolc Ma” műsorának 2024. szeptember 13-i adása is foglalkozott a tantárggyal *Kelet-Ázsia kurzus indult a Miskolci Egyetemen* c. tudósításában.⁶

A kurzus módosított tematikája az alábbiakban olvasható:

Név	Titulus	Nyelv	Időpont	Az előadás címe
Horváth Zita	rektor	magyar	2024.09.12.	A Magyar Nemzeti Levéltár és a Kelet-Ázsiai Kutatóközpont
Szabó Csaba	főigazgató	magyar	2024.09.12.	A Magyar Nemzeti Levéltár és a Kelet-Ázsiai Kutatóközpont
Kim Bogook	igazgató	magyar	2024.09.19.	Archival materials related to East Asian Countries
Lee Kwi Bok	professor / Dean	koreai	2024.09.26.	Changes in Global Soft Power in the 21st Century: Korea's Position and the Role of Education
Chung Joon-Kon	Senior Researcher	koreai vagy japán	2024.10.03.	Towards a New Community – Its Necessity and Meaning
Mikó Zsuzsanna	főigazgató-helyettes	magyar	2024.10.10.	Kutatási lehetőségek a Magyar Nemzeti Levéltárban
Yoji Sato	Chairman	japán	2024.10.17.	Exploration of the Eternal Absolute Truth
Wang Quiping	Assistant Professor	magyar	2024.11.07.	A kínai-magyar kapcsolatok 1949-től máig
Okamoto Mari	Professor	magyar	2024.11.14.	Japán: hagyományok a modern világban
Hasegawa Saori	Assistant Researcher	japán	2024.11.21.	Japan's Adoption of Western-Style Modern Medicine
Cho Hongyoun	Assistant Professor	koreai	2024.11.28.	Universal Sibling Conflict in Korean Folk Tales
Cristina Bahón Arzaiz	Assistant Professor	angol	2024.12.05.	East Asia in Spain: from the First Contacts with East Asia to the Expansion of East Asian Studies in Spain
Kim Meekyeong	Professor	angol	2024.12.12.	Short Experience for Korean Culture and Art in Hungary

⁵ Kelet-Ázsia kultúrájából indít kurzust a Miskolci Egyetem. *Miskolci Napló*, 2024. szeptember 12. Online: <https://minap.hu/cikk/kelet-azsia-kulturajabol-indit-kurzust-miskolci-egyetem> (Letöltés: 2025.01.09.)

⁶ Miskolc Ma. *Miskolc Városi Televízió*, 2024. szeptember 13. Online: <https://www.minap.hu/video/miskolc-ma-20240913-kelet-azsia-kurzus-indult-miskolci-egyetemen> (Letöltés: 2025.01.09.)

Szintén az első alkalommal került sor Dr. habil. Szabó Csabának, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatójának előadására, amelyet „Bevezetés Korea történelmébe” címmel tartott, és amelyben az előadó feltárta, hogy milyen élenek és sokoldalúak a tudományos kapcsolatok a magyar és koreai kutatók, történészek, levéltárosok között, továbbá, hogy a két nép között milyen régóta van érintkezés és ennek kik voltak az úttörői. Az előadás summázata számomra az volt, hogy a távolságok (Budapest–Szöul: 8169 km, légvonalban) áthidalhatók. Az egész pályázat és ezen belül a kurzus szellemi atyja és „motorja” a koreai Kim Bogook professzor úr volt, aki Magyarországon, magyar nyelven az ELTE-n szerzett PhD fokozatot irodalomtudományokból, és a Magyar Nemzeti Levéltár Kelet-Ázsiai Kutatóintézetének igazgatója, valamint a szöuli Sungkyunkwan Egyetem kutatóprofesszora. Ő főleg az MNL-ben koreai témában végzett kutatásairól és a levéltár releváns iratanyagáról mesélt *Archival materials related to East Asian Countries* címmel megtartott referátumában. Nem szándékozom minden előadást külön-külön megemlíteni, de meg kell jegyezzem, hogy a legnagyobb hatást rám a japán Yoji Sato filantróp milliárdos, az Eurasia Foundation (from Asia) elnökének előadása gyakorolta. Az elnök úr Japánból, online jelentkezett be, és japánul tartotta meg nagyívű és meglehetősen elvont *Honnan jöttünk? Kik vagyunk? Hová tartunk? Az igazság nyomában* c. prezentációját, amelyet a világ számos országának egyetemén is volt alkalma már ismertetni. Általában nem jellemző rám, ami ennél az előadásnál előfordult, hogy az óra után még kétszer és azóta még jó párszor áttekintettem az előadása ppt-jét, hogy minél jobban megértssem a sokat tapasztalt, és a világ 100 leggazdagabb emberének a listáján is szereplő alapító gondolatmenetét. Továbbá örömmel tapasztaltam, hogy több hallgatót is megérintett a téma, amely során képzeletbeli nagy utazást tettünk az alapítvány célkitűzéseitől és tevékenységétől kiindulva az igazság megközelítésén (mi az ego, az ember, az élet és az anyag?), a kvantummechanikán és vallásokon keresztül az új és innovatív technológiáig és a „Galaktikus Törvénykönyvig”. Megállapítható, hogy egy „világjobbító” szándékkal és globális vízióval rendelkező bölcs és tapasztalt ember gondolatai ezek, amelyek talán egy hosszabb, esetleg többrészes eszmefuttatást is megértek volna a hatékonyabb tudásátadás végett. A félév során még több kiváló előadó színesítette a palettát a japán orvoslástörténettől és a koreai

népmesekutatástól kezdve a kínai–magyar és a spanyol–kelet-ázsiai kapcsolatok krónikájáig.

Miért is fontos Korea?

Joggal merülhet fel a kérdés, miért is fontos a Koreai Köztársaság hazánk, illetve azon belül a Miskolci Egyetem számára? Az ország kiemelkedően jelentős gazdasági partnerünk, és élénkek – többek között – a turisztikai, oktatási, tudományos és kulturális kapcsolataink is. Magyarországra valóssággal özönlenek a dél-koreai turisták, Budapesten, a Duna parton vagy a Várban sétálva szinte mindig lehet koreai csoportokkal találkozni. A fiatalok körében Magyarország is népszerű az ún. K-pop, 2024-ben elsőként rendezték Budapesten a dél-koreai kultúrát bemutató MOKKOJI Korea fesztivált, és nagy rajongótábora van például a BTS fiú- és Blackpink lánycsapatoknak is. A koreai film szintén betört hazánkba, jól ismert a magyar nézők körében is a Squid Game sorozat, amelynek most fut a második évada, és bizonyára sokan felkapták a fejüket a Bong Joon-ho rendezte Élősködők világsikerén, amely 2020-ban – korábban példátlan módon – elnyerte a legjobb film, nemzetközi film, rendező és eredeti forgatókönyv Oscar-díját is. Sőt, már a sportkapcsolatok is kezdenek szorossá válni a két állam között, gondoljunk csak két kiváló labdarúgónk közelmúltbeli koreai szerepvállalására. Novothny Soma 2019-ben a másodosztályú Busan IPark FC játékosa volt, míg a válogatott Ádám Martin 2022–2024 között a koreai élvonalban, az Ulsan HD FC gólerős csatárjaként focizott. Visszatérve a gazdasághoz, „az elmúlt években Dél-Korea az egyik legnagyobb külföldi befektetővé vált Magyarországon. Hazánk Ázsiában a legnagyobb kereskedelmi forgalmat Kína után Koreával bonyolítja le, és jelenleg (2023-as adat) mintegy 300 koreai cég működik hazánkban. 2021-ben Dél-Koreából érkezett az egyik legnagyobb befektetés az SK Innovation iváncsai, majd 2022-ben a W-SCOPE nyíregyházi beruházásával, és a magyar kormány három koreai érdekeltségű vállalattal kötött stratégiai együttműködési megállapodást. A Koreai Köztársaság a Keleti Nyitás legnagyobb tőkebefektetője Magyarországon.”⁷

⁷ Egyre több koreai befektetés érkezik Magyarországra. *Pénzügyminisztérium*, 2023. június 1. Online: <https://kormany.hu/hirek/egyre-tobb-koreai-befektetes-erkezik-magyarorszagra> (Letöltés: 2025.01.10.)

A Koreai Köztársaságba irányuló magyar export több mint 12 százalékkal, 672 millió dollárra nőtt 2022-ben. A gazdasági kapcsolatok további erősödését segíti az a beruházás-ösztönzési és kereskedelemfejlesztési megállapodás is, amelyről 2022-ben állapodott meg Szöul és Budapest. Dél-Korea 2014–2021 között 952 millió euróról 6926 millió euróra növelte magyarországi működőtőke-befektetési állományát, amivel a negyedik legnagyobb külföldi befektető lett. Az akkumulátorgyárak (például Samsung SDI, SK ON) mellé sorban jönnek Magyarországra a bankok is Dél-Koreából: irodát nyitott Budapesten a második legnagyobb dél-koreai bank, a Hana Bank, hogy segítse a Magyarországon az akkumulátoriparban működő dél-koreai vállalatok finanszírozását, az üzleti kapcsolatok építését. A harmadik és negyedik legnagyobb koreai bank, a Shinhan és a Woori már 2021 óta jelen van, csakúgy, mint az állami KDB.⁸ Álláspontom szerint, a fenti tények is alátámasztják, hogy folyamatosan szükség van olyan magyarországi szakemberekre, az észak-magyarországi régióban is, akik szakmai tudásukon kívül rendelkeznek ismeretekkel a távol-keleti, jelesül a koreai kultúrákról és társadalomról, és akik egy ilyen szabadon választható kurzus elvégzése során kapnak kedvet ismereteik elmélyítéséhez, esetleg egy koreai nyelvtanfolyamhoz, vagy ösztöndíjhoz.

Összegzés

Úgy vélem, hogy a hiánypótló jellegű kurzus beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Bár eredetileg angol nyelvűnek volt meghirdetve a kurzus, a koreaiul vagy japánul elhangzott előadásokat többnyire bravúros munkát nyújtó, elhivatott tolmácsok tették érthetővé a hallgatóság számára. Az előadások zöme gondolatébresztő és nagyívű volt és a vendégek többnyire friss kutatási eredményeiket osztották meg velünk. A hallgatóság részérők kitartó érdeklődés mutatkozott, hamar elvált, kik a „törzshallgatóink”, akik szinte egy alkalmat sem mulasztottak el. Remélhetőleg a kurzus nyomán, a közeljövőben az egyetemen belül létrejövő Koreai Intézet is számos programot, lehetőséget tud majd kínálni a hallgatóknak és oktatóknak egyaránt. A kurzus is

⁸ DEBRECZENI Anna: Az akkumulátorgyárak mellé sorban jönnek Magyarországra a bankok is Dél-Koreából. *g7.hu*, 2024. január 22. Online: <https://g7.hu/penz/20240122/az-akkumulatorgyarak-melle-sorban-jonnek-magyarorszagra-a-bankok-is-del-koreabol> (Letöltés: 2025.01.10.)

rávilágított arra a tényre, hogy a koreai–magyar kapcsolatok mennyire sokrétűek és egyes területeken milyen patinás múltra tekintenek vissza, tovább, hogy fejlesztésükben még mennyi, eddig kiaknázatlan potenciál rejlik.

Bibliográfia

SZABADFALVI–BENCZE 2005

SZABADFALVI József – BENCZE Mátyás: Loss Sándor. (1961–2004) *Kontroll*, 2/4–5, 2005. Online: <https://www.ojji.u-szeged.hu/kontroll/loss.htm> (Letöltés: 2025.01.09.)

A kötet tanulmányainak szerzői

Csepeli György: ny. egyet. tanár, ELTE Társadalomtudományi Kar, Miskolci Egyetem
BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete.
E-mail: csepeli.gyorgy@gmail.com

Fekete Sándor: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudomá-
nyok Intézete. E-mail: sandor.fekete@uni-miskolc.hu

Fleck Zoltán: egyet. tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: zffleck@ajk.elte.hu

Fónai Mihály: ny. egyet. tanár, emeritus tőrzstag, Debreceni Egyetem BTK Humán
Tudományok Doktori Iskola. E-mail: fonai.mihaly@gmail.com

Gyukits György: egyet. adjunktus, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtu-
dományok Intézete. E-mail: gyorgy.gyukits@uni-miskolc.hu

Havasi Virág: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudomá-
nyok Intézete. E-mail: virag.havasi@uni-miskolc.hu

Horváth Zita: egyet. tanár, a Miskolci Egyetem rektora. E-mail: rektor@uni-miskolc.hu

Kotics József: egyet. tanár, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok
Intézete. E-mail: jozsef.kotics@uni-miskolc.hu

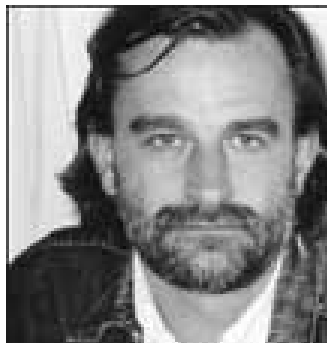
Szabó-Tóth Kinga: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtu-
dományok Intézete. E-mail: kinga.szabo.toth@uni-miskolc.hu

Szirbik Gabriella: mesteroktató, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtu-
dományok Intézete. E-mail: gabriella.szirbik@uni-miskolc.hu

Udvarvölgyi Zsolt András: főisk. tanár, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társada-
lomtudományok Intézete. E-mail: zsolt.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu

Tartalom

Köszöntő (Horváth Zita)	5
Fleck Zoltán: Előszó	7
Csepeli György: Az egyenlőség elérhetetlen közelsége	11
Szabó-Tóth Kinga: „Vak dióként dióban zárva lenni” – Avagy merre tovább szociológia?	17
Kotics József: Indiából hozott jogszokás, közösségi válasz az elkülönítésre, hatékony konfliktuskezelési eljárás? (Egy autonóm közösségi bíraskodási rendszer hagyományai és a modern kor kihívásai).....	34
Havasi Virág: Cigány hiedelmek, mágikus gyakorlatok	53
Gyukits György: Fiatalkorú gyermekvállalás és a szegénység újratermelődése az elslumosodó térségekben	75
Fónai Mihály: Állandóság, és/vagy változás? Roma fiatalok a Magyar Ifjúság Kutatásokban	98
Szirbik Gabriella: A lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai vizsgálata az iskolai szociális munka fókuszából	119
Fekete Sándor: A felsőoktatásban tanuló fogyatékkal élő hallgatók inklúziója	130
Udvarvölgyi Zsolt András: Egy szabadon választható kurzus tanulságai a Miskolci Egyetemen	142
A kötet tanulmányainak szerzői.....	151

Loss Sándor
(1961–2004)

Tragikusan fiatalon, 43 évesen hunyt el a Debrecenhez és Miskolchoz egyaránt kötődő kiváló jogász, szociológus, továbbá e két diszciplínát sajátosan ötvöző, továbbgondoló jogszociológus: Loss Sándor. Emlékére, befejezetlenségében is imponáló szellemi hagyatéka értékelésére halálát követően született már alapos összefoglalás. (*Amabilissimus. A legszeretetre méltóbbak egyike: Loss Sándor emlékkönyv.* Szerk.: Szabadfalvi József. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005.) Halálának huszadik évfordulóján a Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete mégis szükségét érezte annak, hogy tudományos konferencián emlékezzen egykori oktatójára, továbbá szerteágazó szakmai életművének egy-egy elemére. A 2024. november 14-én, az MTA Miskolci Területi Bizottsága székházában tartott konferencia előadásainak írásos változatával önmagában kívánunk arra utalni: Loss Sándor tudományos munkássága máig kifejezetten inspiráló hatással bír.